

ตอนที่ ๒ ทสบาร์มี

ความสำคัญ ความหมาย ประเภท และวิธีการบำเพ็ญ

ปัญหากรรม(คำถาม)เกี่ยวกับบาร์มี ๑๖ ข้อ ดังนี้

- ๑) บาร์มีคืออะไร
- ๒) ชื่อว่าบาร์มีเพราะความหมายว่าอย่างไร
- ๓) บาร์มีมีกี่อย่าง
- ๔) ลำดับของบาร์มีเป็นอย่างไร
- ๕) อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจจุบันฐาน และปทัฐาน
- ๖) อะไรเป็นปัจจัย
- ๗) อะไรเป็นความเศร้าหมอง
- ๘) อะไรเป็นความผ่องแผ้ว
- ๙) อะไรเป็นปฏิปักษ์
- ๑๐) อะไรเป็นข้อปฏิบัติ
- ๑๑) อะไรเป็นการจำแนก
- ๑๒) อะไรเป็นการสงเคราะห์
- ๑๓) อะไรเป็นอุบายให้สำเร็จ
- ๑๔) ให้สำเร็จได้โดยกาลไหน
- ๑๕) อะไรเป็นอานิสงส์
- ๑๖) อะไรเป็นผลของบาร์มีเหล่านั้น

คำตอบปัญหากรรมแต่ละข้อโดยสรุปตามลำดับ ดังนี้^๑

บารมีคือคุณธรรมทั้งหลายมีทานเป็นต้น มีกรุณาช่วยประคับประคอง เป็นคุณธรรมที่สูงส่งที่ตันทหา มานะ และทิฏฐิเข้ามากล้ากรายไม่ได้

คุณธรรมมีทานเป็นต้นที่ชื่อว่าบารมีก็เพราะทำให้ฐานะของพระโพธิสัตว์ ยอดยิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลาย ช่วยขัดเกลากิเลส ตัก ดวงคุณงามคุณความดีไว้ในตนยิ่งขึ้นไป ยึดสัตว์ทั้งหลายให้ดำเนินตามคุณความดี พร้อมกันนั้นก็เสริมภาวะผู้นำให้แก่ พระโพธิสัตว์ในการทำหน้าที่ช่วยเหลือสัตว์โลก

บารมีมี ๑๐ อย่างดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบพระสารีบุตรว่า “สารีบุตร พุทธการกกรรมมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา”

บารมี ๑๐ ประการนั้นจัดลำดับตามการศึกษาและบำเพ็ญ ดังนี้^๒ ทาน เป็นข้อที่ ๑ เพราะมีอุปการะมากแก่ศีลและบำเพ็ญได้ง่ายกว่า ศีลเป็นข้อที่ ๒ เพราะทำให้ทานมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เนกขัมมะเป็นข้อที่ ๓ เพราะทำให้ศีล

^๑ พุ.จரிய.อ. ๓๙๗-๔๗๐.

^๒ การจัดลำดับอีกนัยหนึ่งปรากฏในคัมภีร์เล่มเดียวกัน แต่เพื่อความไม่สับสน ขอเสนอไว้ในเชิงอรรถโดยสรุปดังนี้ “ทานเป็นข้อต้นเพราะเป็นสิ่งที่ทำใ้ทำได้ง่าย ศีลต่อจากทานเพราะความบริสุทธิ์ของผู้ให้และเมื่ออนุเคราะห์ผู้อื่นแล้วก็ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วย เนกขัมมะต่อจากศีล เพราะทำให้ศีลสมบัติสมบูรณ์ เป็นมโนสุจริตที่เป็นกำเนิดของกายสุจริตและวิสุจริต ปัญญา ต่อจากเนกขัมมะเพราะทำให้เนกขัมมะสำเร็จและบริสุทธิ์ วิริยะต่อจากปัญญาเพราะผู้ใคร่ครวญ ด้วยดีแล้วทำยอมให้สำเร็จผลพิเศษ ขันติต่อจากวิริยะเพราะทำให้ความอดกลั้นสำเร็จ ดังคำว่า “คนมีความเพียรย่อมครอบงำทุกข์” สัจจะต่อจากขันติเพราะทำให้ความอดกลั้นอยู่ได้นานและช่วยเพิ่มพูนขันติธรรม อธิษฐานต่อจากสัจจะเพราะความมั่นคงไม่หวั่นไหวเกิดจากความจริงใจ จริจวางจาและจริจการ ดังคำกล่าวว่ “การงดเว้นยอมสำเร็จแก่ผู้ตั้งใจอย่างไม่หวั่นไหว ... ผู้ไว้ใจได้ ไม่หวั่นไหว ประพฤติตามสมควรแก่ปฏิญญาในทานเป็นต้น” เมตตาต่อจากอธิษฐานเพราะการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นยอมสำเร็จได้ด้วยความมั่นคงไม่หวั่นไหว อุเบกขาต่อจากเมตตาเพราะความเป็นกลางทำให้เมตตาบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น; พุ.จரிய.อ. ๓๙๙-๔๐๑.

มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาเป็นข้อที่ ๔ เพราะทำให้เนกขัมมะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก วิริยะเป็นข้อที่ ๕ ขันติเป็นข้อที่ ๖ สัจจะเป็นข้อที่ ๗ อธิษฐานเป็นข้อที่ ๘ เมตตาเป็นข้อที่ ๙ และอุเบกขาเป็นข้อที่ ๑๐ เพราะทำให้เมตตา มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จึงเรียงลำดับดังแสดงมานี้

บารมีทั้งหมดมีลักษณะคือการอนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส(กิจ)คือทำอุปการะผู้อื่น อย่างไม่หวั่นไหว มีปัจจุภูฐาน(เหตุปรากฏใกล้ๆ)คือฐานะแห่งพระพุทธเจ้าที่จะทรง แสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น มีปทัฏฐาน(พื้นฐาน)คือมหากรุณาหรือความฉลาด ในอุบายแห่งมหากรุณา

อภินิหารเป็นปัจจัยแก่บารมีทั้งหลาย หมายถึงการมาถึงพร้อมกันของธรรม ๘ ประการ (อัฐฐัมมสโมธาน) คือ^๓

- ๑) ความเป็นมนุษย์
- ๒) ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ
- ๓) เหตุที่จะให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น
- ๔) การได้เห็นพระศาสดา
- ๕) บรรพชา
- ๖) ความถึงพร้อมแห่งคุณคือสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕
- ๗) อธิการคือการกระทำให้อย่าง
- ๘) ความเป็นผู้มีฉันทะ

สิ่งที่จะทำให้บารมีเศร้าหมองคือความยึดถืออย่างผิดๆ ด้วยตัณหาเป็นต้น เช่น ให้ทานโดยกำหนดไทยธรรมและผู้รับไทยธรรม ทำให้ทานบารมีเศร้าหมอง ความยึดมั่นถือมั่นว่า “เรา ของเรา” ทำให้ปัญญาบารมีเศร้าหมอง การกำหนด แบ่งแยกสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ทำให้อุเบกขาบารมีเศร้าหมอง

^๓ ชุ.จรียา.อ. ๔๐๔-๔๒๘.

ความผ่องแผ้วของบารมีทั้งหลายคือการไม่เข้าไปกระทบกระทั่งด้วยตัณหา เป็นต้น การไม่กำหนดแบ่งแยกคน สัตว์ สิ่งของ ไม่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น เป็นความผ่องแผ้วของบารมี

สิ่งที่เป็นปฏิปักษ์ของบารมีทั้งหลายคือความตระหนี่และอกุศลธรรมที่เหลือทั้งหมด โดยสรุปอกุศลมูล ๓ คือโลภะ โทสะ โมหะเป็นปฏิปักษ์ต่อบารมีทั้งหลาย

ข้อปฏิบัติ(วิธีปฏิบัติ)บารมีทั้งหลายคือ การทำความอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ด้วยการสละเครื่องอำนวยความสะดวกแก่ชีวิต(อามิสทาน)และการแสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย

บารมีจำแนกเป็นระดับรวมแล้วมี ๓๐ ประการ คือ

๑) บารมี ๑๐	๒) อุปบารมี ๑๐
๓) ปรมัตถบารมี ๑๐	

โดยสาระก็คือ บารมีเป็นธรรมขาฬเจ้าด้วยธรรมดำ อุปบารมีเป็นธรรมขาฬไม่เจ้าด้วยธรรมดำ ปรมัตถบารมีเป็นธรรมไม่ขาฬไม่ดำ^๔

การสงเคราะห์(การรวม)บารมี คือ การสรุปรวมให้มีจำนวนข้อย่อยลงแล้วขยายเป็นกลุ่ม เช่น เป็นบารมี ๖ คือ

๑) ทานบารมี	๒) ศีลบารมี
๓) ขันติบารมี	๔) วิริยบารมี
๕) ฌานบารมี	๖) ปัญญาบารมี

^๔ มีหลายนัย เช่น บารมีคือบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญในเบื้องต้น อุปบารมีคือบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบริบูรณ์สมภูมิของพระโพธิสัตว์ ปรมัตถบารมีคือบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบริบูรณ์แล้วสมภูมิของพระพุทธเจ้า อีกนัยหนึ่ง บารมีคือการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น อุปบารมีคือทำประโยชน์เพื่อตน ปรมัตถบารมีคือทำประโยชน์ด้วยการบรรลุพลธรรมและเวสาร์ชธรรม อีกนัยหนึ่ง บารมีคือการบำเพ็ญบารมีตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางใจ(มโนปณิธาน)จนถึงการตั้งความปรารถนาทางวาจา(วจีปณิธาน)อุปบารมีคือการทำบารมีตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางวาจาจนถึงการตั้งความปรารถนาทางกาย ปรมัตถบารมีคือการทำบารมีตั้งแต่การตั้งความปรารถนาทางกายเป็นต้น; ขุ.จิริยา.อ. ๔๕๐-๔๕๑.

แล้วจับคู่ขยายเป็น ๑๕ หมวด เช่น ทานบารมีกับศีลบารมี หมายถึง การทำ
 สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น^๕

อุบาย(วิธีการ)ให้บารมีทั้งหลายสำเร็จก็คือ การสะสมบุญญาธิการอุทิศ
 สัมมาสัมโพธิญาณโดยไม่ทำให้บกพร่อง กระทำด้วยความเคารพด้วยความเอื้อเฟื้อ
 และนับถือมาก ในสัมมาสัมโพธิญาณ ทำความเพียรต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน

บารมีทั้งหลายที่จะให้สำเร็จประโยชน์สูงสุดคือสัมมาสัมโพธิญาณนั้น กำหนด
 ระยะเวลาบำเพ็ญ ๓ ระดับ ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้บำเพ็ญ ดังนี้

๑) ผู้มากด้วยปัญญา(ปัญญาธิกบารมี)ใช้เวลา ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐
 มหากัลป์

๒) ผู้มากด้วยศรัทธา(สัทธาธิกบารมี) ใช้เวลา ๘ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐
 มหากัลป์

๓) ผู้มากด้วยวิริยะ(วิริยาธิกบารมี)ใช้เวลา ๑๖ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐
 มหากัลป์

บารมีทั้งหลายที่บำเพ็ญสมบูรณ์บริบูรณ์ย่อมให้อานิสงส์นานับประการ เช่น
 นิตยโภอิสัตว์(พระโภอิสัตว์ผู้มีฐานะและบทบาทสมบูรณ์)พ้นจากอนันตริยกรรม
 ทั้ง ๕ มีศรัทธามั่นคง มีสัมมาทิฏฐิฝ่ายเดียว มีจิตน้อมในเนกขัมมะ(หลีกจากกาม)
 ทำประโยชน์แก่ชาวโลกส่วนเดียว มีสติสัมปชัญญะ ความหนาวก็บَارาศไป ความร้อน
 ก็สงบ

บารมีทั้งหลายที่บำเพ็ญสมบูรณ์บริบูรณ์ย่อมให้ผลคือความเป็นพระสัมมา-
 สัมพุทธเจ้า มีสิริคือธรรมกายอันประกอบด้วยคุณธรรมประมาณมิได้ มีพระรूपกาย
 ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ อนุพยัญชนะ ๘๐

^๕ ขุ.จரிய.อ. ๔๕๑-๔๕๘.

สรุปความว่า คำว่า “บารมี” แปลว่า ถึงฝั่ง ธรรมเครื่องถึงซึ่งฝั่ง^๖ ภาษาอังกฤษนิยมใช้คำว่า “Perfection” แปลว่า ความสมบูรณ์ หมายถึงคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมาที่ทำให้ยิ่งใหญ่ ซึ่งจะส่งผลให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ปฏิบัติอันยวดยิ่งที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด บำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูง ทสбарมีคือบารมี ๑๐ ประการ เป็นพุทธการกธรรม คำว่า “พุทธการกธรรม” แปลว่า ธรรมที่กระทำให้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงทสбарมีนั่นเอง ดังความเป็นมาว่า สุเมธดาบสเมื่อได้รับคำพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้าว่า “ดาบสนี้ในอนาคตจะก่ออิริยาหารเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนาของดาบสนี้จักสำเร็จในที่สุด ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป จากนั้นไป ดาบสนี้จักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม และพระนครนามว่ากบิลพัสดุ์ จักเป็นที่อยู่อาศัยของเขาในอัทธภาพนั้น พระเทวีพระนามว่ามายาจักเป็นพระมารดา พระราชาพระนามว่าสุทโธทนะจักเป็นพระบิดา ...” จึงพิจารณาใคร่ครวญถึงพุทธการกธรรมที่พระโพธิสัตว์ในปางก่อนเคยประพฤติมา ก็เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ไปจนถึงอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐ กล่าวเตือนตนว่า “สุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่นี้ไป เจ้าควรบำเพ็ญทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ เจ้าต้องไม่เห็นแก่ทรัพย์ ยศ บุตร ภรรยา หรืออวัยวะใหญ่่น้อย บริจาคทุกอย่างอย่างเท่าที่ปรารถนาแก่യാจก... สุเมธบัณฑิต จำเดิมแต่นี้ไป เจ้าควรบำเพ็ญอุเบกขาบารมี ควรเป็นผู้มีอารมณ์เป็นกลาง

^๖ “บารมี” มีความหมายตามรูปศัพท์หลายนัย เช่น ปุเรตตี ปรโม, ทานาทินิ คุณานิปุโรโก ปาลโก จาติ โภอิสตโต ปรมสส อยิ, ปรมสส วา ภาโว กมมึ วา ปารมี ทานาทิกิริยา แปลว่า บุคคลโดยยอมบำเพ็ญ บุคคลนั้นเชื่อว่าผู้บำเพ็ญ(ปรมะ) บุคคลผู้ยังให้เต็มและผู้รักษาคุณทั้งหลายมีทานเป็นต้น คือ พระโพธิสัตว์ บุคคลนั้นเชื่อว่าปรมะ กิริยานี้ของพระปรมะก็ดี หรือภาวะของพระปรมะนั้น หรือกรรมของท่านก็ดี ชื่อว่าบารมี ได้แก่การกระทำความดีมีทานเป็นต้น, William Dwight Whitney, *The Roots, Verb-forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language*, (Delhi: Motilal Banarasidass, 1960), p.100 อ้างใน สิริวัชร, *ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

ทั้งในความสุข ทั้งในความทุกข์ เจ้าต้องมีอารมณ์เป็นกลางในความสุขและความทุกข์ เหมือนแผ่นดิน...”^๗

ทสขบารมีจึงเป็นธรรมที่ผู้ประกาศตนเป็นพระโพธิสัตว์ตั้งปณิธานที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตต้องบำเพ็ญให้ครบถ้วนสมบูรณ์เมื่อได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันแล้ว ต้องกำหนดไว้ในใจว่าจะบำเพ็ญให้สมบูรณ์ทั้ง ๓ ระดับ คือ

- ๑) ระดับบารมี
- ๒) ระดับอุปบารมี
- ๓) ระดับปรมัตถบารมี

เป็นระยะเวลาแตกต่างกันออกไป คือ พระโพธิสัตว์ปัญญาธิกะผู้มากด้วยปัญญาบำเพ็ญบารมีใช้ปัญญานำเป็นเวลา ๔ อสงไขยแสนกัป พระโพธิสัตว์ศีลธาธิกะผู้มากด้วยศรัทธา บำเพ็ญบารมีใช้ศรัทธานำเป็นเวลา ๘ อสงไขยแสนกัป พระโพธิสัตว์วิริยาธิกะผู้มากด้วยวิริยะ(ความเพียร) บำเพ็ญบารมีใช้วิริย่นำเป็นเวลา ๑๖ อสงไขยแสนกัปจึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เกณฑ์ในการแบ่งบารมีออกเป็นระดับต่างๆ นั้น มีหลายแง่ เช่น ในข้อทาน สละทรัพย์ภายนอกทุกอย่างได้เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นทานบารมี สละอวัยวะเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นทานอุปบารมี สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นทานปรมัตถบารมี ในข้อศีล การรักษาศีลอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนโดยมุ่งประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นที่ตั้ง เป็นศีลบารมี การรักษาศีลได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนแม้ในสถานการณ์ยากลำบากเป็นอุปสรรคต่อการรักษาศีล เป็นศีลอุปบารมี การรักษาศีลได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนด้วยจิตใจที่มั่นคงไม่หวั่นไหว(อธิษฐานบารมี)แม้ในสถานการณ์ยากลำบากถึงขั้นทำให้เสียชีวิต เป็นศีลปรมัตถบารมี ข้อธรรมในทสขบารมี แท้จริง

^๗ พุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๖, ๓๖-๔๕.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิไลวัฒนา, ๒๕๕๘), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

เป็นข้อธรรมทั่วไป แต่ความแตกต่างอยู่ที่กุศลเจตนาของผู้บำเพ็ญที่จะทำให้สมบุรณ์
 บิรูณ์ครบถ้วนโดยมุ่งประโยชน์ของผู้อื่นเป็นที่ตั้งแม้จะทำให้ตัวเองสิ้นชีวิตก็ตาม
 คำว่า “สมบุรณ์ครบถ้วน” มี ๒ นัย คือ

๑) วัตถุที่ให้บริการ มีกุศลเจตนา และผู้รับบริการ

๒) บำเพ็ญครบระดับบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี

ประเด็นครบ ๓ ระดับนี้ ไม่ได้หมายถึงว่าใน ๑ ชาตของพระโพธิสัตว์จะต้อง
 บำเพ็ญได้ครบหมด บางชาติมีโอกาสบำเพ็ญได้ระดับบารมี บางชาติมีโอกาสบำเพ็ญ
 ได้ถึงระดับอุปบารมี บางชาติมีโอกาสบำเพ็ญได้ถึงระดับปรมัตถบารมี ขึ้นอยู่กับ
 ภาวะและเทศะ สำคัญอยู่ที่พระโพธิสัตว์มีกุศลเจตนาพร้อมตลอดเวลาที่จะบำเพ็ญ
 บารมีได้ทุกระดับ

อนึ่ง ในการบำเพ็ญทสภารมมีนั้น ตามที่ปรากฏในคัมภีร์เช่นว่า “พระโพธิสัตว์
 เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรบำเพ็ญทานบารมี” ข้อนี้ไม่ได้หมายถึงว่า
 พระเวสสันดรบำเพ็ญเฉพาะทานบารมีเท่านั้น บำเพ็ญบารมีข้ออื่นด้วย แต่สถานะ
 และบทบาทในขณะที่เป็นพระเวสสันดร ทานบารมีเด่นที่สุด ในกรณีเดียวกันนี้ พึงเห็น
 สมัยพระโพธิสัตว์เกิดเป็นอกิตติดาบส ได้บำเพ็ญทานอย่างเอกอุ บริจาคมหาทาน
 ตลอด ๗ วัน เมื่อทรัพย์ยังไม่หมด คิดว่า “ทรัพย์นี้ไม่ได้มีประโยชน์สำหรับเรา
 ผู้ประสงค์อยากได้จงรับเอาไปตามความต้องการ” เปิดประตูเรือน เปิดห้องมหาสมบัติ
 ที่เต็มไปด้วยเงินและทองเป็นต้น ประกาศให้คนทั้งหลายมาขนเอาทรัพย์ไปตาม
 ต้องการ ส่วนตัวเองออกบวชเป็นดาบส อกิตติดาบสได้บำเพ็ญทานบารมีเด่นที่สุด
 แต่ก็ได้บำเพ็ญบารมีอื่นควบคู่ไปด้วย คือ^๙ ชื่อว่าบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เพราะการ
 ออกบวช ชื่อว่าบำเพ็ญศีลบารมีเพราะมีศีลและอาจารย์บริสุทธิด้วยดี ชื่อว่าบำเพ็ญ
 วิริยบารมี เพราะขมกามวิตกเป็นต้นได้ด้วยดี ชื่อว่าบำเพ็ญขันติบารมีเพราะขันติสังวร
 ถึงความยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง ชื่อว่าบำเพ็ญสัจจบารมี เพราะปฏิบัติตนตามสมควรแก่

^๙ ขุ.จரிய.อ. (ไทย) ๓/๒๙, ๔๐.

คำปฏิญญา ชื่อว่าบ่าเพ็ญอริชฐานบารมี เพราะตั้งใจสมาทานอันไม่หวั่นไหวในที่
 ทั้งปวง ชื่อว่าบ่าเพ็ญเมตตบารมี เพราะอภัยภัยแก่อกุศลในสรรพสัตว์ ชื่อว่าบ่าเพ็ญ
 อุเบกขาบารมี เพราะเข้าถึงความเป็นกลางในความผิดปกติที่สัตว์และสังขาร
 กระทำแล้ว ชื่อว่าบ่าเพ็ญปัญญาบารมี เพราะปัญญาอันเป็นกุศลโลบายซึ่งสหชาติ
 ปัญญาและปัญญาให้สำเร็จความประพฤตินในการขัดเกลากิเลสอย่างยิ่ง เพราะรัฐธรรมนูญ
 อันเป็นอุปการะและธรรมที่ไม่เป็นอุปการะแก่บารมีเหล่านั้น แล้วละธรรมอันไม่เป็น
 อุปการะเสีย มุ่งประพฤตินเฉพาะในธรรมอันเป็นอุปการะ

อีกกรณีหนึ่ง การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นเจ้าชายยูธัญชัย
 แม้จะเน้นเนกขัมมบารมี ก็ชื่อว่าครบ ๑๐ ประการ คือ การบริจาคมหาทานเมื่อ
 ก่อนบวช และการสละราชสมบัติเป็นต้นของพระมหาสัตว์นั้นเป็นทานบารมี
 การสำรวมกายวาจาเป็นศีลบารมี การบรรพชาและการบรรลุมานเป็นเนกขัมมบารมี
 ปัญญาเริ่มต้นด้วยทำมณสิการโดยความเป็นของไม่เที่ยง จนบรรลุอุกฤษฏญาณเป็นที่สุด
 และปัญญากำหนดธรรมเป็นอุปการะและไม่เป็นอุปการะแห่งทาน เป็นต้น
 เป็นปัญญาบารมีความเพียรยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จในที่ทั้งปวง เป็นวิริยบารมี
 ญาณขันติและอธิวาสนขันติ เป็นขันติบารมีที่ไม่พุดผิดจากคำปฏิญญา ชื่อว่า
 สัจจบารมี การตั้งใจสมาทานอันไม่หวั่นไหวในที่ทั้งปวง ชื่อว่าอริชฐานบารมี
 เพราะจิตคิดแต่ประโยชน์ในสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยอำนาจ แห่งเมตตาทพรหมวิหาร
 ชื่อว่าเมตตบารมี ด้วยการวางเฉยในความผิดปกติที่ทำแล้วในสัตว์สังขารและด้วย
 อุเบกขาพรหมวิหาร ชื่อว่า อุเบกขาบารมี^{๑๐}

^{๑๐} ขุ.จรียา.อ. (ไทย) ๖/๒๖๘-๒๖๙.

ทสบาร์มี ๑ : ทาน

ความหมายและประเภทของทาน

“ทาน” แปลว่า การให้ การสละ การเผื่อแผ่แบ่งปัน ด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ เป็นการให้เพื่ออนุเคราะห์ เช่น การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากด้วยเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นการให้เพื่อสงเคราะห์ เช่น ให้คนทั่วไปเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจสमानไมตรี แสดงน้ำใจ เป็นการให้^{๑๑}

๑. อามิสทาน การให้สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ให้เสื้อผ้าเครื่องแต่งตัว ให้ข้าวน้ำ ให้ที่อยู่อาศัยให้ยารักษาโรค หรือสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ เป็นอุปกรณ์หรือเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกแก่ชีวิต

๒. ธรรมทานการให้ธรรม เช่น ให้กำลังใจ ให้อภัย ให้คำแนะนำสั่งสอน เรื่องของธรรมทานเห็นได้ชัดในบุญกิริยาวัตถุ(หลักการทำบุญ) ๑๐ ประการ เช่น อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ถือเป็นธรรมทานเพราะให้ความสบายใจ ก่อให้เกิดความชื่นชมยินดีของผู้พบเห็น ที่สำคัญเป็นแบบอย่างอันดีงามของผู้พบเห็น เป็นทิฏฐานาคติแก่อนุชนคนรุ่นหลัง เวยยาวิจจมัย บุญสำเร็จด้วยการช่วยข่วยช่วยเหลือ ถือเป็นธรรมทานเพราะให้กำลังใจเช่นช่วยยกช่วยหามบ้าง เป็นการให้กำลังใจเช่น ไปร่วมประชุมร่วมคิดร่วมพูดร่วมให้ข้อเสนอแนะ หรือแม่

^{๑๑} “ทาน” มิใช่ถูกต้องตั้งมหรือเป็นบุญเสมอไป ทานบางอย่างถือไม่ได้ว่าเป็นทานและเป็นบาปด้วย เช่น ในคัมภีร์พระไตรปิฎกกล่าวถึงการให้ที่ไม่เป็นบุญ ๕ อย่าง คือ (๑) มัชชทาน การให้น้ำเมา (๒) สมัชชทาน ให้มหรสพ (๓) อิตถิทาน ให้สตรี (๔) อุสกทาน ให้โคผู้สุภะ คือปล่อยให้โคผู้เข้าไปในฝูงโค (๕) จิตรกรรมทาน ให้ภาพศิลปะยัวิกเลส, วิ.ป. (ไทย) ๘/๙๗๙/๓๒๖, ในคัมภีร์มิลินทปัญหา กล่าวถึงทาน ๑๐ อย่างที่ไม่นับว่าทาน อันจะนำไปสู่อบาย ประกอบด้วย ทาน ๕ อย่างที่กล่าวแล้วและเพิ่มอีก ๕ อย่าง คือ (๖) สัตถทาน ให้อาวุธ (๗) วิสทาน ให้ยาพิษ (๘) สังฆิกทาน ให้ไซ้ตรวน (๙) กุกกุฏสุกรทาน ให้ไก่และสุกร (๑๐) ตุลาภูฏมานภูฏทาน ให้เครื่องชั่งตวงวัดโกง, มิลินท.๓๕๒ ข้อความจาก พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, หน้า ๑๒๘-๑๒๙. แต่ทานที่กล่าวถึงในงานวิจัยนี้ มุ่งทานที่เป็นบุญ อยู่ในฝ่ายทานบาร์มี

ไปร่วมโดยไม่ได้แสดงออกอะไรก็ชื่อว่าให้กำลังใจเป็นกัลยาณมิตร สร้างความอบอุ่นได้ ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยให้คุณความดี ยกให้เป็นผลงานของเพื่อนร่วมงานทุกคน ถือเป็นธรรมทานเพราะให้ความภาคภูมิใจแก่ผู้ทำงาน สร้างความปรารถนาดีต่อกันแก่ผู้ทำงาน ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการชื่นชมยินดีในความดีของผู้อื่น ถือเป็นธรรมทานเพราะสร้างขวัญและกำลังใจแก่ผู้ประสบความสำเร็จๆ ขึ้นไป อัมมเทสนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม

ทาน ๒ ประเภทนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุชตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างคือ อามิสทาน(ให้สิ่งของ)และธรรมทาน(ให้ธรรม) บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ”^{๑๒} ทานแบ่งอีกลักษณะหนึ่งคือ

- ๑) สังฆทาน ให้แก่สงฆ์หรือให้เพื่อส่วนรวม
 - ๒) ปาฏิบุคคลิกทาน ให้เจาะจงแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ
- องค์ประกอบและความสมบูรณ์ของทาน**^{๑๓}

อามิสทานที่มีองค์ประกอบดังต่อไปนี้ถือว่ามีความสมบูรณ์ จะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

^{๑๒} ชู.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๘/๔๗๓, ๑๐๐/๔๗๗. มีการแบ่งประเภททานอีกลักษณะหนึ่งคือ (๑) ปาฏิบุคคลิกทาน ให้โดยเจาะจงบุคคลผู้รับ (๒) สังฆทาน ให้โดยไม่เจาะจงบุคคลผู้รับ

^{๑๓} ดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน สมเด็จพระมหาธีรวงศ์(พิมพ์ ธรรมธโร), **มงคลยอตชีวิต ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗๑-๒๘๖. นอกจากนี้ มีคำอธิบายหลักการให้ทานที่สมบูรณ์ครบถ้วนซึ่งจะมีอานิสงส์มาก ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) วัตถุสัมปทา ถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือบุคคลผู้เป็นที่ตั้งรองรับทานหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เขตตสัมปทา ถึงพร้อมด้วยเขตคืออนา หมายถึงทักษิณบุคคลผู้เป็นพระอรหันต์หรือพระอนาคามีบุคคลผู้เข้านิโรธสมาบัติ (๒) ปัจจัยสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัจจัย คือสิ่งที่จะให้ทานต้องบริสุทธิ์ ได้มาโดยชอบธรรม (๓) เจตนาสัมปทา คือต้องมีเจตนาดีทั้งก่อนให้(บุพพเจตนา) กำลังให้(มุลจนเจตนา) และหลังให้ทาน(อปราปรเจตนา) (๔) คุณาติเรกสัมปทา ถึงพร้อมด้วยคุณพิเศษ คือผู้รับทานมีคุณสมบัติพิเศษ เช่น เพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติใหม่ๆ ; ชู.วิ. (ไทย) ๒๖/บทหน้า/(๓๔)

๑. วัตถุบริสุทธฺิ หมายถึง สิ่งของที่จะให้ได้นั้นได้มาโดยความบริสุทธิ์ โดยความสุจริตยุติธรรม ถ้าเป็นเงินทองก็ได้มาโดยการประกอบสัมมาอาชีพ ไม่ทุจริตคดโกงหรือลักขโมยเขามา ถ้าเป็นข้าวของเครื่องใช้ก็ได้มาโดยใช้เงินบริสุทธิ์ไปซื้อหามา

นอกจากนี้ คำว่า “วัตถุบริสุทธฺิ” ยังมีนัยบ่งองค์ประกอบดีงามหลายอย่างกล่าวโดยสรุปประกอบด้วย

- ๑) ได้มาโดยไม่เอาเปรียบใคร
- ๒) ได้มาโดยไม่ได้ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ
- ๓) ได้มาโดยสุจริตยุติธรรม
- ๔) ได้มาด้วยความพอใจทุกฝ่าย
- ๕) ได้มาโดยเหมาะสมแก่ฐานะและบทบาทของบุคคลนั้นๆ

๒. เจตนาบริสุทธิ์ หมายถึง ผู้ให้มีกุศลเจตนาอย่างแท้จริง ให้ทานโดยประสงค์จะสงเคราะห์อนุเคราะห์หรือบูชาคุณอย่างแท้จริง ไม่มีเจตนาแอบแฝงที่จะโฆษณาประชาสัมพันธ์ตัวเอง ที่สำคัญ ความมั่นคงของกุศลเจตนามีอยู่ต่อเนื่องทั้งก่อนให้ กำลังให้ และหลังจากให้แล้ว ตัวอย่างการให้ด้วยเจตนาบริสุทธิ์(กุศลเจตนา) เช่น ให้เพราะคิดว่าทานเป็นสิ่งที่ดี ให้เพื่อเป็นการอนุเคราะห์ ให้เพื่อฝึกฝนใจตัวเองให้ดีงาม ให้เพราะบรรพบุรุษเคยทำมาเป็นประจำ ให้เพราะคิดว่าให้แล้วจิตใจเสื่อมใสเบิกบาน ให้เพื่อประดับปรุงแต่งจิตใจ ส่วนตัวอย่างการให้ด้วยเจตนาไม่บริสุทธิ์ เช่น ให้เพราะหวังได้ ให้เพราะกลัว ให้เพราะหลง ให้เพราะคิดว่าตายแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ ให้เพราะคิดว่า เกียรติศัพท์อันดีงามย่อมเสื่อมสลายไป^{๑๔} คำว่า “เจตนาไม่บริสุทธิ์” นี้ไม่ได้หมายความว่าเจตนาไม่ดี แต่หมายถึงเจตนาที่มีความอยากเพื่อตัวเองเป็นแรงจูงใจ

ทานที่ประกอบด้วย “เจตนาบริสุทธิ์” นั้น มีนัยเหมือนกับคำว่า “จาคะ” เป็นการให้โดยมิได้หวังผลตอบแทน ให้แล้วก็ไม่มีปัญหาในการที่จะมาเกิดความทุกข์

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน อภ.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๓๑-๓๓/๒๘๗-๒๘๘.

ความเดือดร้อนหรือเศร้าโศกผิดหวังในภายหลังว่า “ทำแล้วไม่ได้ อย่างนั้น ไม่เป็นอย่างนี้” เพราะเมื่อความโลภไม่ครอบงำใจ ไม่หมายใจคิดจะเอา ไม่มีความหวงแหน ปิดบังอยู่ข้างในแล้ว ใจก็เปิดกว้างออก เป็นลักษณะการให้ของบัณฑิตหรืออริยสาวก ดังที่พระสารีบุตรกล่าวว่า “บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ให้ทานเพราะเห็นแก่อุปนิสัย (สุขเจ้าอาภิส) ย่อมไม่ให้ทานเพื่อภพใหม่ แต่บัณฑิตเหล่านั้นย่อมให้ทานเพื่อกำจัดกิเลสเพื่อไม่ก่อภพต่อไป”^{๑๕} และพึงเห็นตัวอย่างกรณีกิตติดาบสบำเพ็ญทานบารมี กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า^{๑๖} “เมื่อเราให้ทานแก่อินทพราหมณ์นั้น เราจะได้ปรารถนายศ และลาภก็หาไม่ได้ แต่เราปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น จึงได้ประพุดิกรรมเหล่านั้น”

๓. บุคคลบริสุทธ์หมายถึงทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นคนบริสุทธ์ มีศีลธรรมตามชั้นภูมิของตนเอง บุคคลบริสุทธ์ เช่น เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ(เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ) สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ(พยายามชอบ) สัมมาสติ(ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ) เฉพาะในส่วนของผู้รับทาน ผู้ประกอบด้วยความชอบดังกล่าวนี้ เปรียบเหมือนผืนนาที่ไม่ลุ่มและดอน ไม่มีหินและกรวด ไม่มีดินเค็ม เป็นที่ไถลงลึกได้ มีทางน้ำเข้าและทางน้ำออก มีเหมืองและมีคันนา พืชที่หว่านลงในผืนนาที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ย่อมมีผลมาก มีความชื่นใจมาก มีความเจริญมาก^{๑๗}

ส่วนธรรมทาน การให้ธรรม เช่น อบรมใจด้วยบุญสำเร็จด้วยความอ่อนน้อม ถ่อมตน เวยยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการขวยขวายช่วยเหลือ ฉัมมเทศนามัย ให้คำแนะนำสั่งสอน ที่เป็นไปด้วยกุศลเจตนา ก็ถือว่ามีความสมบูรณ์

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๙๐๕-๙๐๖.

^{๑๖} ขุ.จรียา.อ. (ไทย) ๑๐/๓๓.

^{๑๗} อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๒๙๘-๒๙๒.

อานิสงส์ของท่าน

นัยที่ ๑ อานิสงส์ทั่วไป มีหลายลักษณะ เช่น อานิสงส์ตั้งที่พระพุทธรเจ้า
ตรัสว่า^{๑๘}

- ๑) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
- ๒) สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
- ๓) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
- ๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของศฤงฆ์
- ๕) ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์”

นอกจากนี้ มีพุทธภาษิตว่าด้วยผลแห่งการให้ในลักษณะอื่นๆ เช่น ผู้ให้ของ
ชอบใจย่อมได้รับของชอบใจ ผู้ให้ของเลิศย่อมได้รับของเลิศ ผู้ให้พร(ของประเสริฐ)
ย่อมได้รับพร ผู้ให้ของประเสริฐที่สุดย่อมเข้าถึงฐานะประเสริฐที่สุด

อานิสงส์ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ดังบทให้พรว่า

“อายุโท พลโท อีโร วณณโท ปฏิภาณโท สุขุสส ทาตา เมธาวิ สุขุ โส
อธิคจฉติ อายุํ ทตฺวา พลํ วณณํ สุขญจ ปฏิภาณโท ทีฆายุ ยสฺวา โหติ ยตถ
ยตฺถูปปชฺชติ

^{๑๘} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖. นอกจากนี้ อานิสงส์ของท่านที่เป็นรูปธรรมปรากฏชัด
ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ ว่าด้วยเรื่องกุตลกรรมที่เทพธิดาและเทพบุตร
ต่างๆ ทำไว้ในชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ทำให้มาเกิดในวิมานนั้นๆ ในจำนวนวิมานวัตถุ ๘๕ เรื่อง
(+กลุ่มคุดติลวิมาน ๓๕ เรื่อง=๑๒๐) มีจำนวน ๙๑ เรื่องที่แสดงอานิสงส์ของท่าน เช่น พระมหา
โมคคัลลานเถระถามว่า “เพราะบุญอะไร ผิวพรรณของเธอจึงงามเช่นนี้ ผลอันพึงปรารถนา
จึงสำเร็จแก่เธอในวิมานนี้ และโภคะทั้งหลายล้วนนำพ้อใจจึงเกิดแก่เธอ” เทพธิดาตอบว่า
“เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ ได้ถวายตั้งแต่บรรดาภิกษุผู้เพิ่งมาถึง ได้กราบไหว้
ประคองอัญชลีและถวายทานตามกำลังทรัพย์ เพราะบุญนั้น ผิวพรรณดิฉันจึงงามเช่นนี้...”; ขุ.วิ.
(ไทย) ๒๖/๑-๗/๑-๒.

แปลว่า ผู้มีปัญญา ให้อายุ ให้กำลัง ให้วรรณะ ให้ปฏิภาณ ผู้มีปัญญาให้ ความสุขย่อมได้ประสบสุข บุคคลผู้ให้อายุ วรรณะ สุขะ และปฏิภาณ ไปเกิดใน ที่ใดๆ ย่อมเป็นผู้มีอายุยืน มียศในที่นั้นๆ”

นัยที่ ๒ อานิสงส์ตามเจตนามุ่งหวังดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า^{๑๙} “บุคคลบางคน ในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใดก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาเห็น พวกชัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคหบดีมหาศาล ผู้เอิบอิมพรังพร้อม บำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณ ๕ จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกชัตติยมหาศาล...’ หลังจากตายแล้ว เขาจึงเกิดร่วมกับพวก ชัตติยมหาศาล”

นัยที่ ๓ อานิสงส์ตามคุณธรรมของผู้ให้ เช่น ผู้ให้ทานด้วยศรัทธา ย่อมเป็นผู้ มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปร่าง น่ารัก น่าเลื่อมใส มีฉวีวรรณผุดผ่อง ยิ่งนัก ผู้ให้ทานโดยเคารพ ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีบุตร ภรรยา ทาส คนใช้ และกรรมกรตั้งใจฟังอย่างเจียะโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ ผู้ให้ทาน ตามกาลอันสมควร(เช่นในเวลาเกิดทุกข์ภัย) ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และสำเร็จความปรารถนาตามกาล ผู้ให้ทานด้วยจิตอนุเคราะห์ ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อบริโภคกามคุณ ๕ สูงยิ่งขึ้นไป ผู้ให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีโภคทรัพย์ปลอดภัยจากอันตรายต่างๆ เช่น ภัยจากไฟ จากน้ำไม่เกิดแกโภคทรัพย์ของผู้นั้น^{๒๐}

^{๑๙} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๒-๒๙๔.

^{๒๐} อัง.ปถุจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๒๔๔-๒๔๕.

ทานในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ ทานบารมี หมายถึง สปัปฐิสทาน ได้แก่ ลักษณะการให้ของสัตบุรุษ ๘ ประการ

๑) ให้ของที่สะอาด	๒) ให้ของที่ประณีต
๓) ให้ตามกาล	๔) ให้ของที่สมควร
๕) เลือกให้คือเลือกสิ่งที่ไม่ต้อออกแล้ว ถวายแต่สิ่งที่ดีพร้อมกันนั้นก็แสวง	
- บุคคลที่สมควรรับ
๖) ให้เป็นนิตย	๗) กำลังให้ก็ทำจิตใจให้ผ่องใส
๘) ครั้นให้แล้วก็ดีใจ ^{๒๑}	

การให้ของสัตบุรุษมีองค์ประกอบบริสุทธิครบถ้วนทั้งด้านสิ่งของที่ให้ เจตนาของผู้ให้ และบุคคลผู้ให้ บุคคลผู้รับก็เป็นคนดีมีศีลธรรม คำว่า “บารมี” แปลว่า ให้เกิดความสมบูรณ์ครบถ้วน หรือให้ถึงฝั่งแห่งคุณความดี การให้ตามนัยที่ ๑ นี้ จึงถือเป็นทานบารมีได้ เพราะมีอานิสงส์ที่จะส่งต่อสืบทอดให้กองงามยิ่งๆ ขึ้นไป จนกระทั่งถึงฝั่งสูงสุดแห่งคุณความดี

นัยที่ ๒ ทานบารมี หมายถึงการให้ของผู้ปฏิญาณตนเป็นพระโพธิสัตว์ บรรารณาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเป็นผู้มีธรรมสโมสราน ๘ ประการครบถ้วน^{๒๒}

^{๒๑} อัง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๒๙๖-๒๙๗.

^{๒๒} ธรรมสโมสรานหรืออัฐธัมมสโมสราน แปลว่า การประชุมกันแห่งธรรม ๘ ประการ ประกอบด้วย ๑) มนุสสตัด ความเป็นมนุษย์ กว่าจะได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นแสนยาก ดังพุทธภาษิตว่า กิจฺโฉ มนุสสปฏิลาโภ การได้ความเป็นมนุษย์แสนยาก ผู้ที่จะมาเกิดมนุษย์ก็ต้องทำความดี บำเพ็ญศีลบารมีอย่างต่อเนื่อง ๒) ลิงคสมปตติ ความสมบูรณ์ด้วยเพศ นั่นคือเกิดเป็นชาย ๓) เหตุมีอุปนิสัยพร้อมที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ในชาตินั้นได้(แต่ไม่ได้ปรารถนาเพียงเป็นพระอรหันต์ แต่ปรารถนาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) ๔) สดถารทสสน ได้พบพระพุทธเจ้าที่ทรงพระชนม์อยู่ ๕) ปพพชชา ได้พบเป็นสมณะ เป็นโยคี เป็นฤๅษี ๖) คุณสมปตติ สมบูรณ์ด้วยคุณคืออภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ๗) อธิกาโร ได้กระทำการยิ่งใหญ่คือพร้อมที่จะสละชีวิตแก่พระพุทธเจ้าได้ ๘) ฉนพตทา มีกุศลฉันทะ มีอุตสาหะ ความพยายามมาก ; ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๔-๒๖.

สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทเจ้าที่ในยุคนั้นๆว่าจะเป็นไปได้เป็นพระพุทเจ้าในอนาคต เช่น สมัยเกิดเป็นสุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทเจ้าแล้วบำเพ็ญบารมีต่างๆ ต่อเนื่องไป สมัยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า มหาสุทิสสนะ บำเพ็ญทานบารมีโดยทรงให้ประกาศทุกวัน วันละ ๓ ครั้ง ให้คนทั้งหลายมารับทาน พอชาติสุดท้ายก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทเจ้า เกิดเป็นพระเวสสันดร บำเพ็ญบารมีเน้นทานบารมี

ระดับการบำเพ็ญทานในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ ทานบารมี

พระโพธิสัตว์โดยปกติก็มีอุปนิสัยฝึกฝนในทาน มีกุศลเจตนาในการให้อยู่ตลอดเวลา ให้อามิสทานบ้าง ธรรมทานบ้าง ตามปกติในชีวิตประจำวัน ชื่อว่าบำเพ็ญทานบารมี ตัวอย่างการบำเพ็ญทานระดับนี้ เช่น พระโพธิสัตว์สมัยที่เกิดเป็นพระเจ้าสิวีราชทรงบำเพ็ญทาน เรื่องมีอยู่ว่า พระเจ้าสิวีทรงให้ทานทุกอย่างที่คนทั้งหลายนิยมให้กัน โดยไม่มีความกังวลพระทัยในการให้ ท้าวสักกะทรงทราบพระจริยาวัตรของพระองค์ ประสงค์จะทดลองจึงทรงแปลงเพศเป็นคนแก่ตาบอด ผมหงอกเดินตัวสั้นเข้าไปเฝ้าพระเจ้าสิวี กราบทูลว่า “ข้าแต่พระมหाराชาผู้ทรงธรรม นัยน์ตาทั้งสองของข้าพระองค์บอดเสียแล้ว ขอจงพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ข้าพระองค์เถิด” พระเจ้าสิวีได้ฟังคำของคนแก่นั้นแล้วทั้งดีใจและสลดใจประคองอัญชลี มีปีติและปราโมทย์ ได้พระราชทานนัยน์ตาทั้งสองข้างแก่เขาโดยไม่ลังเลพระทัยพร้อมกับตรัสกับอำมาตย์ทั้งหลายว่า

เราบริจาคดวงตานี้เพราะยศก็หาไม่ได้ เราปรารถนาบุตร ทรัพย์ และ
 แคว้นก็หาไม่ แต่นี้เป็นธรรมของสัตบุรุษที่ท่านประพุดติมาแต่โบราณ
 เพราะเหตุนี้ใจของเราจึงยินดีในการให้ทานดวงตาทั้ง ๒ ข้าง เราจะ
 เกลียดชังก็หาไม่ ตัวตนเราจะเกลียดชังก็หาไม่ แต่สัพพัญญุตญาณ
 เป็นที่รักของเรา เพราะเหตุนี้ เราจึงได้บริจาคดวงตา^{๒๓}

^{๒๓} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๒-๘๒ / ๔๗๘-๔๘๓, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๗/๕๒-๘๒/๓๘-๕๕.

ระดับที่ ๒ ทานอุปบารมี

อามิสทานหรือธรรมทานที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญด้วยอัธยาศัยยิ่งใหญ่ไม่มีขอบเขตและด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ ด้วยสัจจะความจริงใจและอธิษฐานะคือจิตใจมั่นคงเชื่อว่าทานบารมี ตัวอย่างการบำเพ็ญทานระดับนี้ เช่น พระโพธิสัตว์สมัยที่เกิดเป็นพระเวสสันดร ทรงยินดีที่จะบริจาคทุกอย่างโดยที่สุดแม้ชีวิต เมื่อขึ้นครองราชสมบัติก็ทรงบริจาคช้างป๋างัจฉานาค ทำให้ลูกชาวเมืองขับออกไปอยู่ป่า พระเวสสันดรเมื่อทรงทราบสาเหตุที่ชาวกรุงสีพีโกรธเคือง พระองค์ทรงแสดงเจตนารมณ์ว่า “เราจะให้หทัยให้จักๆ เงินทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูริย์ หรือแก้วมณีซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกของเราจะเป็นไรไป เมื่อยาจกมาถึง เราเห็นแล้วจะพึงให้แขนขวาแขนซ้ายก็ไม่หวั่นไหวเลยใจของเรายินดีในการให้ ถึงชาวกรุงสีพีทั้งหมดจะขับไล่เราหรือจะเช่นฆ่าเรา หรือจะตัดเราออกเป็น ๗ ท่อนก็ตามเถิด เราจะไม่งดการให้เลย” ขณะเสด็จออกพระนครมีคนมาขอราชรถ พระองค์ก็ทรงบริจาค ขณะอยู่ในป่า ชูชกมาขอพระโอรส(ชาลี)และพระธิดา(กัณหา)ก็ทรงบริจาค ด้วยพระทัยแน่วแน่ต่อพระสัพพัญญุตญาณ ดังที่ตรัสตอนหนึ่งว่า

ชาลีลูกรัก มานี้เกิด เจ้าทั้ง ๒ ช่วยกันบำเพ็ญบารมีของพ่อให้เต็มเกิด
จงช่วยกันโสรจสรงหทัยของพ่อให้เยือกเย็นเกิด จงเชื่อฟังคำของพ่อ
เจ้าทั้ง ๒ เป็นดุจยานนาวาของพ่ออันไม่โยกโคลงในสาครคือภพเกิด
พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักช่วยสัตว์โลกพร้อมด้วยเทวโลกให้ข้ามด้วย^{๒๔}

ระดับที่ ๓ ทานปรมัตถบารมี

ทานบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กับอธิษฐานบารมี ชื่อว่าทานปรมัตถบารมี ตัวอย่างการบำเพ็ญทานระดับนี้ เช่นพระโพธิสัตว์สมัยที่เกิดเป็นกระต่ายป่าบำเพ็ญทาน เรื่องมีอยู่ว่า กระต่ายอาศัยอยู่ในป่ากับเพื่อนสัตว์ ๓ ตัว คือ ลิง สุนัข

^{๒๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕-๒๐๐๖/๔๔๗-๔๘๗, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑๐/๑๖๕๕-๒๐๐๖/๓๘๓-๖๓๖, ขุ.จரிய.อ. (ไทย) ๘๘/๑๒๗.

จิ้งจอก และนาก สัตว์ทั้ง ๔ มีนิสัยเป็นบัณฑิต อยู่ร่วมกัน เวลาเย็นก็มาประชุมร่วมกัน กระจายบัณฑิตก็อบรมสั่งสอนว่า “ควรให้ทาน ควรรักษาศีล ควรทำการรักษาอุโบสถ”

วันหนึ่ง กระจายมองดูจันทร์รู้ว่าพรุ่งนี้จะเป็นวันอุโบสถ จึงให้โอวาทว่า “พรุ่งนี้เป็นวันอุโบสถ แม่ทั้งท่าน ๓ จงสมาทานศีล รักษาอุโบสถเถิด ทานที่ผู้ดำรงอยู่ในศีลให้แล้วจึงมีผลมาก เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ขอมาถึงแล้ว ท่านทั้งหลายก็ควรให้ทานจากอาหารที่จะพึงบริโภคเสียก่อน แล้วจึงบริโภคภายหลัง”

สัตว์ทั้ง ๓ รับคำแล้วกลับไปยังที่อยู่ของตน วันรุ่งขึ้นมีนายพรานคนหนึ่ง ตกเบ็ดได้ปลาตะเพียน ๗ ตัว ฝังทรายกลบไว้ นากออกหาอาหารได้กลิ่นปลานั้นแล้ว จึงร้องขึ้น ๓ ครั้ง รู้ว่าไม่มีเจ้าของแล้วจึงคาบเอาปลาทั้ง ๗ ตัว ไปยังที่อยู่ของตนนอนรักษาศีลอยู่

ลิงเข้าไปในป่าได้มะม่วงมาแล้วก็กลับที่อยู่ตนนอนรักษาศีลอยู่ สุนัขจิ้งจอก ส่วนกระจายรักษาศีลอยู่ในที่อยู่ของตนคิดว่า “ถึงเวลาเสียก่อน เราจึงจะออกไปกินหญ้าแพรก” แล้วคิดว่า “เราไม่สามารถให้หญ้าเป็นทานแก่คนผู้ที่มาขอเราได้ แม้งาและเขี้ยวสารเราก็กไม่มี ถ้าผู้ขอมาถึง เราก็จจะให้เนื้อของเราเป็นทาน” คิดแล้วก็นอนรักษาศีลอยู่ด้วยเดชแห่งศีลของกระจายโพธิสัตว์

ท้าวสักกะทรงทราบเรื่อง ประสงค์จะทดลองพญากระจาย จึงแปลงร่างเป็นพราหมณ์ไปขออาหารจากนาก สุนัขจิ้งจอก และลิงตามลำดับแล้วได้ไปที่อยู่ของกระจายเพื่อขออาหาร โดยทำทิวาเมื่อได้อาหารแล้วจะรักษาอุโบสถ กระจายดีใจ จึงพูดว่า “พราหมณ์ ท่านมายังสำนักของข้าพเจ้าเพื่อการอาหาร ดีแล้ว วันนี้ ข้าพเจ้าจักให้ทานที่ข้าพเจ้ายังไม่เคยให้ ... ท่านไปเถิด ก่อกองไฟแล้วบอกข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะบริจาคนโอดเข้ากองไฟ เมื่อร่างกายของข้าพเจ้าสุกแล้ว ท่านพึงบริโภคเนื้อ (ของข้าพเจ้า) แล้วบำเพ็ญธรรมเถิด”

พญากระต่ายโพธิสัตว์ลุกขึ้นแล้วสลัดตัว ๓ ครั้ง เพื่อให้แน่ใจว่าไม่มีสัตว์อะไร อยู่ในขนของตัวเองถูกไฟเผาไปด้วย จากนั้นกระโดดเข้ากองไฟอุทิศร่างกายให้เป็นทาน แต่กองไฟนั้นกลับเย็นเหมือนหญ้าหิมะ ไม่ไหม้ร่างของกระต่าย เมื่อทดลองได้ความจริงอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะจึงบอกความจริงว่าตนเองไม่ใช่พราหมณ์ แต่แปลงร่างเป็นพราหมณ์มาเพื่อทดลองการบำเพ็ญบารมี จากนั้น ท้าวสักกะจึงบันดาลบิภุษาเอาน้ำศิลามาจากรูปรกระต่ายไว้ในดวงจันทร์ อัมพญากระต่ายโพธิสัตว์ให้นอนเหนือหญ้าแพรกอ่อนแล้วเสด็จกลับไปเทวโลก^{๒๕}

ทสবারมี ๒ : ศิล

ความหมายและประเภทของศิล^{๒๖}

พระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์โดยเครื่องมือคือศิล พระพุทธโฆสจารย์กล่าวถึงศิลไว้หลายนัยปรากฏในภควทวิเสสวิสุทธิธรรมคัมภีร์อย่างเดียวกันคือ “ความเป็นปกติของตน” ศิลมี ๒ อย่างโดยแบ่งเป็น

- ๑) จาริตตศิล การทำตามสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า “สิ่งนี้ควรทำ”
- ๒) วาริตตศิล การไม่ฝ่าฝืนสิ่งที่ทรงห้ามไว้ว่า “สิ่งนี้ไม่ควรทำ”

หรือแบ่งเป็น

- ๑) อภิสมาจาริก ศิลสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ
- ๒) อาทิพรหมจริยิก ศิลสิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์ หรือ
- ๑) วิริตตศิล ความงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น
- ๒) อวิริตตศิล คุณธรรมที่เหลื่อมมีเจตนาเป็นต้น หรือ

^{๒๕} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๑-๖๔/๑๖๙, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๖๑-๖๔/๒๗๙-๒๘๔.

^{๒๖} สมเด็จพระพุทธปาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ รัชนี, คัมภีร์วิสุทธิธรรมค, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕-๘๒.

๑) นิสิตศิลป์	๒) อนิสิตศิลป์ หรือ
๑) กาลปริยัตศิลป์	๒) อาปาณโกฏศิลป์ หรือ
๑) สปริยัตศิลป์	๒) อปริยัตศิลป์ หรือ
๑) โลภศิลป์	๒) โลภุตตรศิลป์

ศิลป์มี ๓ อย่าง โดยแบ่งเป็น

๑) หินศิลป์	๒) มัชฌิมศิลป์
๓) ปถวีศิลป์ หรือ	
๑) อัตตาริปะเตยศิลป์	๒) โลกาธิปะเตยศิลป์
๓) อัมมาริปะเตยศิลป์ หรือ	
๑) ปรามัญญศิลป์	๒) อปรามัญญศิลป์
๓) ปริปัสนัทธิศิลป์ หรือ	
๑) วิสุทธิศิลป์	๒) อวิสุทธิศิลป์
๓) เวมตักศิลป์ หรือ	
๑) เสขศิลป์	๒) อเสขศิลป์
๓) เนวเสขานาเสขศิลป์	

ศิลป์มี ๔ อย่าง โดยแบ่งเป็น

๑) หานภาคิยศิลป์	๒) ฐิตภาคิยศิลป์
๓) วิเสสภาคิยศิลป์	๔) นิพเพธภาคิยศิลป์ หรือ
๑) ภิกขุศิลป์	๒) ภิกขุณีศิลป์
๓) อนุปสัมปันนศิลป์	๔) คหัญญศิลป์ หรือ
๑) ปกติศิลป์	๒) อาจารย์ศิลป์
๓) อัมมตาศิลป์	(๔) ปุพพเหตุกศิลป์ หรือ
๑) ปาติโมกขสังวรศิลป์	(๒) อินทริยสังวรศิลป์
๓) อาชีวปาริสุทธิศิลป์	๔) ปัจจยสันนิสิตศิลป์

ศีลมี ๕ อย่าง โดยแบ่งเป็น

๑) ปริยัตตปาริสุทธิศีล	๒) อปริยัตตปาริสุทธิศีล
๓) ปริปุณณปาริสุทธิศีล	๔) อปรามัญญูปาริสุทธิศีล
๕) ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล หรือ	
๑) ปหานศีล	๒) เวรมณีสีล
๓) เจตนาศีล	๔) สังวรศีล
๕) อวีติกมศีล	

การสมาทานรักษาศีล

เพื่อให้เป็นคนมีศีล บางกรณีบุคคลต้องทำกิจกรรมอันเป็นบุญเรียกตามหลักพระพุทธศาสนาว่า บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประกอบด้วย (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) ภาวนา นั่นคือการให้ทาน การสมาทานรักษาศีล การบำเพ็ญภาวนา การทำตนให้มีศีล โดยวิธีการกำหนดผูกใจดวงความช่วยอย่างนี้เรียกว่า สมาทานวิริติ ยังมีวิธีการทำตนให้มีศีล อีกอย่างหนึ่งคือแม้ไม่ได้สมาทานกำหนดผูกใจ กังเดว้นจากการประพฤติชั่วโดยหักห้ามใจ ไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจความโลภ โกรธ หลง วิธินี้เรียกว่าสัมปัตตวิริติ ยังมีวิธีการอื่นอีก ตามธรรมเนียมของพระสงฆ์ เรียกว่า ปาริสุทธิศีลมี ๔ อย่าง ดังนี้

๑) ผู้ประกอบด้วยศรัทธา มีความสำรวมระวัง เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ทำให้เกิดมีศีลบริสุทธิ์ผุดผ่อง เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล

๒) ผู้มีสติ สำรวมอินทรีย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖ หรืออายตนะภายใน ๖ คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสกับสิ่งทั้งหลาย ใจนึกคิดเรื่องต่างๆ ระมัดระวังไม่ให้เกิดความรู้สึกยินดีเพลิดเพลิน หลงระเริงเมื่อประสบอิฏฐารมณ์ หรือระมัดระวังไม่ให้เกิดความอึดอัดขัดเคืองเมื่อประสบอนิฏฐารมณ์ ทำให้เกิดมีศีลบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่า อินทริยสังวรศีล

๓) ผู้ประกอบด้วยความเพียร ทำการเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ เว้นจากการแสวงหาที่ไม่สมควร(อนสนา) เว้นจากมิฉฉาอาชีฟ(อาชีฟผิด) กล่าวคือเว้นจากการหาเลี้ยงชีพโดยการหลอกลวง การบื้อยอ การทำบอกรับ การบิบบังคับ การแสวงหาลาภด้วยลาภ ทำให้เกิดมีศีลบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่า อาชีฟปาริสุทธิศีล

๔) ผู้มีปัญญา พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภครด้วยตัณหา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย แล้วเสพ(ใช้สอย)จิวร ว่าเพียงเพื่อบำบัดความหนาว” ดังนี้ เป็นต้น ทำให้ศีลบริสุทธิ์ด้วยอาการอย่างนี้ เรียกว่า ปัจจัยสันนิสสิตศีล

ในการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ การถือปฏิบัติปาติโมกข์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ไม่ต่าง ไม่พร้อย ไม่ทะลุ ไม่ขาด มีเป้าหมายสรุปได้เป็น ๒ ส่วนหลัก คือ

๑) เพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์

๒) เพื่อความสงบเยือกเย็นสุขใจและเอิบอิมใจ

ท้ายที่สุด ย่อมนำไปสู่สมาธิดังที่กล่าวแล้ว

ในระดับชาวบ้าน การสมาทานกำหนดรักษาศีลที่เป็นข้อๆ มีเป้าหมายชัดเจน คือ การไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ และความดับเย็นของจิตใจระดับโลกียะและอาจพัฒนาไปถึงระดับโลกุตตระ ผลอันน่าพอใจเหล่านี้ ย่อมทำให้เกิดความสงบเยือกเย็นในจิตใจ สุขใจ และเอิบอิมใจ ท้ายที่สุดแล้วก็นำไปสู่สมาธิเช่นเดียวกันในกระบวนการปฏิบัติธรรมหรือการฝึกอบรมตนในระบบพุทธธรรม ศีลเป็นข้อปฏิบัติขั้นเริ่มต้นแรกที่สุดมุ่งไปที่ความประพฤติพื้นฐาน จึงเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่างๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น ในระบบการฝึกอบรมของไตรสิกขา ศีลยังมีข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายโดยตัวของมันเอง แต่เป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ความเจริญขั้นต่อไปคือ “สมาธิ” สมาธิจึงเป็นจุดหมายจำเพาะของศีล โดยนัยนี้ คุณค่าในด้านจิตใจของศีลจึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจในขั้นศีลก็คือเจตนา

ที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่จะทำความชั่วใดๆอยู่ในใจ ซึ่งทำให้จิตใจบริสุทธิ์ปลอดโปร่ง^{๒๓} ความบริสุทธิ์ปลอดโปร่งแม้ย่อมเป็นฐานทำให้จิตใจจดจ่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยง่าย แม้จะเป็นเพียงระดับโลกียะ แต่สะสมนานไปย่อมกลายเป็นผลึกแห่งความดีที่เต็มหีมาและมีพลังมหาศาลผลักดันไปสู่ระดับโลกุตระได้

อานิสงส์ของศีล

ถามต่อไปว่า “ผลดีหรืออานิสงส์ที่บุคคลผู้รักษาศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์จะได้รับคืออะไร ? อะไรคือประโยชน์ของการสมาทานถือปฏิบัติศีลสิกขาบทเหล่านี้ ? คำสำคัญที่ใช้แทนผลหรืออานิสงส์ที่เป็นเป้าหมายระดับวิถีชีวิตในสังสารวัฏ คือ “สุคติ” ซึ่งมีความหมาย ๒ อย่างดังที่กล่าวมาแล้วกล่าวเฉพาะการถือปฏิบัติรักษาเบญจศีลสมบูรณ์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ผู้รักษาย่อมได้รับอานิสงส์หรือประสบผลที่น่าปรารถนาทั้งด้านกายภาพและจิตภาพ) ทั้งในปัจจุบันชาติและอนาคต ซึ่งเป็นสุคติในความหมายที่ ๑ ดังต่อไปนี้^{๒๔}

ข้อ ๑ ผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์(ปาณาติปาตาเวรมณี) ย่อมได้รับผลดี คือ

๑) มีอวัยวะทุกส่วนสมบูรณ์	๒) มีสมบัติ(รูปร่าง)สูงใหญ่
๓) มีเขี้ยวว่องไว	๔) มีเท้าตั้งอยู่ราบเรียบ
๕) ความงาม	๖) ความนุ่มนวล

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๗๖๒.

^{๒๔} พุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๔๐-๔๑.(ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์), ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงอานิสงส์ของศีลที่รักษาอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ สรุปความได้ว่า “๑) อิริยาบถน่าเลื่อมใส ๒) ทำความดีก็มีผล ๓) จิตใจไม่หวาดหวั่นเพราะความผิดของตน ๔) งดงามเหมือนดวงจันทร์เปล่งแสง ๕) กลืนกายฟุ้งขจรไปทำให้มนุษย์และเทวดาปราโมทย์ ๖) กลืนศีลคือคุณความดีฟุ้งขจรไปทุกทิศ ๗) สักการะแม้เล็กน้อยที่มอบให้ผู้มีศีลย่อมมีผลมาก ๘) ตัศจรรย์แห่งทุกข์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ๙) ได้สมบัติทั้งที่เป็นของมนุษย์และเป็นของทิพย์ ๑๐) จิตใจของผู้มีศีลย่อมตรงแน่วไปสู่นิพพาน ; สมเด็จพระพุทธมาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๑๕-๘๒.

๗) ความสะอาด	๘) ความกล้า
๙) มีกำลังมาก	๑๐) มีวาจาสละสลวย
๑๑) เป็นที่รักของชาวโลก	๑๒) คำพูดไม่มีข้อเสียหาย
๑๓) บริวารไม่แตกแยก	๑๔) มีความมองอาจ
๑๕) มีรูปร่างไม่บกพร่อง	๑๖) ไม่ตายเพราะถูกศัตรูทำร้าย
๑๗) มีบริวารมาก	๑๘) มีรูปงาม
๑๙) มีทรวดทรงดี	๒๐) มีโรคน้อย
๒๑) ไม่เศร้าโศก	๒๒) ไม่พลัดพรากจากสตรีสิ่งของอันเป็นที่รัก
ที่ชอบใจ

๒๓) มีอายุยืน

ข้อ ๒ ผู้งดเว้นจากการลักทรัพย์(อทินนาทานาเวรมณี) ย่อมได้รับผลดี คือ

- ๑) มั่งมีธนทรัพย์-เงินทอง
- ๒) มั่งมีธัญญาทรัพย์-ข้าวปลาอาหาร
- ๓) มั่งมีโภคทรัพย์
- ๔) โภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น
- ๕) โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีความถาวรมั่นคง
- ๖) ได้โภคทรัพย์ที่ปรารถนาโดยฉับพลัน
- ๗) โภคทรัพย์ไม่ถูกแบ่งด้วยภัยคือพระราชา โจร น้ำ ไฟ
ทายาทที่ไม่รักกัน
- ๘) ได้ธนทรัพย์ที่เป็นของส่วนตัว
- ๙) ได้โลกุตตรทรัพย์
- ๑๐) ไม่อดอยากไม่ยากแค้น
- ๑๑) อยู่เป็นสุข

ข้อ ๓ ผู้งดเว้นจากการประพฤติน่าประเสริฐ(อพรหมจริยาเวรมณี) ย่อมได้รับผล คือ

๑) ไม่มีศัตรู	๒) เป็นที่รักของทุกคน
๓) ได้ข้าน้ำผ้าและที่นอนเป็นต้น	๔) หลับสบาย
๕) ตื่นสบาย	๖) พันภัยในอบาย
๗) ไม่เกิดเป็นสตรีหรือคนไม่มีเพศ	๘) ความไม่โกรธ
๙) มีกิริยาแสดงถึงความเคารพ	๑๐) เป็นที่รักของสตรีและบุรุษ
๑๑) มีอินทรีย์สมบูรณ์	๑๒) มีลักษณะบริบูรณ์
๑๓) ไม่มีความสงสัย	๑๔) มีความชวนชวายน้อย-
ไม่วุ่นวายเกินเหตุ
๑๕) อยู่เป็นสุข	๑๖) ไม่มีภัยจากที่ไหน
๑๗) ไม่พลัดพรากจากสัตว์สิ่งของอันเป็นที่รัก	

ข้อ ๔ ผู้งดเว้นจากการพูดเท็จ(มุสาวาทาเวรมณี) ย่อมได้รับผลดี คือ

๑) มีอินทรีย์ผ่องใส	๒) มีวาจาไพเราะสละสลวย
๓) มีพื้นเรียบและสะอาด	๔) ไม่อ้วนเกินไป
๕) ไม่ผอมเกินไป	๖) ไม่เตี้ยเกินไป
๗) ไม่สูงเกินไป	๘) มีสัมผัสสบาย-มีผิวกายอ่อนนุ่ม
๙) มีกลิ่นปากหอมเหมือนดอกอุบล	๑๐) คนใกล้ชิดเชื่อฟัง
๑๑) คำพูดน่าเชื่อถือ	๑๒) มีลิ้นอ่อนแดงบางเหมือน
ดอกโกมลและอุบล
๑๓) ไม่ฟุ้งซ่าน	๑๔) มั่นคงไม่คลอนแคลน

ข้อ ๕ ผู้งดเว้นจากสิ่งของมีนเมาคือสุราและเมรัย(สุราเมรัยมัชฌมาที่ภูฐานา-
เวรมณี) ย่อมได้รับผลดี คือ

๑) มีปฏิภาณได้ฉับพลันในกรณียกิจทุกอย่างในทุกลเวลา	
๒) มีสติมั่นคงทุกเมื่อ	๓) ไม่เป็นคนบ้า
๔) มีญาณ	๕) ไม่เกียจคร้าน
๖) ไม่เป็นคนโง่	๗) ไม่เป็นคนบ้า
๘) ไม่มีมาเมา	๙) ไม่ประมาท
๑๐) ไม่หลง	๑๑) ไม่หวาดกลัว
๑๒) ไม่แข่งดี	๑๓) ไม่ต้องสงสัย-ไม่เป็นที่สงสัย
๑๔) ไม่ต้องแคลงใจ-ไม่เป็นที่แคลงใจ	๑๕) เป็นคนพูดคำจริง
๑๖) พุดแต่วาจาไม่ส่อเสียด	๑๗) ไม่เกียจคร้านทุกลเวลา
ไม่หยาบคาย ไม่เพ้อเจ้อ	
๑๘) เป็นคนกตัญญู	๑๙) เป็นคนกตเวที
๒๐) ไม่ตระหนี่	๒๑) เสียสละ
๒๒) มีศีล	๒๓) เป็นคนตรง
๒๔) ไม่โกรธ	๒๕) มีหิริ
๒๖) มีโอตตปัปะ	๒๗) มีความเห็นตรง
๒๘) มีปัญญามาก	๒๙) มีความรู้
๓๐) เป็นบัณฑิต	๓๑) ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และ
ไม่เป็นประโยชน์

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสผลดีหรืออานิสงส์อีกแนวหนึ่ง มีลักษณะเป็นการสรุปรวมทั้งหมด ดังนี้^{๒๙}

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก
 ๒. กิตติศัพท์อันงาม(ชื่อเสียง)ของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป^{๓๐}
 ๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นชาติตติยบริษัทก็ตาม พรหมณ์บริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก้แล้วกล้าไม่เก้อเขินเข้าไป

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติ....

ส่วน “สุคติ” ในความหมายที่ ๒ คือแดนกำเนิดที่ต้อนรับผู้ถือรักษาศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์จะไปเกิดหลังจากตายนั่นพึงเห็นตัวอย่างจากนิทานในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เรื่องท้าวสักกะ ดังนี้^{๓๑}

ท้าวสักกะสมัยเกิดเป็นนมขมาณพ มีภรรยา ๔ คนคือ สุนันทา สุจิตรา สุธรรมา และสุษาดา ในภรรยา ๔ คนนั้น นางสุธรรมาสร้างช่อฟ้าในศาลาพักร้อน นางสุนันทาสร้างสระโบกขรณีให้คนได้อาบน้ำและดื่มกิน นางสุจิตราสร้างสวนดอกไม้ให้คนได้ชื่นชม ทั้ง ๓ คนตายไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนนางสุษาดาไม่ได้สร้างอะไรนั่งประดับแต่งตัวให้เวลาผ่านไป ตายไปเกิดเป็นนกยางที่ชอกภูเขาแห่งหนึ่ง ท้าวสักกะ

^{๒๙} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๖.

^{๓๐} พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์และภิกษุทั้งหลายว่า “กลืนดอกไม้ลอยไปทวนลมไม่ได้ กลืนจันทน์ กลืนกฤษณา หรือกลืนกระลาพัทก็ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลืนของสัตบุรุษลอยไปทวนลมได้ เพราะสัตบุรุษขจรไปทั่วทุกทิศ กลืนศีลยอติเยียมกว่ากลืนหอมเหล่านี้ คือ กลืนจันทน์ กลืนกฤษณา กลืนดอกอูบล และกลืนดอกมะลิ ... กลืนกฤษณา หรือกลืนจันทน์นี้หอมเพียงเล็กน้อย แต่กลืนของท่านผู้มีศีล หอมมากที่สุด หอมฟุ้งไปทั่วทั้งเทวโลกและมนุษย์โลก”; ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๔-๕๖/๔๓-๔๔.

^{๓๑} มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๑-๑๖๓.

เพราะความสงสารอยากให้นางเกิดในสุคติ จึงได้แนะนำให้นางนงนุชรักษาศีล ๕ ตั้งแต่นั้นมา นางถือปฏิบัติรักษาศีลอย่างเคร่งครัด กินแต่ปลาตายเท่านั้น เมื่อหาปลาตายไม่ได้ก็อดอาหารจนซูบผอมตายไปเกิดเป็นลูกสาวช่างทำหม้อในเมืองพาราณสี ถือปฏิบัติรักษาศีล ๕ อย่างเคร่งครัดตายไปเกิดเป็นลูกสาวของเวปจิตติ ผู้เป็นหัวหน้าอสูร ต่อมาทำวสัฏกะได้ไปนำตัวมาอยู่ด้วยในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ การเกิดเป็นนงนุชเป็นการเกิดในทุกคติ นางนงนุชรักษาศีล ตายไปเกิดเป็นมนุษย์ และธิดาอสูรตามลำดับ นั่นคือการพ้นจากทุกคติไปสู่สุคติ

ศีลในฐานะเป็นศีลบารมี

นัยที่ ๑ ศีลที่เป็นฐานแห่งข้อธรรมในไตรสิกขา มีลักษณะการส่งไม่ต่อกันไปเหมือนการเดินทางไปสู่เป้าหมายใดเป้าหมายหนึ่งโดยการนั่งยาน ๗ ผลัดตามลำดับ วิสุทธิ ๗ ก็ได้ ดังที่พระปุณณมันตานีบุตรกล่าวกับพระสารีบุตรตอนหนึ่งว่า^{๓๒}

“สี่วิสุทธิ(ความหมดจดแห่งศีล)มีจิตตวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งจิต)เป็นเป้าหมาย

จิตตวิสุทธิมีทัญญูวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งความเห็น=ปัญญา)เป็นเป้าหมาย

ทัญญูวิสุทธิมีกังขาวิตรณวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งปัญญาที่ทำให้ข้ามพ้นความสงสัย)เป็นเป้าหมาย

กังขาวิตรณวิสุทธิมีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งปัญญา รู้เห็นทางและมีช่องทาง)เป็นเป้าหมาย

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิมีปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งปัญญา รู้เห็นวิธีปฏิบัติ)เป็นเป้าหมาย

ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิมีญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งปัญญา รู้เห็นในมรรค)เป็นเป้าหมายข้อนี้ชื่อว่าศีลบารมี

^{๓๒} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๑-๒๘๓.

อีกลักษณะหนึ่ง คือลที่อยู่หมวดองค์มรรค ๓ ประการ ก็จัดเป็นศิลปะารมี ดังนี้

๑) สัมมาวาจา แปลว่า วาจาชอบ หมายถึง วชิสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา ในระดับโลกียะหมายถึงอุปนิสัยดีงามทางวาจาของคนทั่วไป โดยปกติเป็นคนมีเจตนางดเว้นจากวจีหุจริต คือ งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากวาจา ส่อเสียด งดเว้นจากวาจาหยาบคาย งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ในระดับโลกุตตระ หมายถึงความดีงามทางวาจาของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีความงดความเว้น ความเว้นขาด มีเจตนาเว้นจากวจีหุจริตดังกล่าวแล้ว^{๓๓} บุคคลที่พัฒนา อธิศีลสิกขามาถึงขั้นสัมมาวาจา มิใช่เพียงแต่งดเว้นวจีหุจริตดังกล่าวเท่านั้น แต่ยังถือได้ว่าเป็นความสะอาดทางวาจา เป็นคนบริสุทธิ์ทางวาจา เป็นหลักประกันความเป็น คนที่เชื่อถือได้ทางวาจา มีอุปนิสัยเว้นจากการใช้วาจาสร้างความแตกแยก เป็นคน ยินดีในความสามัคคี บุคคลที่พัฒนาอธิศีลสิกขามาถึงขั้นสัมมาวาจา ถือได้ว่าเป็นคน มีอุปนิสัยกล่าวถ้อยคำไม่มีโทษ นำรักอ่อนหวาน นิยมกล่าวถ้อยคำมีสาระใช้อ้าง เป็นหลักฐานได้

นอกจากนี้ ลักษณะนิสัยที่พัฒนามาถึงขั้นสัมมาวาจา มีมาตรฐานด้านการ แสดงออกทางวาจาในระดับที่ไม่เพียงแต่เว้นขาดจากการกล่าววาจาหุจริตเท่านั้น แต่ยังเว้นขาดจากการกล่าวคำที่อาจไปกระทบกระทั่งความรู้สึกของคนอื่น พร้อมกันนั้นก็ยังมีลักษณะนิสัยรอบคอบกำหนดเวลา สถานที่ บุคคล หรือสังคมโดย รอบก่อนที่จะกล่าวคำใดคำหนึ่งออกไป

๒) สัมมากัมมันตะ แปลว่า การงานชอบ หมายถึงกายสุจริต ความประพฤติ ชอบด้วยกาย ในระดับโลกียะหมายถึงอุปนิสัยดีงามทางกายของคนทั่วไป โดยปกติ เป็นคนมีเจตนางดเว้นจากกายหุจริต คือ งดเว้นจากการตัดรอนชีวิต งดเว้นจาก การถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกามทั้งหลาย ในระดับ

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๗๕๗, ม.อ. ๑๔/๒๖๗-๒๗๘/๑๘๔-๑๘๖.

โลกุตตระ หมายถึงความดีงามทางกายของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีความงด ความเว้น ความเว้นขาด มีเจตนาเว้นจากกายทุจริตดังกล่าวแล้ว บุคคลที่พัฒนาอิศीलสิกขามาถึงขั้นสัมมากัมมันตะ ถือได้ว่ามีความสะอาดทางกาย มีอุปนิสัยมิใช่เพียงเว้นจากกายทุจริตดังกล่าวเท่านั้น แต่ยังมีอุปนิสัยดีงามละเอียดลงยิ่งขึ้นไปอีก กล่าวคือมีจิตเมตตา โอบอ้อมอารีต่อบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่น เคารพสิทธิความเป็นเจ้าของของบุคคลอื่น

๓) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบเว้นมิฉฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ รวมถึงความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต ในขั้นที่ละเอียดขึ้นไป มีนัยรวมถึงการงดเว้นกณณยวณชชา คือการค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ ๕ อย่าง ได้แก่^{๓๔}

- ๑) สัตถวณชชา ค้าขายอาวุธภัณฑ์เครื่องประหาร
- ๒) สัตตวณชชา ค้าขายมนุษย์และสัตว์
- ๓) มังสวณชชา ค้าขายเนื้อสัตว์หมายถึงเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย
- ๔) มัชชวณชชา ค้าขายน้ำเมารวมทั้งสิ่งเสพติดทั้งหลาย
- ๕) วิสวณชชา ค้าขายยาพิษ

นัยที่ ๒ ศीलบารมี หมายถึงศีลของผู้ปฏิญาณตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารณาที่จะเป็นพระพุทเจ้าในอนาคต เป็นผู้มธธรรมสมธธาน ๘ ประการครบถ้วน ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทเจ้าที่อุบัติในยุคนี้ๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทเจ้าในอนาคต เช่น การบำเพ็ญศีลของพระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาช้างสีลวะ สมัยเป็นพญานาคจัมเปยยะ สมัยเกิดเป็นสังขपालนาคราช

ระดับการบำเพ็ญศีลในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ ศीलบารมี

พระโพธิสัตว์ที่มีอุปนิสัยเรียบร้อยดีงาม มีความสงบเยือกเย็นเป็นปกติ มีจริยาวัตรตามหลักปารีสุทธิศีล ๔ คือ

^{๓๔} อัง.ปณจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕, อัง.ปณจก.อ. ๓/๑๗๗/๖๘.

๑) ปาติโมกข์สังวรศีล

๒) อินทริยสังวรศีล

๓) อาชีวปาริสุทธิศีล

๔) ปัจจัยสันนิสสิตศีล

ชื่อว่าบ่าเพ็ญศีลบารมี หรือมีจิตใจที่ประกอบด้วยความสงบเย็นเป็นปกติและมีรูปลักษณะงดงาม เช่นสมัยที่เกิดเป็นพญาช่างสีลวะ พญาช่างนี้มีอวัยวะขาผ่อง (ช่างเผือก)สีเปล่งปลั่งดั่งเงินยวง นัยน์ตาดั่งแก้วมณี ปากเช่นผ้ากำพลแดง งวงเป็นดุจยวงเงินที่ประดับด้วยหยดทองสีสุก พอโตขึ้นก็มีช่าง ๘๐,๐๐๐ เชือก เป็นบริวาร วันหนึ่งพบนายพรานเดินหลงป่าอยู่จึงพาไปส่งที่บ้านแล้วกำชับไม่ให้นายพรานบอกที่อยู่ของตนแก่ใครๆ เพราะเกรงว่าช่างบริวารทั้ง ๘๐,๐๐๐ เชือกจะไม่ปลอดภัย แต่พรานนั้นเห็นรูปลักษณ์ที่งดงามของพญาช่างโดยเฉพาะงา พอกลับถึงบ้านก็ไปหาพวกช่างทำงาน เสนอตัวที่จะหางาของช่างที่มีชีวิตอยู่มาขายให้ เมื่อพวกช่างทำงานต้องการซื้อ จึงถ้อยเลื่อยกลับไปหาพญาช่างขอตัดงามาขายเอาเงิน เมื่อเงินหมดก็กลับไปขอตัดงาพญาช่างอีกรวมแล้ว ๓ ครั้งจนงาหมด พญาช่างก็ไม่ได้แสดงอาการโกรธเคือง ยังคงตั้งใจที่จะบ่าเพ็ญบารมีมุ่งเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต^{๓๔}

ระดับที่ ๒ ศีลอุปบารมี

ศีลบารมีที่พระโพธิสัตว์บ่าเพ็ญด้วยความอดทนอย่างยิ่ง(ขันติบารมี)และด้วยจิตใจที่มั่นคง(อธิษฐานบารมี)ชื่อว่าศีลอุปบารมี ดังเช่นสมัยเกิดเป็นพญานาคจัมเปยยะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ประสงค์จะรักษาอุโบสถศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ยิ่งขึ้นไป จึงออกจากภพนาคไปยังโลกมนุษย์ในวันอุโบสถ สละร่างกายให้เป็นทาน โดยอธิษฐานว่า “ผู้ต้องการหนึ่งเป็นต้นของเรา จงเอาหนึ่งไปเกิด หรือประสงค์จะจับเราไปเล่นกีฬาก็จงทำเกิด” อยู่จำอุโบสถวัน ๑๔ และ ๑๕ ค่ำ ในวัน ๑ ค่ำ จึงกลับไปยังภพนาค วันหนึ่งถูกมาณพหมองจับไปแสดงกีฬางู แม้จะถูกหมองุทรมานเจ็บปวดแสนสาหัสก็ไม่คิดทำร้ายหมองุนั้นเพราะกลัวว่าศีลจะขาด ช่มความโกรธ

^{๓๔} จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐, จุ.ชา.อ. (ไทย) ๒/๗๒/๑๐๘-๑๑๑.

เอาไว้ ยอมให้หมองนำไปแสดงในที่ต่างๆ เป็นเวลา ๑ เดือน หมองหาทรัพย์ได้เป็นจำนวนมากนี้ชื่อว่าบำเพ็ญศีลอุปปารมี^{๓๖}

สมัยเกิดเป็นพญานาคชื่อภุริทัต ออกจากภพนาคมารักษาอุโบสถศีลอยู่ที่จอมปลวกแห่งหนึ่ง ถูกหมองจับไปแสดงเพื่อหาเงิน แม้จะมีฤทธิ์มากก็ไม่โกรธ ไม่ทำร้ายหมอง เพราะกลัวว่าศีลจะขาด^{๓๗}

ระดับที่ ๓ ศีลปรมัตถปารมี

ศีลที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญด้วยความเพียรพยายาม(วิริยะ) ด้วยความอดทน (ขันติ) ด้วยจิตที่มุ่งมั่น(อธิษฐาน)และพร้อมที่จะสละชีวิตแก่ผู้อื่น(ทาน)เพียงให้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ชื่อว่าศีลปรมัตถปารมี ดังเช่นสมัยเกิดเป็นสังขपालนาคราช ร่างกายงดงามดุจพวงดอกมะลิที่ร้อยเป็นพวงกลม มีนัยน์ตางดงามดุจเกล็ดมะกล่ำ ศีรษะงดงามเช่นดอกชัยพฤกษ์ มีฤทธิ์มาก ปราบปรามที่จะเกิดป็นมนุษย์ อยู่รักษาอุโบสถศีล เมื่ออยู่ในภพนาคมีอุปสรรคต่อการรักษาอุโบสถ จึงออกมานอนขดตัวรอบจอมปลวกแห่งหนึ่งใกล้ทางสัญจรของผู้คน อธิษฐานอุโบสถ สมาทานรักษาศีล พร้อมกับคิดที่ปริจาคตนว่า “เหล่าชนผู้ต้องการหนังและเนื้อเป็นต้นของเราก็จงนำเอาไปเถิด” เมื่อครบกำหนดวันรักษาอุโบสถแล้วก็กลับไปยังภพนาควันหนึ่งชาวบ้าน ๑๖ คนพากันไปล่าเนื้อในป่า ไม่ได้อะไรเลย กำลังกลับบ้าน เห็นพญานาคนอนขดอยู่บนจอมปลวก พากันใช้หลาวแทงขนดพญานาคนั้นนำไปคงหวังจะนำไปฆ่ากินเนื้อ ชาวบ้านเหล่านั้นใช้หลาวคมกริบแทงตัวพญานาค ๘ ที่สอดหาวดำเข้าทางรูแผลที่แทงด้วยหลาว เอาคานหามสอดแล้วหามเดินไปพญานาคแม้จะเจ็บปวดแสนสาหัสแต่ก็กลั่นความโกรธไว้ คิดว่า “วันนี้ ความปรารถนาของเราจักถึงที่สุด เรามอบกายให้ชีวิต ตั้งความเพียรนอนอยู่ เมื่อคนเหล่านี้แทงร่างกายของเราด้วยหอกพรุนไปหมด เราจักไม่ลืมหามาองดูด้วยความโกรธ”

^{๓๖} ชุ.จริยา.อ. (ไทย) ๒๐/๑๘๘-๑๘๕.

^{๓๗} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๗๘๔-๘๘๑/๓๐๕-๓๓๔, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๑๐/๓๐๕-๓๓๙/๑-๑๐๐.

พร้อมกันนั้นก็อิच्छิฐานใจมั่นคงไม่ทำร้ายใครเพราะเกรงว่าศีลจะขาด การสมาทานรักษาอุโบสถศีลของพญานาคด้วยจิตใจที่มั่นคงอย่างนี้ ชื่อว่า ศีลปรมัตถบารมี

ทสบาร์มี ๓ : เนกขัมมะ

ความหมายและประเภทของเนกขัมมะ

“เนกขัมมะ” แปลว่า การหลีกออกจากกาม การออกบวช ความปลอดโปร่งจากสิ่งล่อเร้าเข้ายวนคว่ำว่า “เนกขัมมะ” มีนัยตรงกับคำว่า “บรรพชา” (การบวช, การเว้นทั่ว) หมายถึงการหลีกออกห่างเว้นให้ไกลจากกาม ๒ ประเภท คือ^{๓๘}

ประเภทที่ ๑ วัตถุกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่าพอใจ เครื่องปลูต เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมูบ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง และวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง

ประเภทที่ ๒ กิเลสกาม ได้แก่ ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ความดำริความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความดำริ ชื่อว่ากามได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ หวังน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจใคร่ในกามทั้งหลาย

เนกขัมมะ แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับที่ ๑ การหลีกออกจากกามโดยการบวชเป็นสมณพราหมณ์ ในสมัยพุทธกาลมีวิธีการบวชอยู่ ๘ อย่าง คือ

^{๓๘} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๑-๒/๑-๒, ๓/๓๔-๓๕ เป็นต้น.

๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา การบวชที่พระพุทธเจ้าประทานให้แก่กุลบุตรด้วยพระองค์เอง ด้วยการตรัสว่า "เอหิ ภิกขุ แปลว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด" เช่น การบวชของพระอัญญาโกณฑัญญะ

๒) ติสรณคมนุปสัมปทา การบวชโดยให้ผู้ประสงค์จะบวชเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย ๓ ครั้ง

๓) ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา การบวชโดยคณะสงฆ์ประชุมกันในอุโบสถ สวดญัตติประกาศรับบุคคลนั้นๆ ให้เป็นภิกษุ

๔) ครุฑมมปฏิคคหณอุปสัมปทา การบวชโดยพระพุทธเจ้าประทานครุฑธรรม ๘ ประการ แก่พระนางมหาปชาบดีและสตรีชาวสาकยะ ๕๐๐ คน

๕) อัญญาจิกขาอุปสัมปทา การบวชภิกษุณีโดยให้รับญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา จากภิกษุณีสงฆ์ก่อนครั้งหนึ่งและจึงรับญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทาจากภิกษุสงฆ์อีกครั้ง

๖) โอวาทปฏิคคหณอุปสัมปทา การบวชโดยพระพุทธเจ้าประทานพระโอวาทแก่พระมหากัสสปะเมื่อท่านรับโอวาทแล้วก็เป็นพระภิกษุ

๗) ปัญหาพยากรณอุปสัมปทา การบวชโดยพระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาของสามเณรโสปากะ

๘) ทูเตนอุปสัมปทา การบวชโดยพระพุทธเจ้าทรงส่งทูตของพระองค์ไปเป็นผู้แทนเพื่อให้การบวชหญิงโสเภณีชื่ออัทธมาลี^{๓๙}

ระดับที่ ๒ การหลีกออกจากกามโดยการถือศีล ๘ หรือศีล ๑๐ ที่นิยมเรียกในปัจจุบันว่า บวชนกขัมมจารีณบ้าง บวชชีพรามหณบ้าง บุคคลเหล่านี้ประสงค์จะหลีกจากความวุ่นวายในวิถีชีวิตของผู้ครองเรือนออกไปถือศีลปฏิบัติธรรม บำเพ็ญเนกขัมมบารมี โดยการถือบวช โจนศีระะบ้าง ไมโจนศีระะบ้าง นุ่งขาวห่มขาว

^{๓๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘-๓๖๐.

บางคนบวชแล้วก็อยู่ที่บ้านแล้วแต่ความสะดวก ไม่จำกัดรูปแบบ เพราะเน้นการบวชใจ จะอยู่ที่ไหนก็ได้บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา ครบถ้วน^{๔๐}

อานิสงส์ของเนกขัมมะ

“เนกขัมมะ” การหลีกออกจากกามได้ทั้งโดยการ

๑) ไม่เข้าไปหมกมุ่นกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สิ่งสัมผัส)ที่น่าใคร่ น่าพอใจโดยไม่มีเหตุอันควร

๒) มีสติสำรวมระวังตลอดเวลาเมื่อประสบกับรูปเป็นต้นที่น่าใคร่ น่าพอใจ ถือเป็นความเกษมสำราญแห่งชีวิต นอกจากนี้ การรักษาอุโบสถศีลอยู่เป็นประจำ ก็มีนัยเดียวกันกับเนกขัมมะ

การดำเนินชีวิตในท่ามกลางกามารมณ์เต็มไปด้วยอันตราย เพราะ “กาม” นั้น มีโทษอยู่รอบด้าน สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสกับคหบดีชื่อโปตลียะ เปรียบเทียบ กามสรูปความได้ว่า^{๔๑}

๑) เปรียบเหมือนสุนัขที่กำลังหิวโซยืนอยู่ใกล้เสียงของคนฆ่าโค เขาโยนโครงกระดูกที่ชำแหละเนื้อออกหมดแล้วแต่มีเลือดติดอยู่บ้างให้สุนัขนั้นแทะ โครงกระดูกก็ไม่มีควมอิม จะมีแต่ความเหน็ดเหนื่อยและหิวกระหายมากยิ่งขึ้น กามจึงเปรียบเหมือนโครงกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

๒) เปรียบเหมือนนกเหยี่ยวเป็นต้นคาบชิ้นเนื้อบินไป ผู่นกเหยี่ยวเป็นต้นพากันโฉบบินเข้าไปรุมจิกทิ้งชิ้นเนื้อนั้น ถ้านกเหยี่ยวเป็นต้นนั้นไม่รีบปล่อยชิ้นเนื้อนั้น มันอาจถึงตายได้ กามจึงเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

๓) เปรียบเหมือนคนถือคบหญาที่ไฟติดลูกโซนเดินทวนลม ถ้าไม่รีบปล่อยคบหญ้านั้น ไฟก็จะไหม้มือหรืออวัยวะอาจถึงตายได้ กามจึงเปรียบเหมือนคบหญาติดไฟ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

^{๔๐} [ออนไลน์],แหล่งที่มา : <http://www.bloggang.com/mainblog.php?id=hobbit&month=01-01-2008&group=7&gblog=30>, [๑ มิถุนายน ๒๕๖๐]

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒-๔๘/๔๓-๔๖.

๔) เปรียบเหมือนหลุมลึกเต็มด้วยถ่านเพลิงแดงฉาน คน ๒ คนจับชายคนหนึ่งรักตัวกลัวตาย รักสุขเกลียดทุกข์จะจับเขาโยนลงไปหลุมถ่านเพลิงนั้น ชายคนนั้นยอมจะคืนรอนหนีตาย ถ้าถูกโยนลงไปหลุมถ่านเพลิงนั้นอาจถึงตายได้ กามจึงเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

๕) เปรียบเหมือนชายคนหนึ่งฝันเห็นสถานที่น่ารื่นรมย์ พอตื่นขึ้นมาก็ไม่มีอะไรเลย กามจึงเปรียบเหมือนความฝัน มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

๖) เปรียบเหมือนคนยืมทรัพย์สมบัติมีแก้วมณีเป็นต้น ไม่นานก็ต้องคืนเจ้าของ กามจึงเปรียบเหมือนของยืมเขามา

๗) เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่มีผลดกเต็มต้น ชายคนหนึ่งปีนขึ้นไปกำลังเก็บกินผลและเก็บใส่พวงนำกลับไปบ้าน ขณะนั้นชายอีกคนหนึ่งมาเห็นต้นไม้ผลดกนั้น ต้องการผลไม้ ไม่รู้วิธีปีนต้นไม้จึงเอามีดตัดต้นไม้ ถ้าชายคนที่อยู่บนต้นไม้ไม่รีบลงมาอาจถูกต้นไม้ทับตายได้ กามจึงเปรียบเหมือนต้นไม้ผลดก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก

การหลีกเลี่ยงจากกามคือการบำเพ็ญเนกขัมมะจึงมีอานิสงส์มหาศาล โดยสรุปมีดังนี้^{๔๒}

๑. ทำให้มีแต่ความปลอดภัยโปร่งใจ เย็นใจ ไม่เดือดร้อน ไม่กังวล ไม่หวาดระแวง

๒. ทำให้จิตใจมีอิสระกว้างไกลไร้ขอบเขต เหมือนนกบินไปในอากาศ

๓. ทำให้มีเวลาว่างสำหรับชีวิตมากขึ้น ไม่ต้องเคร่งเครียดในการแสวงสิ่งปรนเปรอตัวเอง

๔. ทำให้มีวิถีชีวิตเป็นแบบอย่างดีงาม เป็นที่สรรเสริญของบัณฑิตทั้งหลาย

^{๔๒} [ออนไลน์],แหล่งที่มา: <http://www.tnews.co.th/contents/208108>. <http://horoscope.sanook.com/80437/>.[http:// board.postjung.com/866307.html](http://board.postjung.com/866307.html), [๑ มิถุนายน ๒๕๖๐]

๕. ทำให้มีความงอกงามในศีล สมาธิ ปัญญายิ่งขึ้นไป
๖. ทำให้มีเหตุปัจจัยที่จะนำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานได้โดยง่าย
๗. หน้าที่การงานจะเจริญรุ่งเรือง ได้ลาภ ยศ สรรเสริญตามปรารถนา
๘. จิตใจสงบ ปล่อยวางได้ง่าย มองเห็นสังขารแห่งชีวิต
๙. โรคภัยของตนเอง ของพ่อแม่ และของคนใกล้ชิดจะเบาบางและรักษาหาย
๑๐. ทำให้มีอายุยืนยาวและมีคุณภาพชีวิตที่ดี^{๕๓}

เนกขัมมะในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ หมายถึงเนกขัมมวิตกหรือเนกขัมมสังกัปปะ ความตรึกหรือความดำริ ปลอดภัยจากความ ความตรึกหรือความดำริที่จะออกจากกามหรือตรึกที่จะออกบวช ในมุขกว้างออกไปครอบคลุมถึงความตรึกหรือความดำริหรือความคิดที่จะปลอดภัย ความโลภ ความนึกคิดในทางเสียสละไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน เป็นคุณธรรมที่อยู่ในใจของคนทั่วไป เป็นอุปนิสัยประจำตัวปรากฏให้เห็นตลอดเวลา บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุข้อเวทย์ยวัจจะคือชวนช่วยเหลือผู้อื่นตลอดเวลา ข้อปัดตีทาน คือให้ความดีความชอบแก่คนอื่นตลอดเวลา กล่าวเฉพาะการหลีกเลี่ยงจากกามารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หมายถึงคนที่สมาทานถือปฏิบัติอุโบสถศีลอยู่เป็นประจำ เป็นคนประพฤติประเสริฐงดเว้นจากการเสพกาม งดเว้นจากการขบร้องประโคม ดนตรีดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เว้นจากการประดับตกแต่งร่างกายด้วย ระเบียบดอกไม้ของหอมเครื่องทาเครื่องย้อม งดเว้นจากการนอนบนที่นอนอันสูงใหญ่ ภายในมีนุ่มและสำลี

^{๕๓} พระพุทธเจ้าตรัสถึงอานิสงส์ของการรักษาอุโบสถตอนความโดยสรุปหนึ่งว่า “สตรีหรือบุรุษรักษาอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับ เทวดาชั้นจาตุมหาราช มีอายุยืนยาว ซึ่งวันหนึ่งกับคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราชเท่ากับ ๕๐ ปี ของมนุษย์” และตรัสพระคาถาตอนหนึ่งว่า “ทรัพย์สินคือแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ ทองสีค้ำและทองคำ ตลอดถึงทองชื่อว่าหุฎกะเท่าที่มีอยู่ในสถานที่ประมาณเท่านั้น และ แสงจันทร์ หมู่ดาวทั้งหมด ยังไม่ถึงแม้เสี้ยวที่ ๑๖ ของอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘” ดู อ.ดิก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๔๘-๒๔๙.

นัยที่ ๒ หมายถึงการบำเพ็ญเนกขัมมะของบุคคลผู้ปฏิบัติตนเป็น พระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้ที่มีธรรมสมาทาน ๘ ประการ ครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น กรณีสุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์จาก พระทีปังกรพุทธเจ้าแล้วบำเพ็ญบารมี เกิดเป็นบุคคลบ้าง สัตว์บ้างในชาติต่างๆ บำเพ็ญเนกขัมมะบารมีสมัยเกิดเป็นพระยูธิ์ญชัยกุมาร พระโสมนัสสกุมากร พระอโยฆรร- กุมาร มาจนพเชื่อว่ากุนทลกุมารเป็นต้น^{๔๔} พระโพธิสัตว์เมื่อเจริญวัยแล้วก็ตรวจ ทรรศน์สมบัติแล้วพิจารณาว่า เป็นของที่ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่มีแก่นสารแล้วบริจาท ทรรศน์สมบัติเหล่านั้นแก่ผู้สมควรรับบริจาทแล้วออกบวชเป็นฤๅษี

ระดับการบำเพ็ญเนกขัมมะในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ เนกขัมมบารมี

การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระโพธิสัตว์โดยกำหนดใจอยู่เสมอว่า

๑) จะไม่เข้าไปหมกมุ่นกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สิ่งสัมผัส)ที่นำใคร่ นำพอใจโดยไม่มีเหตุอันควร

^{๔๔} พระโพธิสัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์ส่วนมากบำเพ็ญเนกขัมมบารมีทั้งนั้น นั่นคือในขณะที่ บำเพ็ญทานบารมีหรือบารมีข้ออื่นๆ ก็ออกบวชเป็นฤๅษี(ดาบส) ใช้ชีวิตอยู่ในอาศรมกลางป่า ห่างไกลจากผู้คน หลีกจากกาม เช่น สมัยเกิดเป็นมหาชนกกุมาร แม้จะบำเพ็ญวิริยบารมี เป็นหลักใหญ่ แต่ท้ายที่สุด เมื่อพระองค์ทรงครองราชสมบัติ ทรงสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ ประเทศชาติแล้ว ก็เสด็จออกบรรพชา แม้พระมเหสีจะทูลอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมเสด็จกลับ สมัยเกิดเป็นพราหมณ์อุทิจจโคตรเมื่อศึกษาสำเร็จศิลปศาสตร์ก็ออกบวชเป็นฤๅษี สมัยเกิดเป็น พราหมณ์ชื่อโพธิ์กุมารเมื่อศึกษาสำเร็จศิลปศาสตร์แล้วก็ออกบวชเป็นฤๅษี สมัยเกิดเป็นสังกิจจ- กุมารเกิดความเบื่อหน่ายที่จะอยู่ครองเรือนก็ออกบวชเป็นฤๅษีเช่นกัน บางชาติแม้จะเป็นสัตว์ เช่น เกิดเป็นพญานาคก็ออกจากภพนาคกลายเป็นมนุษย์ รักษาอุโบสถศีลอยู่เนื่องนิตย์ แม้โดยสาระจะเป็นการบำเพ็ญศีลบารมี แต่การบำเพ็ญศีลอย่างยิ่งยวดเช่นอุโบสถศีลนั้นก็จัดเป็น เนกขัมมบารมี

๒) มีสติสำรวมระวังตลอดเวลาเมื่อประสบกับรูปเป็นต้นที่น่าใคร่น่าพอใจ ในระดับกิจกรรมก็คือการรักษาอริยอุโบสถ^{๔๕} อยู่เป็นประจำ ละพฤติกรรมอันเป็น ข้ำศึกต่อพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจ ของชาวบ้าน เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี การดูการละเล่น อันเป็นข้ำศึกแก่กุศล และเว้นขาดจากการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วย พวงดอกไม้ ของหอม และเครื่องประทีปผิว เว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่

พระโพธิสัตว์ส่วนมากสละทรัพย์สมบัติออกบวชเป็นดาบส เช่น พระโพธิสัตว์ สมัยเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อมหาโควินทะ เป็นคนสอนธรรมแก่ราชสกุล อยู่มาวันหนึ่ง ส่วนตนประสงค์จะออกบวช แต่ก็คิดจะสร้างแรงบันดาลใจให้คนอื่นออกบวช ตามด้วย ได้ไปทูลลาพระราชอา ๖ พระองค์มีพระเจ้าสัตตฤเป็นต้น พราหมณ์มหาศาล ๗ คน ช่างกัลบก ๕๐๐ และภรรยาของตนเสรีจรรอยู่ ๗ วันดูว่าคนเหล่านั้นจะคิด อย่างไรแล้วจึงออกบวช เมื่อมหาโควินทะออกบวชแล้ว คนเหล่านั้นทั้งหมด ก็ออกบวชตามพระโพธิสัตว์ ได้เกิดเป็นบริษัทขนาดใหญ่ เทียวจาริกแสดงธรรมใน หมู่บ้าน ตำบล ชนบทและราชอาณาจักร ให้มหาชนดำรงอยู่ในบุญกุศล ในที่พระโพธิสัตว์ พร้อมด้วยบริวารจาริกไปปรากฏเหมือนพุทธโกลาหล ประชาชนในที่นั้นๆ เมื่อได้ ทราบข่าวว่าพระโพธิสัตว์กับบริวารมากช่วยกันสร้างที่พัก จัดการต้อนรับเป็นการใหญ่ มีการบำเพ็ญบุญกุศล มหาชนดำรงอยู่ในศีล อินทริยสังวร รู้จักประมาณในการ บริโภคอาหาร มีความเพียร บำเพ็ญกรรมฐาน^{๔๖}

ระดับที่ ๒ เนกขัมมอุปบารมมี

เนกขัมมบารมมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญด้วยอัธยาศัยยิ่งใหญ่พร้อมที่จะสละ ทรัพย์สมบัติทุกอย่างออกบวชเป็นดาบส นอกจากนั้นยังสร้างแรงบันดาลใจและ ชักชวนคนอื่นให้บำเพ็ญเนกขัมมบารมมีด้วย ตัวอย่างการบำเพ็ญเนกขัมมอุปบารมมี

^{๔๕} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๖-๒๘๗.

^{๔๖} ขุ.จரிய.อ. (ไทย) ๓๙/๗๕-๗๗.

เช่น สมัยเกิดเป็นพระราชโอรสพระนามว่ายุธัญชัย ทรงถวายมหาทานทุกวัน วันหนึ่งเสด็จออกนอกเมือง ทรงสลดพระทัยที่ได้หยาดน้ำเหือดแห้งเพราะแสงพระอาทิตย์ ทรงมองเห็นความไม่เที่ยงของสังขาร ทรงดำริว่า “ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ตายไปเหมือนหยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า เราขณะที่ยังไม่ถูกความเจ็บไข้ความชราเบียดเบียนควรทูลลาพระมารดาพระบิดาออกบวช” ครั้นดำริอย่างนี้แล้วจึงไปทูลลาพระพระราชบิดาและพระราชมารดาออกบวช แม้ทรงได้รับการทัดทาน อ้อนวอนจากอำมาตย์ข้าราชการบริพารและชาวเมืองไม่ให้ทรงออกบวชก็ทรงยืนยันที่จะออกบวช เมื่อพระมารดาพร้อมด้วยพวกสนมคร่ำครวญอยู่อย่างน่าสงสาร จึงทูลถึงเหตุแห่งการบวชของพระองค์ว่า “อายุของมนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนน้ำค้างบนยอดหญ้า พอดวงอาทิตย์ขึ้นก็เหือดแห้งไป” แม้เมื่อพระมารดาพระบิดาทรงห้ามอยู่ก็มีได้มีพระทัยท้อถอย ทรงสละทุกสิ่งออกบวช เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงสละทุกสิ่งทุกอย่างเสด็จออกบวชแล้ว ยุธิภูจิลูกุมารพระกนิษฐาของพระโพธิสัตว์นั้นถวายบังคมลาพระชนก ทรงขออนุญาตบวชติดตามพระโพธิสัตว์ทั้งสองกษัตริย์ก็ออกจากพระนคร รับสั่งให้มหาชนกกลับ เสด็จเข้าป่าหิมวันตะ สร้างอาศรมบพในที่น่าพอใจ ทรงบวชเป็นฤๅษียังฉานและอภิญญาให้เกิด ทรงเลี้ยงชีวิตด้วยรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นต้นจนตลอดพระชนม์ แล้วก็เสด็จไปสู่พรหมโลก^{๔๗}

ระดับที่ ๓ เนกขัมมปรมัตถบารมี

เนกขัมมบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กับอธิษฐานบารมีด้วยอัธยาศัยอันยิ่งใหญ่พร้อมที่จะสละทรัพย์สมบัติและชีวิตออกบวชเป็นคาบส ชื่อว่าเป็นเนกขัมมปรมัตถบารมี ตัวอย่างการบำเพ็ญเนกขัมมปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพระเตมียกุมาร เป็นพระราชโอรสองค์เดียวของพระเจ้ากาสิกับพระนางจันทาเทวี ได้รับการดูแลเป็นอย่างดี แรกประสูติ พระราชาทรงให้แม่นม ๖๔ คน ผู้มีน้ำนมอโรย ถันไม่หย่อนยาน ไม่สูงเกินไปไม่เตี้ยเกินไป จัดหาเครื่องบำรุงเลี้ยงต่างๆ

^{๔๗} ขุ.จரிய.อ. (ไทย) ๑-๖/๒๖๓-๒๖๘.

อย่างสมบูรณ์ วันหนึ่ง โจร ๔ คน ถูกจับมาตัดสินคดีความ คนหนึ่งถูกตัดสินให้เขียนด้วยหว่ายหนาม ๑,๐๐๐ ครั้ง คนหนึ่งถูกตัดสินจำคุก คนหนึ่งถูกตัดสินให้เอาดอกไม้มาแทงตามร่างกาย คนหนึ่งถูกตัดสินให้เสียบด้วยหลาว พระเทมียกุมารได้ยินได้ทราบคำตัดสินของพระบิดา เกิดความสลัดใจ ทรงดำริว่า “พระบิดาเพราะเป็นพระราชบิดา ทำกรรมหนัก จะตกนรก” พร้อมกับบระลึกดดีดชาตได้ว่า “พระองค์เองเคยเป็นพระราชบิดาอยู่ ๒๐๐ ปี ทำงานเหมือนกับพระบิดานี้ ต้องหมกหม่อมอยู่ในอุสสทนรก ๘๐,๐๐๐ ปี” ประสงค์จะออกบวช แต่ก็เป็นเรื่องยากที่จะสละราชสมบัติได้ เพราะพระบิดาและพระมารดาต่างหวังให้เป็นรัชทายาท คั้นหนึ่ง เทวดาที่เคยเป็นญาติกันได้ให้คำแนะนำว่า “ท่านอย่าแสดงความเป็นบัณฑิต” พระเทมียกุมารจึงทำทีว่าเป็นคนโง่ เป็นคนหูหนวก เป็นคนง่อยเปลี้ยอยู่ ๑๖ ปี เพื่อให้ทุกคนเห็นว่าพระองค์ไม่เหมาะที่จะเป็นรัชทายาท แม้พระมารดาพระบิดาทดสอบและอ้อนวอนตลอดเวลาว่า “เทมียกุมารลูกรัก พ่อและแม่รู้ว่าเจ้ามีได้เป็นโง่ เพราะปาก หู และเท้าอย่างนี้มิใช่ของคนเป็นโง่ คนหูหนวกและคนง่อยเปลี้ยเลย ลูกเป็นบุตรที่แม่รักวิชาศีลบริสุทธิ และตั้งจิตปรารถนาจึงได้มา ลูกอย่าให้พ่อแม่ต้องพิณาศเลย จงปลดเปลื้องข้อครหาจากราชสำนักในชมพูทวีปทั้งสิ้นด้วยเถิด” แม้พระมารดาพระบิดาจะทรงขอร้องอยู่อย่างนี้ พระเทมียกุมารก็ทรงนอนทำเป็นไม่ได้ยิน

ท้ายที่สุด พระบิดาให้หมอดูตรวจทำนายลักษณะ หมอดูกราบทูลว่า “น่าจะเป็นคนกาฬกนิษ ให้อยู่ในพระราชวังก็จะเป็นอันตรายแก่ชีวิตของพระองค์และพระมเหสี เป็นอันตรายแก่ราชบัลลังก์” พระราชาจึงรับสั่งให้นำพระเทมียกุมารใส่รถออกไปฝังในป่าช้าผิติดิบ พระเทมียกุมารได้ทราบดังนั้นก็ตั้งใจยิ่งนักที่จะได้ปลดเปลื้องภาระออกบวชดังที่ปรารถนา เมื่อทรงผนวชแล้วก็แสดงธรรมโปรดพระบิดาและข้าราชการบริวาร ทำให้คนเหล่านั้นออกบวชตามเป็นจำนวนมาก

การบำเพ็ญเนกขัมมะของพระเทมียกุมารต้องใช้ความเป็นผู้มีอหิชาศัยกว้างใหญ่ ใช้ขันติธรรมมาก ใช้วิริยะมาก และใช้ระยะเวลายาวนานถึง ๑๖ ปี

ท้ายที่สุดแม่ลูกฝังในป่าช้าผีดิบก็พร้อมที่จะสละชีวิต ด้วยจุดประสงค์แน่วแน่ขอให้ได้บวช ชีวิตก็ยอมสละได้ จึงเป็นเนกขัมมปรมาตถบารมี

ทสบาร์มี ๔ : ปัญญา

ความหมายและประเภทของปัญญา

“ปัญญา” แปลว่า รู้ชัด^{๕๘} กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ที่ว่ารู้ชัดคือรู้โดยประการต่างๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการคือสัญญา (ความหมายรู้) และวิญญาณ (ความรู้แจ้ง) ลักษณะของปัญญาคือแห่งตลอดสภาวะธรรม หน้าที่(กิจ)ของปัญญาคือกำจัดโมหะคือความหลงผลของปัญญาคือความไม่หลง เหตุที่อยู่ติดกับปัญญาคือสมาธิ^{๕๙}

^{๕๘} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๖/๓๐, ๗๙/๔๑, ๒๙๒/๙๒.

^{๕๙} “สัญญา” ความหมายรู้ เป็นสักแต่ว่าหมายรู้อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้น เท่านั้น แต่เมื่ออาจรู้ทะลุปรุโปร่งว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ “วิญญาณ” ย่อมรู้แจ้งอารมณ์ว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นด้วย รู้ทะลุปรุโปร่งถึงความไม่เที่ยง เป็นต้นด้วย ส่วนปัญญา รู้จักรู้แจ้งทะลุปรุโปร่งและเป็นฐานให้พัฒนาไปสู่มรรคผลนิพพานได้ด้วย เปรียบเหมือนท่าทีของคน ๓ คนต่อเหรียญกษาปณ์ (๑) สัญญาเปรียบเหมือนเด็กรู้แต่เพียงว่าเป็นเหรียญกษาปณ์ (๒) วิญญาณเปรียบเหมือนคนโตซึ่งเป็นชาวบ้านทั่วไปรู้ว่าเหรียญนี้มีค่าเท่าไรและใช้แลกซื้อสิ่งของได้ (๓) ปัญญาเปรียบเหมือนเจ้าหน้าที่ดูเงินรู้หมดทุกอย่าง รู้ไปถึงว่าเหรียญจริงหรือปลอม ผลิตที่ไหน ใครเป็นคนผลิต; สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๗๓๑-๗๔๐.

ปัญญาแบ่งเป็นหลายนัย^{๕๐} ปัญญา ๒ อย่าง คือ

๑) โลกียปัญญา	๒) โลกุตตรปัญญา หรือ
๑) ปัญญามีอาสวะ	๒) ปัญญาไม่มีอาสวะ หรือ
๑) ปัญญาที่กำหนดนาม	๒) ปัญญาที่กำหนดรูป หรือ
๑) ปัญญาที่เกิดร่วมกับโสมนัส	๒) ปัญญาที่เกิดร่วมกับอุเบกขา หรือ
๑) ปัญญาที่เป็นหัสสนภูมิ	๒) ปัญญาที่เป็นภาวนาภูมิ

ปัญญา ๓ อย่างคือ

- ๑) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด
 - ๒) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง
 - ๓) ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการบำเพ็ญ หรือ
- ๑) ปริตตารัมมณปัญญา
 - ๒) มหัคคตารัมมณปัญญา
 - ๓) อัปมาณารัมมณปัญญา หรือ
- ๑) อายโกศล
 - ๒) อปายโกศล
 - ๓) อุบายโกศลเป็นต้น

ปัญญา ๔ อย่าง คือ

๑) ญาณในทุกข์	๒) ญาณในสมุทัย
๓) ญาณในนิโรธ	๔) ญาณในมรรค หรือ
๑) อัตถปฏิสัมภिता	๒) ธัมมปฏิสัมภिता
๓) นิรุตติปฏิสัมภिता	๔) ปฏิภาณปฏิสัมภिता

^{๕๐} สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ
รจนา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๑-๗๔๑.

ลำดับชั้นวิธีการบำเพ็ญหรือพัฒนาปัญญา^{๕๑}

วิธีการปฏิบัติกรรมฐานทั้งหมด ๔๐ อย่าง มีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือการสร้างสมาธิ หมายถึงการทำจิตให้มีความหนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ภายนอก (โลกธรรม) ที่บุคคลรับรู้รับทราบตลอดเวลา ทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ เมื่อเกิดสมาธิจากการปฏิบัติกรรมฐานด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งดังกล่าวมาแล้ว สมาธินี้จะนำไปสู่ปัญญา ดังข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนหนึ่งว่า^{๕๒} “เธอผู้ประกอบด้วยสมาธิภาวนาที่มีอานิสงส์อันได้แล้ว ที่มั่นคงยิ่ง ก็จักยังการเจริญปัญญาให้ถึงพร้อมได้โดยง่ายทีเดียว” และสมาธิที่ถือได้ว่าเป็นวิธีการนำไปสู่ปัญญานั้นปรากฏเป็นที่ประจักษ์ยืนยันได้บนข้อมูลอย่างน้อย ๕ ประการดังต่อไปนี้

๑) พัฒนาการทางจิตของผู้ปฏิบัติธรรมมีลำดับขั้นชัดเจน ดังข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้แสดงไว้ในตอนต้นว่า “วินัยย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม (ศีล) ความสำรวมมีเพื่อประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อน ความไม่เดือดร้อนมีเพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์ ความปราโมทย์มีเพื่อประโยชน์แก่ความอิมใจ ความอิมใจมีเพื่อประโยชน์แก่ความสงบ ความสงบมีเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งใจมั่น (สมาธิ) ความตั้งใจมั่นมีเพื่อประโยชน์แก่ความรู้เห็นตามเป็นจริง (ปัญญา)”

๒) ความสัมพันธ์เชิงเหตุผลแบบสองทางระหว่างสมาธิกับปัญญา ในฐานะเป็นวิธีการนำไปสู่กันและกัน ดังข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้แสดงไว้ในตอนต้นเช่นกันว่า “ฌาน(สมาธิ)ย่อมไม่มีแก่คนไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมไม่มีแก่คนไม่มีฌาน และปัญญามีแก่บุคคลใด บุคคลนั้นย่อมอยู่ใกล้นิพพาน”

๓) อานิสงส์ ๑ อย่างใน ๕ อย่างของสมาธิ คือ ความเห็นแจ้ง(วิปัสสนา)ดังที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยสมาธิขั้นหลักการ

^{๕๑} วิธีการพัฒนาปัญญา ๒ อย่างนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า “เป็นวิธีการเกิดขึ้นในรุ่นอรธกถา”

^{๕๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล, ภาค ๒ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๘๕.

๔) หลักความจริงตามธรรมชาติในเรื่องที่มีลักษณะคล้ายกันนี้มีหลายอย่าง เช่น เมื่อน้ำใสและนิ่งสงบ ทำให้มองเห็นทะลุไปถึงก้นบ่อ เมื่อลมฝนสงบ ทำให้ได้ยินเสียงนกจ๊กจั่นเรไรเพราะชัดเจนในท่ามกลางป่าทึบ เมื่อเมฆหมอกคลายจางไป ทำให้ท้องฟ้าแจ่มใสมองเห็นสรรพสิ่งบนท้องฟ้าชัดเจน ข้อนี้ฉันใด เมื่อใจใสสงบนิ่ง(สมาธิ) ย่อมทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริง(ปัญญา)ปรากฏการณ์ภายในตัวและนอกตัวชัดเจน ฉะนั้น

๕) หลักการและเหตุผลในการเจริญ(ปฏิบัติ)กรรมฐานแนวสติปัญญานานอย่างใดอย่างหนึ่งในสี่อย่าง ไม่ได้อยู่ที่เพียงการมีสติ การตั้งสติพิจารณากาย การตั้งสติพิจารณาเวทนา การตั้งสติพิจารณาจิต การตั้งสติพิจารณาธรรม ไม่ได้มีเป้าหมายอยู่ที่การมีสติ หรือไม่ได้มีเป้าหมายมุ่งไปที่การรู้แจ้งเห็นจริงเสียทีเดียว แต่มีเป้าหมายที่การมี “สมาธิ” ขึ้นอยู่ตรงกลางระหว่าง “สติ” กับ “ปัญญา” ดังข้อความที่แสดงไว้ในตอนต้นที่ว่าด้วยการปฏิบัติอานาปานสติกรรมฐานว่า “ถ้าประสงค์จะให้ลมหายใจปรากฏชัดเหมือนเดิม พึงตั้งจิตกำหนดตรงปลายจมูกซึ่งเป็นจุดที่ลมกระทบ เมื่อปฏิบัติต่อเรื่อยไป จะปรากฏนิมิตเหมือนปุยฝุ่นบ้าง เหมือนปุยฝ้ายบ้าง เหมือนสายลมบ้าง เหมือนดวงดาวบ้าง เหมือนก้อนเมฆบ้าง เป็นต้นแตกต่างกันไปตามลักษณะนิสัยของผู้ปฏิบัติกรรมฐาน เมื่อนิมิตปรากฏอย่างนี้ ผู้ปฏิบัติกรรมฐานควรบอกอาจารย์ให้ทราบ คอยตั้งจิตกำหนดนิมิตนั้นไปเรื่อยๆ จนกระทั่งนิรณฺเฐระงับริ เมื่อนิรณฺเฐระงับริ สติมั่นคง จิตตั้งแน่วแน่เป็นอุปจารสมาธิ ปฏิบัติต่อเนื่องกันไป ในที่สุดจิตก็จะตั้งแน่วแน่เป็นอัปนาสมาธิ บรรลุปฐมฌาน”

จริงอยู่ ในการจัดหมวดธรรม “สติ” กับ “ปัญญา” มาคู่กันในรูปศัพท์ว่า “สติสัมปชัญญะ” ที่นิยมพูดกันว่า “สติมาปัญญาเกิด” แต่ในความเป็นจริง แม้สติจะมาแล้ว ถ้าจิตไม่ตั้งมั่น ไม่มั่นคง สติก็ดำรงอยู่ไม่ได้นานพอที่จะเป็นฐานแห่งปัญญาได้ วิธีการพัฒนาปัญญาอย่างเป็นระบบนั้น พอสรุปได้ดังนี้

วิธีการที่ ๑ สมถยานิก

วิธีการพัฒนาปัญญาเรียกว่า “วิปัสสนากรรมฐาน” หมายถึง การปฏิบัติกรรมฐานโดยฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง(บางทีเรียกว่า วิปัสสนาภาวนา) ผู้ปฏิบัติธรรมหรือโยคีผู้ปฏิบัติเมื่อเตรียมการด้านพื้นฐานและรากเหง้าของปัญญา(วิปัสสนา)ดังกล่าวเรียบร้อยแล้ว เพื่อจะทำลำดับขั้นของปัญญา(วิปัสสนา)คือทฤษฎีวิสุทธิเป็นต้นให้สมบูรณ์ โยคีผู้เป็น “สมถยานิก”^{๕๓} เมื่อจะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อพัฒนาปัญญา พึงออกจากรูปฌานและอรุฌาน ฌานใดฌานหนึ่งก่อนเว้นไว้แต่เนวสัญญานาสัญญายตนะเพื่อใช้เป็นฐาน พึงกำหนดองค์ฌานมีวิตกเป็นต้น และธรรมที่ประกอบด้วยองค์ฌานมีเวทนาเป็นต้นโดยลักษณะและหน้า เป็นต้น ครั้นแล้วพึงกำหนดลงว่า “ทั้งหมดนั้นเป็นนาม” เพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่นุ่มไปได้ เพราะมุ่งหน้าโน้มไปสู่อารมณ์ สำรวจนามนั้นหาดูไปว่า “นามนี้อาศัยอะไร?” ก็จะพบว่า “หทัยรูปเป็นที่อาศัยของนาม”

ต่อจากนั้นพึงกำหนดจับรูปคือภูตรูป(ดิน น้ำ ไฟ ลม)ซึ่งเป็นที่อาศัยของหทัยรูป และอุปาหทยรูปที่เหลือก็อาศัยภูตรูป โยคีพึงกำหนดลงว่า “ทั้งหมดนั้นเป็นรูป” เพราะเป็นสิ่งเสื่อมสลายได้ ต่อจากนั้นพึงกำหนดนามรูปด้วยกันโดยสรุปว่า “นามมีการนุ่มไปเป็นลักษณะ รูปมีการเสื่อมสลายเป็นลักษณะ” เมื่อมีความคล่องแคล่วชัดเจนในการกำหนด ชื่อว่า ได้ทำทฤษฎีวิสุทธิให้ถึงพร้อมสมบูรณ์^{๕๔}

^{๕๓} “สมถยานิก” เป็นชื่อเรียกบุคคลแปลว่าผู้มีสมถะเป็นยาน(หรือมีสมถะเป็นทางดำเนิน) หมายถึง ผู้มีคุณภาพจิตระดับรูปฌานและอรุฌานเป็นชื่อเรียกวิธีปฏิบัติแปลว่าวิปัสสนาวิธีแห่งสมถยานิก ในเรื่องนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้เข้าใจง่ายว่า “สมถยานิก” แปลว่าผู้มีสมถะเป็นยานหมายถึงผู้บำเพ็ญสมถะก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาที่หลังตามความหมายอย่างกว้างสมถะที่บำเพ็ญก่อนนั้นอาจได้เพียงอุจารสมาธิหรือก้าวไปถึงอัปนาสมาธิได้ฌานสมาบัติก็ได้แต่อรรถกถานนิยมใช้ในความหมายที่จำกัดหรือจำเพาะกว่านั้นคือมุ่งเอาเฉพาะผู้ได้ฌานสมาบัติแล้ว;พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)แสดงทรรศนะไว้โดยอิงข้อมูลจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค, พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๓๐-๓๓๑.

^{๕๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอนจบพิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

เมื่อทิวฏฐิวิสุทธิสมบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นพื้นฐานแก่การทำกัฏฐาวิตรณวิสุทธิติ มัคคามัคค-
 ญาณทัสสนวิสุทธิติ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิติ และญาณทัสสนวิสุทธิติให้สมบูรณ์
 ตามลำดับเป็นแนวทางไปสู่การตัดกิเลสตัณหาได้เช่นเดียวกัน ดังที่พระอานนท์
 ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า^{๕๕} “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า เมื่อเธอ
 เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้าอยู่ มรรคเกิดขึ้น เธอเสพคู้้น เจริญ ทำให้มาก
 ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพคู้้น เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น สังโยชน์ทั้งหมดย่อมถูก
 ละได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นไป”

พระพุทธเจ้าตรัสถึงวิธีการพัฒนาปัญญาแบบสมถยานิกไว้ตอนหนึ่งว่า^{๕๖}
 “เรานั้นแล สัจจจากามทั้งหลาย สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ...
 จตตฌาน ... อากาสาณัญจายตนะ ... เนวสัณญานาสนัญจายตนะ ... บรรลุสัณญญา-
 เวทยิตินิโรธอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญาอาสวะทั้งหลายก็ได้ถึงความสิ้นไป”

วิธีการที่ ๒ วิปัสสนายานิก

ผู้ปฏิบัติธรรมหรือโยคีผู้เป็น “วิปัสสนายานิก”^{๕๗} เมื่อจะปฏิบัติวิปัสสนา
 กรรมฐานเพื่อพัฒนาปัญญา กำหนดพิจารณารูปคือมหาภูตรูปได้แก่ ธาตุ ๔ (ดิน น้ำ

^{๕๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๔๑๓-๔๑๔.

^{๕๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๐-๒๕๓. ข้อความนี้ดูเหมือนมีนัยว่าขณะเมื่อทรงบำเพ็ญ
 เพียรก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการแบบสมถยานิก

^{๕๗} “วิปัสสนายานิก” เป็นชื่อเรียกบุคคลแปลว่าผู้ปฏิบัติกรรมฐานโดยใช้วิปัสสนา
 อย่างเดียวอาศัยสมณะเพียงชั้นไม่เกินฉนิกสมาธิเป็นชื่อเรียกวิธีปฏิบัติแปลว่าวิปัสสนาวิธีแห่ง
 วิปัสสนายานิก ในเรื่องนี้พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้เข้าใจง่ายว่า
 “วิปัสสนายานิก” แปลว่าผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน(หรือมีวิปัสสนาเป็นทางดำเนิน) เรียกเต็มว่า
 “สุทธวิปัสสนายานิก” แปลว่าผู้มีวิปัสสนาล้วนๆเป็นยานหมายถึงผู้เริ่มปฏิบัติด้วยเจริญวิปัสสนา
 ที่เดียวโดยไม่เคยฝึกหัดเจริญสมาธิใดๆ มาก่อนเลยแต่เมื่อเจริญวิปัสสนาคือใช้ปัญญาพิจารณา
 ความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกทางแล้ว จิตก็จะสงบขึ้นเกิดมีสมาธิตามมาเองในตอนแรก
 สมาธิที่เกิดขึ้นอาจเป็นเพียงฉนิกสมาธิคือสมาธิชั่วขณะซึ่งเป็นสมาธิอย่างน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็น
 เพื่อให้วิปัสสนาดำเนินต่อไปได้; พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)แสดงทรรศนะไว้โดยอิงข้อมูล
 จากคัมภีร์วิสุทธิมรรค, พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๓๑-๓๓๒.

ไฟ ลม)^{๕๘} โดยในเบื้องต้น กำหนดพิจารณาธาตุดินและธาตุน้ำแยกย่อยเป็นอาการ ๓๒ เริ่มจากผมเป็นต้นไป เมื่ออาการ ๓๒ ปรากฏชัด ส่วนที่เป็นธาตุไปและธาตุลม ซึ่งแยกย่อยเป็นอาการอีก ๑๐ อย่างก็ปรากฏชัดตามมา

โยคีผู้ปฏิบัติครั้งนวมรูปทั้งหมดนั้นเข้าด้วยกัน โดยลักษณะคือความเสื่อมสลาย ก็จะเห็นว่า “นั่นเป็นรูป” เมื่อโยคีกำหนดเห็นรูปอย่างนั้นแล้ว อรูปธรรมทั้งหลาย (นาม) ก็ปรากฏ โยคีรวมอรูปธรรมทั้งหมดเข้าด้วยกันโดยลักษณะคือความน้อมไปได้ ก็จะเห็นว่า “นั่นเป็นนาม” วิปัสสนายานิกถือเป็นวิธีการพัฒนาปัญญาอีกแบบหนึ่ง ที่นำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริงทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระ

พระพุทธเจ้าตรัสถึงวิธีการพัฒนาปัญญาแบบวิปัสสนายานิกตอนหนึ่งว่า^{๕๙} “เมื่อใด เรา รู้ชัดความเกิด (สมุทัย) ความดับ (อัสตง) คุณ (อัสสาทะ) โทษ (อาทีนพ) และเครื่องสลัดออก (นิสสรณะ) อินทรีย์ ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ตามความเป็นจริง เมื่อนั้นเราจึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ (ความหลุดพ้น) ของเราไม่กำเริบชาตินี้เป็นชาติที่สุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”

อานิสงส์ของปัญญา

การปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญา (วิปัสสนา) จนบรรลุผลระดับใดระดับหนึ่ง มีอานิสงส์ตามสมควรแก่ฐานะ สรุปลงได้ ดังนี้^{๖๐}

^{๕๘} ยังมีแนวทางกำหนดพิจารณาอื่นๆ อีกคือกำหนดพิจารณาธาตุ ๑๘ กำหนดพิจารณาอายตนะ ๑๒ กำหนดพิจารณาขันธ ๕ เป็นต้น

^{๕๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๘/๓๐๗. “สมุทัย” แปลว่าเกิดขึ้น “อัสตง” แปลว่าดับ “อัสสาทะ” แปลว่า ส่วนที่เป็นคุณนำยินดี “อาทีนพ” แปลว่าส่วนที่เป็นโทษ “นิสสรณะ” แปลว่า การสลัดออกไป “อินทรีย์ ๖” หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

^{๖๐} สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ผู้แปลและเรียบเรียง, พระพุทธโฆสเถระ ราชานา, คัมภีร์ วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๑๑๘๓-๑๒๐๔.

๑) กำจัดกิเลสต่างๆ ได้ เหมือนสายฟ้าที่ฟาดลงทำลายภูเขาศิลา เหมือนไฟป่า ลุกลามทำลายป่ามอดไหม้ เหมือนดวงอาทิตย์มีรัศมีรุ่งโรจน์ทำลายความมืด

๒) ได้ลิ้มรสแห่งอริยผล ผู้ทำวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นแล้วย่อมได้เสวยผล อันประเสริฐสุดยอด ระงับความทุกข์กระวนกระวาย มีความสงบผ่อนคลาย สุข บริสุทธิ์ มีโอชะ แข่มชื่น

๓) สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ได้สมาบัติ ๘ เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นไปและความแตกดับของสังขารทั้งหลายสามารถ หลีกหนีโดยการเข้านิโรธสมาบัติได้

๔) สำเร็จความเป็นพระโสดาบันเป็นต้นได้

นอกจากนี้ การปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาปัญญายังมีอานิสงส์พิเศษระดับสูงสุด กล่าวคือ โยคีผู้เป็นสมถยานิก เมื่อสำเร็จจรหัตถผลเป็นพระอรหันต์แล้ว จัดแยกเป็น ๒ ประเภทคือ

๑) พระปัญญาวิมุต แปลว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึงท่านผู้ฉานสมาบัติ เพียงขั้นรูปฌาน คือไม่เกินจตุตถฌาน

๒) พระอุภโตภาควิมุต แปลว่า ผู้พ้นทั้งสองส่วน หมายถึงท่านผู้ได้เจโตวิมุตติ ขั้นอรุฌานขั้นใดขั้นหนึ่งมาก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ ท่านที่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และสิ้นอาสวะแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา

โยคีผู้เป็นวิปัสสนายานิก เมื่อสำเร็จจรหัตถผลเป็นพระอรหันต์แล้ว เป็นพระอรหันต์ได้แต่ประเภทปัญญาวิมุตอย่างเดียว และเป็นพระปัญญาวิมุตประเภทสุดท้าย ในจำนวน ๕ ประเภท ซึ่งในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาท่านบัญญัติชื่อให้เป็นพิเศษว่า “พระสุกขวิปัสสกะ”^{๖๑}

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงพรรณนไว้โดยอิงข้อมูลจากคัมภีร์ชั้น อรรถกถาฎีกาและ วิสุทธิมรรค, พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๓๒-๓๓๓.

ปัญญาคือความดีงามด้านความรู้แจ้งเห็นจริง ครอบคลุม ๒ มิติ ดังนี้

มิติที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบระดับต้น(โลกียสัมมาทิฏฐิ) หมายถึง ความเห็นรวมไปถึงความเชื่อถือว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การบำเพ็ญทานมีผล การบูชา มีผล กรรมที่ทำไว้ดีและชั่วมีผลมีวิบาก โลกนี้มี โลกหน้ามี เป็นต้น^{๖๒} ระดับสูง (โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ) หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ทางนำไปสู่ความดับทุกข์)^{๖๓} รวมไปถึงความเห็นชั้น ๕ โดยความเป็นไตรลักษณ์ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณซึ่งเป็นของไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง^{๖๔} ความเห็นอายตนะ ๑๒ โดยความเป็นไตรลักษณ์ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ซึ่งเป็นของไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง^{๖๕}

โยคีผู้พัฒนาปัญญา(วิปัสสนา)มาถึงขั้นสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีโลกทัศน์และชีวทัศน์ ทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระในขณะเดียวกัน มาตรฐานการมองปรากฏการณ์ ไม่แตกต่างกันทั้งระดับโลกียะและโลกุตตระ นั่นคือการมองเห็นความเชื่อมโยง ระหว่างเหตุกับผล การรู้เห็นทุกข์คือการรู้เห็นผล การรู้เห็นสมุทัยคือการรู้เห็นเหตุ กล่าวโดยภาษาชาวบ้านก็คือการรู้เห็นปัญหาและเหตุเกิดแห่งปัญหา การรู้เห็นนิโรธ คือการรู้เห็นผล การรู้เห็นนิโรธคามินีปฏิปทาก็คือการรู้เห็นเหตุ กล่าวโดยภาษาชาวบ้านก็คือการรู้เห็นจุดที่จะแก้ปัญหาก็ได้จบสิ้นและวิธีการที่จะนำไปสู่จุดแก้ปัญหาก็ได้จบสิ้นนั้น

^{๖๒} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๘ เป็นต้น

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖ เป็นต้น

^{๖๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๒-๓๐๓/๓๒๐-๓๒๑.

^{๖๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔/๔ เป็นต้น

มิติที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ หมายถึง ^{๖๖}

๑) เนกขัมมสังกัปปิ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากการหมกมุ่นพันพันติดข้อง ในสิ่งสนองความอยากต่างๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละ และความคิดที่เป็นคุณเป็นกุศลทุกอย่าง จัดเป็นความคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ

๒) อพยาบาทสังกัปปิ ความนึกคิดที่ไม่มีส่วนผสมของความเคียดแค้น ความชิงชัง ความขัดเคืองหรือเฟงมองในแง่ร้าย จัดเป็นความคิดที่ปราศจากโทสะ

๓) อวิหิงสาสังกัปปิ ความนึกคิดที่ไม่มีส่วนผสมของการเบียดเบียน การคิดทำร้ายหรือทำลาย จัดเป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ

โยคีผู้พัฒนาปัญญา(วิปัสสนา)มาถึงขั้นสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีมาตรฐานความคิดเชิงบวกตลอดเวลา ทุกขั้นตอนของความคิดย่อมจะเป็นไปตามกรอบโยนิโสมนสิการ (การคิดโดยถ่วงถี้)เสมอ ^{๖๗} โดยในตัวเองก็ปราศจากกาม พยาบาทและวิหิงสา(ความเบียดเบียน)ในขณะเดียวกันก็มีพลังปลุกเร้าคุณธรรมคือความเสียสละและเมตตากรุณามาช่วยเสริมให้ความคิดมีคุณภาพมากขึ้น กระบวนการแปลงความคิดออกมาเป็นพฤติกรรมที่ปรากฏต่อโลกภายนอก ก็อยู่ในกรอบแห่งพรหมวิหารคือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา โดยเมตตา กรุณา และมุทิตานั้นสะท้อนออกมาในรูปของทาน ปิยวาจา และอัตถจริยา ส่วนอุเบกขาสะท้อนออกมาในรูปของสมานัตตตา ^{๖๘}

^{๖๖} ติ.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๗ เป็นต้น ; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๗๕๐-๗๕๑.

^{๖๗} การคิดแบบโยนิโสมนสิการ ๑๐ แบบ คือ ๑) คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย ๒) คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ ๓) คิดแบบสามัญลักษณ์ ๔) คิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา ๕) คิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ ๖) คิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก ๗) คิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม ๘) คิดแบบเร้ากุศล ๙) คิดแบบอยู่กับปัจจุบัน ๑๐) คิดแบบวิภังชวาท; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๗๕-๗๐๘.

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๕๒-๗๕๓.

ปัญญาในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ หมายถึง ชุดของปัญญาที่เป็นผลการพัฒนามาจนถึงระดับหนึ่ง ตกลงกลายเป็นชุดปัญญาซึ่งเป็นคุณสมบัติพิเศษเฉพาะบุคคล เช่น หมวดวิชา ๓ ประกอบด้วย

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณเป็นเหตุให้ระลึกชาติได้
- ๒) จุตูปปาตญาณ ญาณกำหนดเห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายได้
- ๓) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้สิ้นอาสวะ

หมวดปฏิสัมภิตา ๔ ประกอบด้วย

- ๑) อตฺตปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในความหมาย
- ๒) ฐัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในหลักการ
- ๓) นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในภาษา
- ๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ มีไหวพริบปฏิภาณ

หมวดอภิญญา ๖ ประกอบด้วย

- ๑) อิทธิวิชา ปัญญาที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- ๒) ทิพพโสต ปัญญาที่ทำให้มีหูทิพย์
- ๓) เจโตปริยญาณ ปัญญาที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้
- ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญาที่ทำให้ระลึกชาติได้
- ๕) ทิพพจักขุ ปัญญาที่ทำให้มีตาทิพย์
- ๖) อาสวักขยญาณ ปัญญาที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

หมวดวิชา ๘ ประกอบด้วย

- ๑) วิปัสสนาญาณ ปัญญาที่พิจารณาเห็นนามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์
- ๒) มโนมยิทธิ ฤทธิ์ทางใจ คือปัญญาที่ทำให้เนรมิตกายต่างๆ ได้

ข้อ (๓)-(๘)เหมือนกับอภิญญา ๖

หมวดวิปัสสนาญาณ ๙ ประกอบด้วย

- ๑) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ปัญญาตามเห็นความเกิดและความดับ
- ๒) กังคานุปัสสนาญาณ ปัญญาตามเห็นความแตกสลาย
- ๓) ภัยตุปฏฐานญาณ ปัญญามองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- ๔) อาทินวานุปัสสนา ปัญญาตามเห็นโทษของสังขาร
- ๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ปัญญาคำนึงเห็นสังขารด้วยความหน่าย
- ๖) มุญจិតกัมยตาญาณ ปัญญาคำนึงเห็นด้วยใครจะพ้นไปเสีย
- ๗) ปฏิสังขานุปัสสนา ปัญญาคำนึงพิจารณาหาหนทางที่จะพ้นไปเสีย
- ๘) สังขารุปกขาญาณ ปัญญาตามเห็นสังขารโดยวางใจเป็นกลาง
- ๙) สัจจานุโลมิกญาณ ปัญญาอันเป็นไปโดยอนุโลมต่อการหยั่งรู้อริยสัจ

หมวดญาณ ๑๖ ประกอบด้วย

- ๑) นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญากำหนดจำแนกรู้นามและรูป
- ๒) ปัจจยปริคคหญาณ ปัญญากำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป
- ๓) สัมมสนญาณ ปัญญากำหนดรู้ด้วยพิจารณานามและรูปโดยความเป็น

ไตรลักษณ์

ข้อ (๔)-(๑๒) เหมือนกับวิปัสสนาญาณ ๙

๑๓) โคตรภูญาณ ปัญญาที่ห้วงต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล

๑๔) มัคคญาณ ปัญญาที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น มีโสดาบันเป็นต้น

๑๕) ผลญาณ ปัญญาที่เป็นผลสำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น

๑๖) ปัจจเวกขณญาณ ปัญญาหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนมรรผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน(เว้นแต่พระอรหันต์จะไม่มีการพิจารณากิเลสที่เหลืออยู่)

นัยที่ ๒ หมายถึง ปัญญาที่บำเพ็ญโดยผู้ปฏิบัติตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสมาทาน ๘ ประการครบถ้วนสมบูรณ์ ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่าจะเป็นไปได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตดังกล่าวแล้ว เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นมโหสถบัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมี สมัยเกิดเป็นหัวหน้าพ่อค้าเกวียนรู้ทันอุบายของยักษ์จึงพาบริวารรอดพ้นจากอันตราย สมัยเกิดเป็นวีรบุรุษบัณฑิต

ระดับการบำเพ็ญปัญญาในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ ปัญญาบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้ปัญญาเป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่การงานปกติหรือใช้ปัญญาแก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญปัญญาบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นสัมภวกุมาร เรื่องมีอยู่ว่า พระราชาตรัสถามปัญหากับพราหมณ์สุจริตะสรุปลความได้ว่า “ข้าพเจ้าบรรลุถึงราชสมบัติและความเป็นอธิบดีแล้ว แต่ยังไม่ปรารถนาจะบรรลุถึงความยิ่งใหญ่และชนะทั่วปฐพี โดยธรรม มิใช่โดยอธรรม ข้าพเจ้าหาพอใจอธรรมไม่ พระราชาต้องประพาศดิธรรมาให้เป็นกิจสำคัญ เพราะเหตุใดเราทั้งหลายจะไม่ถูกนิรนาทาในโลกนี้ ตายไปแล้วก็จะไม่ถูกนิรนาทา และพึงถึงความมียศในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” พราหมณ์สุจริตะไม่สามารถตอบปัญหานี้ได้ พราหมณ์ทั้งหลายจึงส่งมอบปัญหานี้ไปให้คนทั้งหลายต่อกันเป็นทอดๆ เริ่มตั้งแต่วีรุระภัทรการะ สัญชัยกุมาร ทำยที่สุดสัมภวกุมารเป็นผู้ตอบปัญหานี้ได้ โดยตอบว่า “พระราชาไม่ควรลืมนตน ไม่ควรประพาศดิธรรมา ไม่ควรศรัทธาในลัทธิที่ผิด ไม่พึงทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์...”^{๖๙}

อีกตัวอย่างหนึ่ง พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาเนื้อสอนหลานให้รู้จักวิธีเอาตัวรอดเวลาไปติดบ่วงนายพราน คือ นอนทำที่เหมือนตายแล้ว หรือนอนเหมือนโคนอน และแสดงท่าประกอบ ๖ อย่าง คือ

^{๖๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๘-๑๓๗/๕๖๑-๕๖๖.

- ๑) นอนตะแคงเหยียดเท้า
- ๒) ใช้กีบเท้าค้ำหญ้าและฝุ่นให้เป็นรอยไว้
- ๓) แลบลิ้นออกให้ห้อยลง
- ๔) ทำให้ห้องพองนูนขึ้น
- ๕) ถ้ายอจจาระปัสสาวะให้เรียจราด
- ๖) กลั่นลมหายใจ ให้หายใจทางช่องจมูกด้านล่าง^{๗๐}

ระดับที่ ๒ ปัญญาอุปบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตด้วยอัธยาศัยยิ่งใหญ่โดยแสดงฐานะและบทบาทในการใช้ปัญญาแก้ปัญหาตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญปัญญาอุปบารมีเช่น สมัยเกิดเป็น วิจรบัณฑิตเป็นที่รักเป็นที่เคารพนับถือของพระราชามาก คราวหนึ่งปุณณกยักษ์ เล่นสกาขณะพระราชา ไม่ต้องการทรัพย์เงินทองอย่างใด แต่ขอวิจระจากพระราชา พระองค์ตรัสถึงวิจระว่า “วิจรบัณฑิตนั้นเป็นเหมือนตัวของเรา เป็นสรมะ เป็นคติเป็นที่พึ่ง เป็นที่เร้น และเป็นจุดหมายปลายทางของเรา ... วิจรบัณฑิตนี้เท่ากับชีวิตของเรา คือตัวเราเอง” สมัยหนึ่งตรัสถามปัญหาว่า “คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนของตน จะพึงมีความประพฤติกิเลสที่ปลอดภัยได้อย่างไร จะพึงมีการสงเคราะห์ได้อย่างไร ?...” วิจรบัณฑิตตอบว่า “ผู้อยู่ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธณณ์เป็นภรรยา ไม่ควรบริโภคอาหารมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว ... ผู้อยู่ครองเรือนพึงเป็นผู้สงเคราะห์มิตร จำแนกแจกทาน รู้จักจัดทำกิจการงาน บำรุงสมณะและพราหมณ์ด้วยข้าวน้ำทุกเมื่อ” สมัยหนึ่ง ปุณณกยักษ์ถามว่า “บุคคลชื่อว่าเป็นผู้เดินไปตามทางที่เดินไปแล้วอย่างไร ? ชื่อว่า เฝ้ามามีอันเปียกชุ่มอย่างไร ? บุคคลเช่นไรจึงชื่อว่าเป็นผู้ประทุษร้ายมิตร หลึงเช่นไร ชื่อว่าออสตรี ?” วิจรบัณฑิตตอบสรุปความได้ว่า “ผู้ใดเชิญคนที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน ให้นำและต้อนรับขับสู้ ผู้นั้นชื่อว่าเดินตามทางที่ท่านเดินไปแล้ว บุคคลอยู่ในเรือน

^{๗๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖/๗, ดร.ประพันธ์ ศุภษร, ๑๑๑ นิทานชาดก, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เนชั่น พรินต์ติ้ง เซอร์วิส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๖๘-๖๙.

ผู้ใด ได้กินข้าวต้มน้ำ ไม่ควรคิดร้ายต่อผู้นั้น ผู้คิดร้ายต่อบุคคลผู้มีอุปการะเช่นนั้น ชื่อว่าเผาฝ่ามืออันเปียกชุ่มและชื่อว่าประทุษร้ายมิตร บุคคลนั้นหรือนอนที่ร่มของ ต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม หากบุรุษพึงให้แผ่นดินนี้ที่เต็มไปด้วยทรัพย์แก่หญิงผู้ที่สามียกย่องเป็นอย่างดี หญิงนั้น ได้โอกาสแล้วพึงดูหมิ่นบุรุษนั้นก็ได้ บุคคลไม่พึงตกอยู่ในอำนาจของอสตรี...”^{๗๑}

ระดับที่ ๓ ปัญญาปรมัตถบารมี

ปัญญาบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กับอธิษฐานบารมีด้วยอัธยาศัย อันยิ่งใหญ่พร้อมที่จะสละเลือดเนื้อและชีวิต จัดเป็นปัญญาปรมัตถบารมี อีกนัยหนึ่ง การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์ใช้ปัญญาขั้นสูงคืออภิญญาในการแก้ปัญหาให้ คนทั่วไป ชื่อว่าบำเพ็ญปัญญาปรมัตถบารมีเช่นกันเช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็น เสนกบัณฑิต มีพราหมณ์คนหนึ่งแก่ถูงยามออกเคี้ยวกินข้าวสัตตุก่อนสัตตุผงเสร็จแล้ว ลงดื่มน้ำโดยไม่ได้ปิดปากถูง ภูเขาตัวหนึ่งได้กลืนข้าวสัตตุจึงเลื้อยเข้าไปในถูงยาม นอนขดกินข้าวสัตตุอยู่ พราหมณ์นั้นกลับมาจากดื่ม น้ำ ยังมิได้สังเกตดูภายในถูงยาม ผูกปากถูงยามแล้วเดินทางต่อไป ขณะนั้น เทวดาที่สถิตอยู่บนต้นไม้กล่าวว่า “ถ้าท่าน พักอยู่ระหว่างทาง ตัวเองจะตาย ถ้าท่านไปถึงเรือนวันนี้ ภรรยาของท่านจะตาย” เขาจึงคิดฟุ้งซ่าน ดวงตาบอบขำ น้ำตาไหลจากนัยน์ตาทั้ง ๒ เข้าไปหาเสนกบัณฑิต บอกว่า “เทวดาบอกว่า วันนี้เมื่อข้าพเจ้าไปถึงบ้าน ภรรยาต้องตาย เมื่อไปไม่ถึงบ้าน ข้าพเจ้าต้องตาย เพราะทุกขันธ์ ข้าพเจ้าจึงหวาดกลัว ท่านเสนกบัณฑิต โปรดบอก เหตุนี้แก่ข้าพเจ้า” เสนกบัณฑิตกล่าวว่า “ข้าพเจ้าพิจารณาเหตุหลายประการแล้ว กล่าวเหตุใดในเหตุนี้ เหตุนี้แน่นอนอนจักเป็นเรื่องจริง พ่อพราหมณ์ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ภูเขาได้เลื้อยเข้าไปในถูงยามข้าวสัตตุของท่าน โดยท่านไม่รู้ตัว ท่านจงเอาท่อนไม้ เคาะถูงยามดูเถิด จะเห็นงูมีลิ้นสองแฉก มีน้ำลายฟุ้งปาก ท่านจะตัดความเคลือบแคลง สงสัยเสียได้วันนี้ ท่านจะได้เห็นงู จงแก่ถูงยามเถิด” พราหมณ์จึงแก่ถูงยามออก

^{๗๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๔๑/๔๐๘, ๑๔๔๙-๑๔๕๓/๔๑๐, ๑๕๖๖-๑๕๗๑/๔๓๐.

กลางชุมชน ทันใดนั้นผู้มีพิษร้ายแรงเลื้อยออกมาแผ่พังพาน เสนกบัณฑิตพิจารณา โดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ใช้ภูมิปัญญาที่สูงส่งพร้อมกับใช้ประสบการณ์ จึงสามารถมองเหตุการณ์ได้ถูกต้อง^{๗๒}

ทสবারมี ๕ : วิริยะ

ความหมายและประเภทของวิริยะ

“วิริยะ” แปลว่า ความเพียร หมายถึงการปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวย ความพยายาม ความอดุทธาสหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ^{๗๓} ความอาจหาญแกล้วกล้า บากบั่น ก้าวไปใจสู้ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความทุกข์ยาก

ความเพียรแยกเป็น ๔ ข้อ คือ^{๗๔}

๑. สังวรปธาน เพียรป้องกัน คือเพียรระวังอกุศลที่ยังไม่เกิด ดังที่พระพุทธเจ้า ตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารถนาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น”

๒. ปหานปธาน เพียรละคือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ดังที่พระพุทธเจ้า ตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารถนาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว”

^{๗๒} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๖-๕๓/๒๖๓-๒๖๔, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๔๕-๕๓/๑๕๔-๑๖๖.

^{๗๓} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓/๒๙, ๓๖/๔๐, ๒๘๘/๙๑, ๓๗๖/๑๑๑-๑๑๒, ๓๘๕/๑๑๓, ๕๗๑/๑๖๔-๑๖๕.

^{๗๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๗ เป็นต้น, คำอธิบายโดย พิสดารใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๗๕๔-๗๕๖, ๗๘๘.

๓. ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวณความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น”

๔. อนุรักษนาปธาน เพียรอนุรักษ์หรือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปรรวณความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว”

เหตุปัจจัยของวิริยะ

“ฉันทะ” เป็นเหตุปัจจัยของวิริยะ ฉันทะคือความพอใจ ความมีใจรักที่จะทำ และพอใจใฝ่รักในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำให้สำเร็จ รักงานและรักจุดหมายของงาน เป็นความรักใฝ่ใจต่อความดีงามของสิ่งที่ทำและประสงค์จะให้สำเร็จ เป็นจริงขึ้นมาเมื่อมีฉันทะก็ต้องทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุด ให้สำเร็จผลอย่างดีที่สุด ไม่หวั่นพะวงกับสิ่งอื่นที่จะมาทำให้ไขว้เขวออกไป จิตใจมุ่งมั่นคง แน่วแน่ไปสู่จุดหมาย สม่่าเสมอไม่ซัดส่าย ชื่อว่าเกิดฉันทสมาธิ และพร้อมกันนั้น ปธานสังขารคือความเพียร สร้างสรรค์ก็ย่อมเกิดควบคู่มาด้วย นี่คือจุดเริ่มต้นของวิริยะ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า^{๗๕} “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา(สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว) นี้เรียกว่าฉันทสมาธิ เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรรวณความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรรวณความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรรวณความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรรวณความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว”

^{๗๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๕/๓๙๕-๓๙๖, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๐๐-๘๐๑.

ขึ้นแล้ว”สรุปในขั้นนี้ได้ว่า “ฉันทะ” เป็นที่ตั้งต้นของธรรมทั้งปวง(ฉนทมูลกา... สพเพ ธมมา)^{๗๖}

อธิบายให้ละเอียดลงไปอีก ฉันทะมี ๓ ประเภท คือ^{๗๗}

๑) ตัณหาฉันทะ ฉันทะคือตัณหา หรือฉันทะที่เป็นตัณหา เป็นฝ่ายชั่วหรืออกุศล

๒) กัตตุกัมยตาฉันทะ ฉันทะคือความใคร่เพื่อจะทำ ได้แก่ ความต้องการทำหรืออยากทำ บางทีถือเป็นคำกลางๆ เข้าได้ทั้งกุศลและอกุศล แต่ในที่ทั่วไปท่านใช้ในความหมายที่เป็นกุศล เป็นฝ่ายดี

๓) กุศลธรรมฉันทะ ฉันทะในกุศลธรรม หรือธรรมฉันทะที่เป็นกุศล เป็นฝ่ายดีงามหรือกุศล

“ฉันทะ” ที่เป็นเหตุปัจจัยของวิริยะนั้น หมายถึงกัตตุกัมยตาฉันทะ(ฉันทะที่เป็นข้อธรรมในอิทธิบาท ๔) และกุศลธรรมฉันทะเท่านั้น ด้วยเหตุว่า ตัณหาฉันทะ แม้จะเป็นเหตุให้คนพยายามขวนขวายเพื่อให้สิ่งนั้นๆมาสนองตัณหาของตนก็จริง แต่ความพยายามนั้นก็ไฉ่ยั้งยั้งเพราะสิ่งที่ตัวเองอยากได้เปลี่ยนสภาพจากสิ่งที่น่าใคร่กลายเป็นสิ่งที่ไม่น่าใคร่ ความพยายามที่จะให้ได้สิ่งนั้นก็หมดไป หรือแม้ได้มาแล้วไม่สมอยากก็ก่อให้เกิดทุกข์อีก ส่วนกัตตุกัมยตาฉันทะและกุศลธรรมฉันทะ ความพอใจชอบใจเพื่อจะทำการสิ่งดีงาม เป็นสิ่งที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจ มีผลดีเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและคนอื่น ทำให้บุคคลเกิดวิริยะอุตสาหะมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะมองเห็นประโยชน์เกื้อกูลรอบด้าน รออยู่ “ฉันทะ(กัตตุกัมยตาฉันทะและกุศลธรรมฉันทะ)มุ่งประสงค์อัตถะคือตัวประโยชน์ และจึงต้องการความจริง สิ่งที่ดีงามหรือภาวะที่ดีงาม ต้องการทำให้

^{๗๖} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๖.

^{๗๗} ประมวลความตามอรรถกถาใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๙๗๘.

ติงามสมบูรณ์เต็มสภาวะ ฉันทะก่อตัวขึ้นจากโยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิดหรือคิดถูกวิธี คิดตามสภาวะและเหตุผล เป็นภาวะกลางๆของธรรม ไม่ผูกพันกับอดีต และนำไปสู่อุตสาหะหรือวิริยะ คือทำให้เกิดการกระทำ”^{๗๘}

การสร้างอุปนิสัยวิริยะ

“ฉันทะ” เป็นเหตุปัจจัยของวิริยะดังกล่าวแล้ว กรณีที่ไม่มีฉันทะที่จะให้เกิดวิริยะก็ต้องอุปนิสัยวิริยะขึ้นมา ด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

วิธีที่ ๑ วิริยารัมภะ ปรรวณความเพียร นั่นก็คือการฝึกตัวเองให้เป็นคนมีความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ทอดถอย ความไม่ทอดทิ้ง ฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ ความอาจหาญกล้าวกกล้า บากบั่น ก้าวไป ใจสู้ไม่ย่อท้อ ไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความทุกข์ยาก

วิธีที่ ๒ การลงมือทำโดยไม่อ้างเหตุการณลงมือทำทันทีโดยไม่อ้างเหตุเป็นการสร้างอุปนิสัยวิริยะประการหนึ่ง ทุกคนมีหน้าที่การงานแตกต่างกันออกไป บางคนทำงานสำเร็จ บางคนทำงานไม่สำเร็จ สาเหตุสำคัญก็คือไม่ลงมือทำและมักอ้างเหตุ เช่น มักอ้างว่า^{๗๙} “หนาวเกินไป ร้อนเกินไป เวลาเย็นเกินไป เวลาเช้าเกินไป หิวเกินไป กระจายเกินไป” แล้วไม่ทำงาน การอ้างเหตุอย่างนี้เป็นการสร้างอุปนิสัยเกียจคร้าน

วิธีที่ ๓ อยู่กับปัจจุบัน ไม่ประมาท ขอนี้พึงศึกษาเนื้อหาของภัทเทภรัตตสูตร ดังนี้ ว่า^{๘๐} “บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็อันล่วงไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็เป็อันยัง ไม่มาถึง ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่อ่อนแอ ไม่คลอนแคลนใน

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘๘-๙๘๙.

^{๗๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕.

^{๘๐} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙-๓๒๐.

ธรรมนั้นๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วินาทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบ เรียกบุคคลผู้มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั้นแล้วว่า ผู้มีราตรีเดียวเจริญ”

วิธีที่ ๔ นึกถึงภัยในอนาคต การนึกถึงภัยในอนาคตที่จะเกิดกับตัวเอง ก็เป็นการเตือนตัวเองให้เร่งทำความดี เป็นการสร้างอุปนิสัยวิริยะประการหนึ่ง ภัยในอนาคตซึ่งจะเป็นแรงกระตุ้นให้บำเพ็ญวิริยะมี ๕ ประการ สรุปความได้ ดังนี้^{๑๑}

๑. ชรา เป็นธรรมชาติของชีวิต เมื่อถึงวัยชราแล้ว การขบคิดธรรมของพระพุทธรเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเองก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่ชราจะมาถึง ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้ที่อยู่สบายแม้เมื่อยามชรา

๒. โรคาพาธ เมื่ออาพาธเกิดขึ้น โรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน การขบคิดธรรมของพระพุทธรเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเองก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่โรคาพาธจะมาถึง ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้ที่อยู่สบายแม้เมื่อยามถูกโรคาพาธเบียดเบียน

๓. พุพภิกขภัย เมื่อเกิดเหตุการณ์ชั่วยากหมากแพงขึ้นสมัยใด การขบคิดธรรมของพระพุทธรเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเองก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่จะเกิดพุพภิกขภัย ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้ที่อยู่สบาย แม้เมื่อยามบ้านเมืองเกิดพุพภิกขภัย

^{๑๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๘/๑๔๐-๑๔๓ ยังมีพระสูตรที่แสดงถึงภัยในอนาคตซึ่งจะกระตุ้นให้ปรารภความเพียรอีกหลายสูตร เช่น อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๘-๑๔๐, ๗๘/๑๔๔-๑๔๖, ๘๐/๑๔๖-๑๔๘.

๔. แดกสามัคคี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาทกัน ผู้คนก็จะพากันหลบไปอยู่ที่ปลอดภัยกลายเป็นสังคมที่พลุกพล่านไปด้วยผู้คน หามุมสงบได้ยาก เมื่อเป็นเช่นนี้ การขบคิดธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเอง ก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่จะเกิดความแตกสามัคคี ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้ได้อยู่สบายแม้เมื่อยามสังคมนวุ่นวายเพราะแตกสามัคคี

๕. สังฆเภท พระสงฆ์แตกแยกกัน เมื่อพระสงฆ์วิวาทแตกสามัคคีกัน การขบคิดธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นเรื่องยาก การจะหาที่อยู่เงียบสงบให้กับตัวเอง ก็เป็นเรื่องยาก ก่อนที่พระสงฆ์จะวิวาทแตกสามัคคีกัน ควรรีบปรารภความเพียรเพื่อบรรลุถึง กระทำให้แจ้งธรรมซึ่งจะทำให้ได้อยู่สบายแม้เมื่อยามที่พระสงฆ์วิวาทแตกสามัคคีกัน

อานิสงส์ของวิริยะ

คนผู้มีวิริยะ ความเพียรเมื่อรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่บรรลุถึง ถ้าวิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว แม้ได้ยิวว่าจุดหมายนั้นจะลุล่วงได้ยากนัก มีอุปสรรคมาก หรืออาจใช้เวลายาวนานเท่านี้ปี เท่านี้เดือน เขาก็ไม่ท้อถอย กลับเห็นเป็นสิ่งที่ท้าทายที่จะเอาชนะให้ได้ ทำให้สำเร็จ คนที่มีวิริยะจึงเท่ากับมีแรงหนุน เวลาทำงานหรือปฏิบัติธรรมระดับใดก็ตาม จิตใจจะแน่วแน่มั่นคงพุ่งตรงต่อจุดหมาย สมาธิก็เกิดขึ้นได้ เรียกว่า วิริยสมาธิ พร้อมทั้งมีประธานสังขารคือความเพียรสร้างสรรค์เข้าประกอบคู่ไปด้วย^{๘๒}

บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ในสังคมใด ก็จะทำให้สังคมนั้นมีความสมัครสมานสามัคคี ร่มเย็นเป็นสุข ดังสังคมของพระภิกษุ ๓ รูป คือ พระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมิละ ทั้ง ๓ ท่านมีความสามัคคีกันอย่างยิ่ง เป็นแบบอย่างด้านความสามัคคีของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถามวิธีการอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี ภิกษุทั้ง ๓ รูปกราบพูลถึงวิธีคิดในการอยู่ร่วมกันก่อนว่า “พวกข้าพระองค์จะคิดอยู่เสมอว่า ‘นับเป็นโชคเป็นลาภ เป็นความ

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๙๘.

ติงามแล้วที่ได้อยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจารีนี้” ต่อจากนั้น ได้กราบทูลวิธีการ สรุปรวม ได้ดังนี้^{๘๓}

พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์นั้นได้เข้าไปตั้งเมตตาทกกายกรรม เมตตาวจกรรม เมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังในกันและกัน เอาใจใส่ถนอมน้ำใจกันและกัน ช่วยกันทำงานคนละไม้คนละมือ และนั่งประชุมสนทนาธรรมกันทุกๆ ๕ วัน

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า “เธอทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ได้อย่างไร?” พระภิกษุทั้ง ๓ นั้นกราบทูลว่า “ขอประทานวโรกาส บรรดาข้าพระองค์ทั้งหลาย รูปใดกลับจากบิณฑบาตจากหมู่บ้านก่อน รูปนั้นก็ปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ ตั้งลาดสำหรับไว้ รูปใดกลับจากบิณฑบาตจากหมู่บ้านที่หลัง ถ้ามีบิณฑบาตที่เหลือจากฉัน หากประสงค์ก็ฉัน หากไม่ประสงค์ก็เททิ้งบนพื้นที่ปราศจากของเขียว หรือแหล่งในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ รูปใดเก็บอาสนะ เก็บน้ำฉันน้ำใช้ เก็บลาดสำหรับ กวาดโรงอาหาร รูปใดเห็นหม้อน้ำฉัน หม้อน้ำใช้ หรือหม้อน้ำชำระว่างเปล่า รูปนั้นก็นำไปตั้งไว้ ถ้าเหลือวิสัยของท่านก็กวักมือเรียกรูปที่ ๒ มาช่วยกันยกน้ำไปตั้งไว้ ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่เปล่งวาจาเพราะข้อนี้เป็นปัจจัย และทุกๆ ๕ วัน ข้าพระองค์ทั้งหลายนั้นสนทนาธรรมีกถาตลอดคืนยันรุ่ง ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้แล พระพุทธเจ้าข้า”^{๘๔}

วิริยะ ความเพียรทำให้จิตใจสดชื่นแจ่มใสตลอดเวลา เพราะได้ใช้ความคิด และทำเรื่องต่างๆ อยู่ตลอดเวลา เป็นการปลุกจิตและกายให้กระฉับกระเฉง ทำงานสำเร็จ เมื่อทำงานสำเร็จก็เกิดความอิมใจอีกเข็ม ป้องกันไม่ให้นิวรณ์ข้อถิ่นมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) และอุทธัจจกุกกุงจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) มารบกวนจิตใจ บุคคลผู้มีความเพียรเสมอ ย่อมมีคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ^{๘๕}

^{๘๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๖/๓๕๖-๓๕๙.

^{๘๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๒๗-๓๒๘/๓๕๙-๓๖๐.

^{๘๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๓๐๖-๓๐๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๔/๔๑๗-๔๑๘.

ประการที่ ๑ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคตว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”

ประการที่ ๒ เป็นผู้มีความอดทนน้อย โรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

ประการที่ ๓ เป็นผู้ไม่มีโอ้อวด ไม่มีมายา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริง ในพระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลาย

ประการที่ ๔ เป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

ประการที่ ๕ เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

วิริยะในฐานะเป็นวิริยบารมี

นัยที่ ๑ หมายถึง วิริยะ ความเพียรที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพรหมณ์ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนภิกษุว่า “เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตั้งน้อมอย่างต่อเนื่อง จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมอันเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จการนอนตุจฺจราชสีหิโดยตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้า เหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะหมายใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ...ขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ ประโยชน์จากความเป็นสมณะที่เธอทั้งหลายปรารถนาอย่าได้เสื่อมไปเลย”^{๘๖}

^{๘๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๓/๔๕๖.

อีกประการหนึ่ง “วิริยะ” ในอิทธิบาท ๔ จัดเป็นวิริยบารมี ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า^{๘๗} “ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้(อปารา ปารี คมนาย) ... คือ เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรที่มุ่งมั่น) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรที่มุ่งมั่น)” ที่จัดเป็นวิริยบารมี ก็เพราะเป็นธรรมข้อหนึ่งที่น่าไปสู่ความสำเร็จ ซึ่งก็คือการถึงฝั่งแห่งความปรารถนา ตรงกับความหมายของคำว่า “บารมี” นั่นเอง

นัยที่ ๒ หมายถึงวิริยะที่บำเพ็ญโดยผู้ปฏิญาณตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสมโภชาน ๘ ประการครบถ้วนสมบูรณ์ ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตดังกล่าวแล้ว เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาปิ(พญาลิง) สมัยเกิดเป็นพระเจ้าสีลวมหาราช สมัยเกิดเป็นพระมหาชนก

ระดับการบำเพ็ญวิริยะในฐานะบารมี

ระดับที่ ๑ วิริยบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้วิริยะเป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่อยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยบารมี เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาวานรเห็นพราหมณ์คนหนึ่งตกลงไปในเหวได้รับบาดเจ็บสาหัสนอนอยู่เป็นเวลา ๑๐ วันแล้ว พญาวานรนั้นเอาเถาวัลย์ผูกก้อนหินใหญ่แล้วหย่อนลงไปในเหวแล้วไต่เถาวัลย์ลงไปก้นเหว ให้พราหมณ์เกาะหลังนำเขาขึ้นมาจากก้นเหวด้วยความยากลำบาก ต่อมาแม้จะถูกพราหมณ์ประสังข์จะฆ่าเอาเนื้อมากินเป็นอาหาร ก็ยังละ

^{๘๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๓/๓๓๗ เป็นต้น

ความพยายามที่จะช่วยเหลือ พาเขาไปส่งถึงบ้าน ขณะที่พาเขาไปส่งที่บ้านก็กล่าว ว่า “แน่ท่านผู้มีบาปกรรม ไม่สำรวม เราไม่ไว้ใจท่าน มาเถิด ท่านจงตามหลังเราไป ไกลๆ พอเห็นกัน ท่านพ้นแล้วจากเงื้อมมือของสัตว์ร้าย ถึงถิ่นมนุษย์แล้ว นี่แน่ท่าน ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม นั้นหนทาง ท่านจงไปทางนั้นตามสบายเถิด”^{๘๘}

อีกประการหนึ่ง การที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีต่างๆ ด้วยความเพียร พยายามไม่ท้อถอย ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นสังขพราหมณ์ บำเพ็ญ ทานบารมี เป็นต้น ด้วยความอุตสาหะแรงกล้า^{๘๙} สมัยเกิดเป็นยุธัญชัยกุมาร ทำกิจ ทุกอย่างประสบความสำเร็จเพราะวิริยบารมี สมัยเกิดเป็นพระเจ้าเอกราชทรงบำเพ็ญ ทานเป็นต้นด้วยความขมักเขม้น ข้อนี้ก็จัดเป็นวิริยบารมี สมัยเกิดเป็นหัวหน้าพ่อค้า เกวียน เดินทางไปค้าขายผ่านทางกันดารในทะเลทราย ค้นหาแหล่งน้ำ เมื่อพบแหล่ง ที่คิดว่า จะมีน้ำก็ให้บริวารชุดลงไป บริวารชุดลงไปเจอก้อนหินใหญ่หมุดกำลังใจ เกิดความท้อถอยก็พูดให้กำลังใจ ทำให้บริวารร่วมกันชุดบ่อต่อไปจนพบแหล่งน้ำ นำมาดื่มกินรอดพ้นจากทางกันดาร ข้อนี้ก็เป็นวิริยบารมี

ระดับที่ ๒ วิริยอุปบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตด้วยอัธยาศัยประกอบด้วยวิริยะยิ่งใหญ่ ด้วยความ อุตสาหะอย่างยิ่งยวดตลอดเวลา โดยมีขันติบารมี(ความอดทน)เป็นฐาน ชื่อว่าบำเพ็ญ วิริยอุปบารมี เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพระเจ้าสีละทรงใช้วิริยบารมีเป็น แกนในการบำเพ็ญบารมีข้ออื่นๆ อย่างยิ่งยวด เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงเป็น พระธรรมราชาทรงบำเพ็ญทานยิ่งใหญ่ ทรงรักษาอุโบสถศีลเนื่องนิตย์ ทรงมีขันติ และเมตตามาก สมัยหนึ่ง พระเจ้าโกศลยกทัพมาหมายจะยึดครองกรุงพาราณสี พระเจ้าสีละทรงทราบเรื่องก็ส่งพระราชสาส์นตอบไปว่า “เชิญยึดเอาราชสมบัติ ไปเถิด” แม้จะถูกจับไปฝังในป่าช้าผีดิบ แต่ทรงมีวิริยะอย่างยิ่งในการบริหารจัดการ

^{๘๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๘-๒๒๓/๕๖๖-๕๗๑, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๗/๑๗๘-๒๒๑/๒๕๓-๓๐๖.

^{๘๙} ขุ.จรียา.อ. (ไทย) ๑๑-๑๙/๔๓-๕๒.

ชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัย ทำยที่สุดทรงได้รับความช่วยเหลือจากยักษ์มาร พระเจ้าโกศลก็พระราชทานราชสมบัติคืนให้ พระเจ้าสีละทรงตรวจราชสมบัติ ทรงดำริว่า “สมบัติเห็นปานนี้และการกลับได้ชีวิตของอำมาตย์ ๑,๐๐๐ คน เมื่อเราไม่ทำ ความเพียร จักไม่มีอะไรเลย แต่เพราะกำลังความเพียร เราจึงได้ราชสมบัติที่เสื่อมเสียไปแล้วและยศคืนมา และได้ให้ชีวิตทานแก่อำมาตย์ ๑,๐๐๐ คน บุคคลไม่ควรหมดหวัง ควรทำความเพียรอย่างเดียว เพราะบุคคลทำความเพียรแล้วย่อมสำเร็จผลอย่างนี้”^{๙๐}

ระดับที่ ๓ วิริยปรมัตถบารมี

วิริยบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญควบคู่กับขันติบารมีและอธิษฐานบารมีด้วย อหิงสาอันยิ่งใหญ่พร้อมที่จะสละเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อให้การบำเพ็ญบารมีอื่นๆ มีทานบารมีเป็นต้นบรรลุผล จัดเป็นวิริยปรมัตถบารมี อีกนัยหนึ่ง การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์ใช้วิริยะขั้นสูงคือสัมมาวายามะในการแก้ปัญหาให้คนทั่วไป ชื่อว่า บำเพ็ญวิริยปรมัตถบารมีเช่นกัน เช่น พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพระมหากษัตริย์ ขณะพระมารดาทรงตั้งครรภ์ได้หนีเข้าศีกไปอาศัยอยู่กับอาจารย์ทิสปาโมกข์ที่เมืองกาลจัมปากะ เมื่อทรงพระประสูติจากพระครรภ์พระมารดาและทรงเจริญวัยแล้ว มหาชนกกุมารศึกษาจบไตรเพทและศิลปศาสตร์ วันหนึ่งขออนุญาตพระมารดา เดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ แต่เรืออัปปางจมลงในมหาสมุทร คนอื่นๆ ในเรือตื่นตระหนกตกใจร้องขอความช่วยเหลือไม่พยายามว่ายน้ำ ทำยที่สุดจมน้ำตายกันหมด มหาชนกกุมารว่ายน้ำอยู่ ๗ วัน ขณะนั้น เทพธิดาผู้รักขามหาสมุทรชื่อ มณีเมขลาได้เข้ามาช่วยเหลือนำมหาชนกกุมารขึ้นฝั่งที่เมืองมิลินา การใช้ความพยายามอย่างยิ่งยวดว่ายน้ำท่ามกลางมหาสมุทรต่างๆ ที่มองไม่เห็นฝั่งเต็มไปด้วย กระแสน้ำและอันตรายรอบด้านนี้ ชื่อว่าบำเพ็ญวิริยปรมัตถบารมี แสดงให้เห็นความเพียรที่ยิ่งใหญ่ ดังที่พระองค์ตรัสตอบนางมณีเมขลาตอนหนึ่งว่า “เราพิเคราะห์

^{๙๐}

ช.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๒/๒๒, ช.ชา.อ. (ไทย) ๒/๕๒/๓๕-๔๒.

เห็นธรรมเนียมของโลกและอานิสงส์ของความพยายาม เพราะฉะนั้น ทั้งๆ ที่มองไม่เห็นฝั่ง เราจึงเพียรพยายาม(ว่าย)อยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร”^{๙๑}

อีกเรื่องหนึ่ง พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นม้าอาชาไนย ชาตินักรบ ได้รับการเทียมรถม้าออกรบคู่กับน้องชาย ถูกอาวุธได้รับบาดเจ็บสาหัส นายสารถีจะเปลี่ยนม้าตัวอื่นให้มาทำหน้าที่แทน ม้าพระโพธิสัตว์ก็ไม่ยอมโดยกล่าวกับนายสารถีว่า “ไม่ว่าในกาลใด ในสถานที่ใด ขณะใด สนามรบใดหรือเวลาใด ม้าอาชาไนยก็เร่งความเร็ว ส่วนม้ากระจอกย่อมล้าหลัง” เมื่อได้ฟังดังนั้น นายสารถีพยุงบ้างพระโพธิสัตว์ให้ลุกขึ้น เทียมรถออกรบทำลายข้าศึกศัตรูได้ราบคาบ นายสารถีขับรถม้ากลับมาประตูประราชวัง ปลดม้าพระโพธิสัตว์ออกจากรถ ไม่นาน ม้าพระโพธิสัตว์ก็สิ้นชีวิต^{๙๒}

ทสภารมึ ๖ : ชั้นดี

ความหมายและประเภทของชั้นดี

“ชั้นดี” แปลว่า ความอดทน หมายถึง กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความเข้มแข็งแห่งจิต^{๙๓} ชั้นดีจึงมีหลายประเภทตามลักษณะของชั้นดีธรรม ดังนี้^{๙๔}

ลักษณะที่ ๑ ตีติกาชั้นดี ชั้นดีอด หมายถึง การอดใจ การหยุดใจไว้ ใจของคนย่อมมีความอยากเป็นธรรมชาติ อยากโลก อยากโกรธ อยากหลงเป็นธรรมชาติ โลกในทางดีบ้าง โลกในทางชั่วบ้าง ใจที่โลกในทางชั่วเป็นใจต่ำ ผู้หักห้ามใจได้ อดความโลภในทางชั่ว เช่น โลกอยากได้ อยากมี อยากเป็นก็อดความโลภไม่ให้ลุอำนาจของความโลภ เมื่อโกรธก็อดข่มความอยากโกรธไว้ไม่ให้ลุอำนาจความโกรธ

^{๙๑} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๓-๒๙๕/๒๐๒-๒๒๘, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๙/๑๒๓-๒๙๕/๕๘-๑๒๘.

^{๙๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔/๑๐, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๔/๒๖๗-๒๖๘.

^{๙๓} อภิ.สั. (ไทย) ๓๔/๑๓๔๘/๓๓๗.

^{๙๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘๖-๔๙๒.

เมื่อโกรธสุดขีดก็พยายามข่มความอยากไว้ไม่ให้วู่วามไปตามอารมณ์ที่จะทำให้เกิดความขัดเคืองเกรี้ยวกราด และอดความโลภหรือความโกรธไว้ไม่ให้ทะลุไปสู่หลงตั้งสติไว้ไม่ให้ลุ่มหลงไปตามอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลงมัวเมา นี่คือนิติติกาขันติ ขันตือด

ลักษณะที่ ๒ ธิติขันติ ขันติทน หมายถึงใจคงทนหรือมั่นคงเหมือนแผ่นดินทนตรากตรำในงานหนัก ทนต่อความหิว ทนต่อความเหน็ดเหนื่อย ทนต่อความหนาวร้อน ทนต่อความเจ็บ ทนต่อเสียงคำ ผู้มีธิติขันตินี้ ทำตัวเหมือนคนไม่รู้ร้อนไม่รู้หนาว ไม่ว่าจะประสบกับสิ่งที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจก็ดำรงมั่นอยู่ในภาวะปกติหนักแน่นดุจแผ่นดิน ในชีวิตจริงไม่ว่าจะเป็นชีวิตครอบครัวหรือชีวิตในหน้าที่การงาน มีเรื่องต้องติดต่อสัมพันธ์กับคนจำนวนมาก ที่มีอุปนิสัยจิตใจแตกต่างกันไป มีทั้งการเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันและการกระทบกระทั่งกันตลอดเวลา ในการฝึกจิตนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการไว้เป็นเบื้องต้น สรุปลงความว่า “ไม่ว่าจะประสบสิ่งที่ดีหรือไม่ดี ก็ควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วร้าย และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบุลย์ เสมอด้วยแผ่นดิน ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่า” จากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการบริหารจิตไว้ คือทำจิตให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน แผ่นดินใหญ่นี้หนักแน่น มั่นคงไม่หวั่นไหว ควรทำจิตใจให้เหมือนแผ่นดินหนักแน่นมั่นคงในทุกสถานการณ์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ใจความโดยสรุปว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหมือนบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วพูดว่า ‘เราจักทำแผ่นดินใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดิน’ เขาขุดลงตรงที่นั่น ๆ โขยเศษดินทิ้งลงไปในที่นั้น ๆ บ้วนน้ำลายลงในที่นั้น ๆ ถ่ายปัสสาวะรดลงในที่นั้น ๆ แล้วพูดสัพทว่า ‘เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน’ เขาก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ เพราะแผ่นดินใหญ่ลึกระมาณไม่ได้” ความเป็นคนมีจิตหนักแน่นนี้ถือเป็นมงคลสูงสุด คือเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความสุข

ความเจริญอย่างยิ่ง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า “ผู้จสส โลกธมเมหิ จิตตํ ยสส น กมปติ อโสภํ วิรชํ เขม เอตมมมงคลมุตตมํ แปลว่า จิตของผู้ถูกโลกธรรมกระทบไม่หวั่นไหว ไม่วอก ปลอดภัยจากกิเลสตัณหา เกษม ปลอดภัย นี่เป็นมงคลอย่างสูงสุด”

ลักษณะที่ ๓ อธิวาสนขันติ ขันติยบยั้ง หมายถึงยับยั้งใจไว้ไม่ให้หือถอย แปรเปลี่ยน หันหน้าเข้าสู่สิ่งที่ประสບอยู่เฉพาะหน้า เช่น เมื่อมีคนแสดงกิริยาวาจา ล่วงล้ำก้าเกินโดยการด่า สบประมาทหรือดูหมิ่นดูแคลนก็ยับยั้งความรู้สึกเอาไว้ ไม่ได้ตอบเพื่อรักษามิตรภาพ ยิ่งเมื่อถูกผู้น้อยล่วงล้ำก้าเกินด้วยวาจาก็ยิ่งต้องยับยั้งความรู้สึกไม่พอใจเอาไว้ เพื่อรักษาภาวะผู้นำของตนไว้ สมัยหนึ่ง พระปุนณะ ชาวสุนาปรันตชนบทบำเพ็ญธรรมอยู่ในเมืองสววัตถิไม่ชอบใจบรรยากาศ จึงกราบทูลลาพระพุทธเจ้าเพื่อไปปฏิบัติธรรมที่บ้านเกิด พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ^{๙๕} “ปุนณะ เธอคิดว่าที่ไหนจะสบาย ?” พระปุนณะกราบทูลตอบว่า “ข้าพระองค์คิดว่า ตำบลสุนาปรันตจะสบายกว่าที่นี่ จึงใครจะไปบำเพ็ญธรรมที่นั่น”

พระพุทธเจ้า : ปุนณะ ชาวสุนาปรันตชนบทร้ายและหยาบคาย เธอแน่ใจแล้วหรือว่าจะอดทนไหว ?

พระปุนณะ : อดทนไหว พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ปุนณะ ถ้าชาวสุนาปรันตด่า เธอจะท้ออย่างไร

พระปุนณะ : เขาด่าก็คิดว่ายังดีกว่าเขาใช้มือตบต้อย พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ถ้าเขาตบต้อย เธอจะท้ออย่างไร

พระปุนณะ : เขาตบต้อยก็ยิ่งดีกว่าขวางด้วยก้อนดิน พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ถ้าเขาขวางด้วยก้อนดิน เธอจะท้ออย่างไร

พระปุนณะ : เขาขวางด้วยก้อนดินก็ยิ่งดีกว่าเขาตีด้วยไม้ตะพด พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ถ้าเขาตีด้วยไม้ตะพด เธอจะท้ออย่างไร

^{๙๕} สรุปลความจากปุนโณวาทสูตร; ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๙๕-๓๙๗/๔๔๘-๔๕๑.

พระปุลณณะ : เขาตีด้วยไม้ตะพดก็ยิ่งตีว่าเขาแทงด้วยหอกหรือฟันด้วยดาบ
พระเจ้าข้า

พระพุทธรเจ้า : ถ้าเขาจะฆ่าเธอโดยแทงด้วยหอกหรือฟันด้วยดาบ เธอจะทำ
อย่างไร

พระปุลณณะ : ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง ก็ยิ่งตีกว่าพวกคนที่คิดจะฆ่าตัวตาย ไปเที่ยว
หาหอกดาบมาฆ่าตัวเอง พระเจ้าข้า

พระพุทธรเจ้า : ตีละปุลณณะ เธอมีอุบายรู้จักยับยั้งใจไว้ดีมาก เราอนุญาตให้เธอ
ไปปฏิบัติธรรมที่ตำบลสุนาปรันตะ

พระปุลณณะไปอยู่จำพรรษาปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรมที่สุนาปรันตชนบท
อาศัยความอดทน สามารถทำให้ชาวสุนาปรันตชนบทแสดงตนเป็นอุบาสก ๕๐๐ คน
แสดงตนเป็นอุบาสิกา ๕๐๐ คน และตัวพระเถระเองก็ได้บรรลุนิพพาน เรื่องของ
พระปุลณณะนี้เป็นตัวอย่างของบุคคลที่มีอธิวาสนขันติ

ธรรมที่เป็นฐานของขันติ

“ขันติ” คือความอดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด
ความเข้มแข็งแห่งจิตนี้ หมายถึงเมื่อบุคคลประสบกับอนิฏฐารมณ์คือสิ่งที่ไม่น่า
ปรารถนา เช่น สูญเสียทรัพย์สมบัติ อยากรได้สิ่งใดแล้วไม่ได้สมปรารถนา ถูกปรับ
ย้ายลดยศตำแหน่ง ถูกดูด่าินทว่าร้าย หรือประสบทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ
ธรรมที่เป็นฐานสำคัญทำให้ขันติมั่นคงอยู่ในจิตใจ คือ

หมวดที่ ๑ ปัญญา ความรู้ความเข้าใจในไตรลักษณ์ปฏิจจสมุปบาทและกรรม

ไตรลักษณ์อันเป็นกฎธรรมชาตินั้น ถือเป็นธรรมฐิติ(ความตั้งอยู่แน่นอนแห่ง
กฎธรรมดา)เป็นธรรมนิยาม(กำหนดแน่นอนแห่งธรรมดา) เป็นกฎที่มีอยู่แล้วตาม
ธรรมชาติ พระพุทธรเจ้าทั้งหลายจะอุบัติขึ้นมากก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นมากก็ตาม จะค้นพบ
ก็ตาม ไม่ค้นพบก็ตาม กฎนี้ก็คงมีอยู่อย่างนั้น มีลักษณะเป็นสูตร ๓ อย่าง
ประกอบด้วย^{๙๖}

^{๙๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๕, อภ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

๑) สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง หมายถึง สิ่งทั้งปวงทั้งที่มีชีวิต(อนุปาทินนสังขาร) และไม่มีชีวิต(อนุปาทินนสังขาร)ที่เกิดมีเพราะปัจจัยปรุงแต่งมีอนิจจลักษณ์ คือ มีลักษณะไม่เที่ยง มีความไม่เที่ยงประจำอยู่ มีธรรมชาติเป็นอนิจจัง

๒) สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ หมายถึงสิ่งทั้งปวงทั้งที่มีชีวิต(อนุปาทินนสังขาร) และไม่มีชีวิต(อนุปาทินนสังขาร)ที่เกิดมีเพราะปัจจัยปรุงแต่งมีทุกขลักษณ์คือ มีลักษณะบีบคั้นรัดในตัวเอง มีความเป็นทุกข์ประจำอยู่ มีธรรมชาติเป็นทุกข์

ความเข้าใจเรื่องไตรลักษณ์อย่างนี้ย่อมทำให้บุคคลคิดเชื่อมโยงได้ เมื่อรู้สึก โลก โกรธ หลงก็จะปล่อยวางได้ ทุกอย่างอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์

การพิจารณาโลกและชีวิตรอบตัวเราที่จะให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมนั้น พึงเริ่มต้นด้วยการพิจารณาภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสสอน นายโสณะ ความโดยสรุปว่า^{๙๓} “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็ไม่ควรยึดถือว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’ เมื่อเห็นอย่างนี้แล้วก็ไม่ควรเอาตัวเองไปเปรียบเทียบกับคนอื่นว่าเลิศกว่าเขา เสมอเขา หรือเลวกว่าเขา และเมื่อโลกและชีวิตเป็นอย่างนี้ ไม่ว่าในกาละและเทศะไหนก็จะเป็นอย่างนี้ เมื่อเห็นได้อย่างนี้ย่อมจะเบื่อหน่าย (นิพพิทา)ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คลายกำหนด(วิราคะ) จิตหลุดพ้น (วิมุตติ) เกิดความรู้เห็นว่าหลุดพ้นแล้ว(วิมุตติญาณทัสนะ)”

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสกับพระราหุล ความโดยสรุปว่า^{๙๔} “ราหุล ปฐวี ธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) วาโยธาตุ(ธาตุลม) ทั้งภายในและภายนอก เป็นแต่สักว่าปฐวีธาตุนั่น พึงเห็นธรรมชาตินั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อิตตาของเรา’ เพราะเห็นธรรมชาตินั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว

^{๙๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๙/๖๘-๗๐; ดูเทียบ ๔๓-๔๘/๕๙-๖๗.

^{๙๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙.

จิตยอมเปื้อนหาย คลายกำหนดในปฐวีธาตุ ราหุล เพราะพิจารณาเห็นว่า ในธาตุ ๔ ไม่มีอัตตา ไม่เกี่ยวกับอัตตา ภิกษุนี้ชื่อว่าตัดตัณหาได้แล้ว ถอนสังโยชนิได้แล้ว ทำให้สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะโดยชอบ”

การที่โลกและชีวิตอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ดังกล่าว ทำให้เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่งตามมาก็คือ ความคาดหวังที่จะได้ ที่จะมี ที่จะเป็นสิ่งที่ดีในด้านนั้นด้านนี้ หรือในเรื่องนั้นเรื่องนี้ หรือแม้กระทั่งความหวังที่จะพ้นไปจากสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ หรือที่จะไม่ประสบสิ่งที่ไม่พึงประสงค์ ทั้งในสถานะที่เป็นอยู่ในปัจจุบันและอนาคต ชาวพุทธส่วนมากจึงเชื่อว่า สถานะของตนเองอย่างนี้ขณะนี้และที่นี้ วันหนึ่งก็จะเปลี่ยนไปสู่อีกรูปแบบหนึ่งและไปอยู่อีกที่หนึ่ง ซึ่งอาจจะแตกต่างจากเดิมโดยสิ้นเชิง

ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์เช่นนี้ ก็จะเป็นปัจจัยให้ขันติธรรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น บุคคลผู้เข้าใจอย่างนี้เมื่อรู้สึกโลกก็จะคิดได้ว่า “โลกไปทำไม ทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” เมื่อรู้สึกโกรธก็จะคิดได้ว่า “โกรธไปทำไม ทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” เมื่อเกิดความหลงก็จะหันกลับมาตั้งสติได้ ด้วยความตระหนักรู้หลักไตรลักษณ์ดังกล่าวแล้ว

ปฏิจจนุปบาทคือกฎธรรมชาติที่แสดงวิธีการ(กระบวนการ)เกิดและดับของโลก-ชีวิตและทุกข์เป็นกฎธรรมชาติแสดงความเป็นไปของโลก ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา(ธรรมฐิติ)ความเป็นไปตามธรรมดา (ธรรมนิยาม) ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้(อิทัปปัจจยตา)และในกระบวนการนี้มีธรรมชาติชัดเจน คือ ตถตา (ความเป็นอย่างนั้น-objectivity) อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน-necessity) อนัญญุตตา(ความไม่เป็นอย่างอื่น-invariability) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้-conditionality) ดังพรรณนามานี้ เรียกว่า ปฏิจจนุปบาท(dependent origination)^{๙๙}

^{๙๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๕.

มีคำอยู่ ๒ คำที่ใช้ในเรื่องนี้^{๑๐๐} คือ

๑) ปฏิจจสมุปบาท-เป็นคำกิริยา แปลว่า การที่ธรรมทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้น พร้อมเป็นคำแสดงอาการเกิดขึ้นของธรรมทั้งหลาย เป็นกิริยาอาการนาม

๒) ปฏิจจสมุปปันนธรรม-เป็นคำนามนาม แปลว่า ธรรม (คือชรา มรณะชาติ ภพ เป็นต้น) ที่เกิดขึ้นพร้อมเพราะอาศัยกัน

ซึ่งคำทั้ง ๒ นี้โดยสาระแล้วเหมือนกัน สูตรใหญ่ที่แสดงสาระรวมของปฏิจจสมุปบาทก็คือข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนตตอนหนึ่งว่า^{๑๐๑}

อิมสมิ สติ อิหิ โหติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
อิมสสุปปาทา อิหิ อูปุชชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
อิมสมิ อสติ อิหิ น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี
อิมสส นิโรธา อิหิ นิรุชฌติ	เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ

ข้อความนี้เป็นสูตรใหญ่(สูตรรวม)ที่การแสดงกฎแห่งเหตุและผลระดับสากล ซึ่งไม่จำกัดขอบเขต เป็นสูตรที่ใช้อธิบายได้ทั้งกับปรากฏการณ์ของสิ่งที่มีชีวิต (อุปาทินนทสังขาร) และสิ่งที่ไม่มีชีวิต(อนุปาทินนทสังขาร)

^{๑๐๐} คำว่า “ปฏิจจสมุปบาท” กับคำว่า “ปฏิจจสมุปปันนธรรม” มีความแตกต่างกัน ในรายละเอียดดังนี้ ปฏิจจสมุปบาท เป็นคำที่ใช้แสดงกระบวนการการเกิดขึ้นโดยอาศัยกันของธรรมเหล่านี้คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุอันนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา (ธรรมฐิติ) ความเป็นไปตามธรรมดา (ธรรมนิยาม) ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ (อิหิปัจจัยตา) ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ... เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี ... เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ...

ส่วนปฏิจจสมุปปันนธรรมเป็นคำที่ใช้แสดงธรรมชาติหรือลักษณะของธรรมทั้งหลาย ที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปอย่างอาศัยกัน คือ ชราและมรณะเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไป เป็นธรรมดา ชาติเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา ...; ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๕.

^{๑๐๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔-๑๖๕.

เรื่อง “ปฏิจจสมุปบาท” ทำให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรมอย่างไร ? สมัยหนึ่ง พระอานนท์กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร จึงควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท ?” พระพุทธองค์ตรัสตอบความโดยสรุปว่า^{๑๐๒} “อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า ‘เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ... เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ... เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือ ด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ ... เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ...’ อานนท์ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล จึงควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท” ความรู้เห็นตามความเป็นจริง ตามทันกระแสปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิด (สมุทัยวาร-อนุโลม) และสายดับ (นิโรธวาร-ปฏิโลม) อย่างนี้ชื่อว่าเข้าใจกฎแห่งเหตุผล ย่อมทำให้เกิดความเข้าใจโลกและชีวิต ผ่อนคลายไม่ยึดติด

ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตามเหตุปัจจัยอย่างนี้ก็จะเป็นปัจจัยให้ขันติธรรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น บุคคลผู้มีความเข้าใจเช่นนี้เมื่อรู้สึกโลกก็จะคิดได้ว่า “โลกไปทำไม ทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตามเหตุปัจจัย” เมื่อรู้สึกโกรธก็จะคิดได้ว่า “โกรธไปทำไม ทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตามเหตุปัจจัย” เมื่อเกิดความหลงก็จะหันกลับมาตั้งสติได้ ด้วยความตระหนักรู้หลักปฏิจจสมุปบาทดังกล่าวแล้ว

ความเข้าใจเรื่องกรรมเป็นฐานสำคัญของขันติธรรมเช่นเดียวกัน กระบวนการของกรรมก็คือกระบวนการของชีวิต (รวมถึงกระบวนการของชีวิตด้วย) เป็นอันเดียวกัน เมื่อสุภมาณพโตเทยบุตรกราบทูลถามพระพุทธเจ้าความโดยสรุปว่า “อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์เป็นคนเลวและเป็นคนดีเป็นต้น?” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนก

๑๐๒

ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔-๑๖๕.

ให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”^{๑๐๓} พระพุทธดำรัสนี้แสดงนัยชัดเจนว่า กรรม (เริ่มจากจิตหรือมโน แสดงพฤติกรรมออกมาทางกาย วาจา) คือ กระบวนการชีวิตทั้งหมด เป็นพลังชีวิตทั้งขณะปัจจุบันและขณะข้ามภพข้ามชาติ

แต่เรื่อง “กรรม” ไม่พึงเข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ไม่ดีในอดีตอย่างเดียวและเป็นผลอย่างเดียวย่างที่นิยมพูดกันว่า “แล้วแต่เวรแต่กรรม” หรือเมื่อเห็นใครบางคน ตกทุกข์ได้ยากก็กล่าวว่า “เป็นเวรเป็นกรรมของเขา” แท้จริงแล้ว “กรรม” มีทั้งดีและไม่ดี มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งหมดทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงมีคำของนักปราชญ์ว่า “ปัจจุบันเป็นลูกหลานของอดีต และเป็นบิดาของอนาคต เรานัยหนึ่งเป็นผลแห่งอดีต อีกนัยหนึ่งก็จะเป็นผู้ก่ออนาคต”

กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งเหตุผลหรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่เรียกว่ากฎแห่งกรรมก็คือ “เมื่อเหตุนี้ ผลนี้จึงมี เพราะเหตุนี้เกิดขึ้น ผลนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อเหตุนี้ไม่มี ผลนี้ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้ก็ดับ” อีกนัยหนึ่ง กรรมในฐานะเป็นกฎแห่งศีลธรรม ซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุผลเหมือนกัน แต่อยู่ในระดับศีลธรรมเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีพระพุทธพจน์ว่า “หวานพีชเช่นใด ได้ผลเช่นนั้น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว”^{๑๐๔} ความคิดและความเชื่อเรื่องกรรมดังกล่าวนี้ทำให้บุคคลมั่นใจในการกระทำของตัวเองทุกครั้ง และถือว่าการกระทำดีทุกครั้งคือการสร้างเหตุดีและจะได้รับผลดีแน่นอน ข้อนี้ถือเป็นการหักล้างลัทธิอเหตุอปัจจัยวาท

ความเข้าใจโลกและชีวิตว่าเป็นไปตามกรรมอย่างนี้ ก็จะเป็นปัจจัยให้ขันติธรรมเข้มแข็งยิ่งขึ้น บุคคลผู้มีความเข้าใจเช่นนี้เมื่อรู้สึกโลกก็จะคิดได้ว่า “โลกไปทำไม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” เมื่อรู้สึกโกรธก็จะคิดได้ว่า “โกรธไปทำไม สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็น

^{๑๐๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙-๒๙๗/๓๔๙-๓๕๗.

^{๑๐๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๙๔๘๔, ๗๑๔/๑๖๖.

ของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย และกรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” เมื่อเกิดความหลงก็จะหันกลับมาตั้งสติได้ ด้วยความตระหนักรู้หลักกรรมดังกล่าวแล้ว

หมวดที่ ๒ เมตตา

พระโพธิสัตว์บำเพ็ญศีลบารมี ถูกเบียดเบียนรังแกก็ไม่โต้ตอบเพราะกลัวศีลจะไม่บริสุทธ์บริบูรณ์ แท้จริงแล้ว ธรรมที่เป็นฐานสำคัญก็คือเมตตา เพราะกลัวว่าบุคคลอื่นหรือสัตว์อื่นจะเดือดร้อน หรือได้รับบาดเจ็บ หรือเสียชีวิตซึ่งจะมีผลทำให้ศีลขาดด้วย ก็ต้องใช้ความอดทนอย่างยั้งยวด เพราะเมตตาทำให้ต้องอดทน เพราะความอดทนจึงทำให้ศีลไม่ขาด โพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพญาช้าง ทำหน้าที่เลี้ยงมารดาตบอดอยู่ในป่าหิมพานต์ พระราชาส่งนายควาญช้างให้ไปจับตัวมา พญาช้างแม้จะมีกำลังมาก สามารถทำลายทหารทั้งกองทัพได้ก็ข่มความโกรธไว้ ไม่โกรธนายควาญช้าง ยอมให้จับตัวนำไปเข้าเฝ้าพระราชา

สมัยเกิดเป็นพญานาคชื่อภุริทัตมีฤทธิ์ เฟงสายตามองไปยามเมื่อโกรธคนสัตว์สิ่งของที่ถูกพญานาคนั้นมองจะถูกเผาไหม้ในพริบตา วันหนึ่งถูกพวกหมองูจับไปเล่นกลหาเงิน แม้จะได้รับความอับอายและทุกข์ทรมานก็ไม่โกรธ อดทนข่มความโกรธไว้เพราะกลัวว่าพวกหมองูจะได้รับอันตรายถึงชีวิตจากฤทธิ์ของตน เรื่องนี้แสดงว่าเป็นเพราะเมตตาธรรมนั่นเอง ทำให้เกิดขันติธรรมดังพุทธภาษิตว่า **“ขุนติโก เมตตวา ลากิ ยสสสี สุขสีลวา ผู้มีความอดทน ชื่อว่ามีเมตตา มีลากมียศ และมีศีลดีงาม”**

สมัยเกิดเป็นพญานาคชื่อว่าสังขपालมีฤทธิ์มาก มีเขี้ยวเป็นอาวุธ มีพิษกล้ำถูกพวกนายพรานทรมานอย่างหนัก เอาหอกเจาะจมูกและแทงลำตัว เอาหวายร้อยเป็นห่วงแล้วเอาไม้สอดหามไปเพื่อเอาไปฆ่าเป็นอาหาร พญานาคโพธิสัตว์เพราะกลัวว่านายพรานเหล่านั้นจะได้รับอันตรายถึงแก่ชีวิตจึงข่มความโกรธเอาไว้ ไม่ตอบโต้ทำร้ายใคร

อานิสงส์ของขันติ

พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษ (อาทีนพ) ของอขันติ (ความไม่อดทน) และอานิสงส์ของขันติ ๒ นัยว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความไม่อดทนมีโทษ ๕ ประการนี้ คือ

- ๑) ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนหมู่มาก
- ๒) เป็นผู้มากไปด้วยเวร
- ๓) เป็นผู้มากด้วยโทษ
- ๔) เป็นผู้หลงลืมสติตาย
- ๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ...

ภิกษุทั้งหลาย ความอดทนมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้ คือ

- ๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก
- ๒) เป็นผู้ไม่มากด้วยเวร
- ๓) เป็นผู้ไม่มากด้วยโทษ
- ๔) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย
- ๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” นี้เป็นนัยที่ ๑

อีกนัยหนึ่งตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความไม่อดทนมีโทษ ๕ ประการนี้ คือ

- ๑) ไม่เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก
- ๒) เป็นผู้ดุร้าย
- ๓) เป็นผู้มากด้วยวิปถีสาร(ความเดือดร้อน)
- ๔) เป็นผู้หลงลืมสติตาย
- ๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ...

ภิกษุทั้งหลาย ความอดทนมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้ คือ

- ๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มาก
- ๒) เป็นผู้ไม่ดุร้าย

- ๓) เป็นผู้ไม่มากด้วยวิปถีสาร(ความเดือดร้อน)
- ๔) เป็นผู้ไม่หลงลืมสติตาย
- ๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๑๐๕}

นอกจากนี้ ชั้นตียังมีอานิสงส์อีกหลายประการดังที่ปรากฏในพระพุทธานุญาต เช่น ขนติ ธีรสสงกโร ความอดทนเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ ขนติ หิตสุชาวหา ความอดทนนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ขนติ สาหสวารณา ความอดทนห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน **เกวลานปี ปาปานี ขนติ มุถุ์ นิกนตติ ครทกลหาทีนุ มุถุ์ ขนติ ขนติโก** ความอดทน ย่อมตัดรากแห่งบาปทั้งสิ้น ผู้มีชั้นตีสื่อว่าย่อมขุดรากแห่งความติเตียนและการทะเลาะกันได้ เป็นต้น

ชั้นดิในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ ชั้นดิบารมี หมายถึงการดำเนินชีวิตของคนทั่วไปโดยยึดพระพุทธานุญาตว่า^{๑๐๖} “ภิกษุ เพราะเหตุไร เธอบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากความโกรธ จึงกระทำความโกรธเล่า บัณฑิตแต่ปางก่อนทั้งหลาย เมื่อสรีรกายต้องประทักษิณ ตั้งพันครั้ง เมื่อมือ เท้า หู และจมูกขาดวินไป ยังไม่ทำความโกรธต่อผู้อื่น”การยึดพระพุทธานุญาตนี้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต ถือเป็นอุดมคติอย่างนี้จัดเป็นชั้นดิบารมี ในหลักการบริหารยุคใหม่ ชั้นดิธรรมก็คือวุฒิภาวะสูง (Maturity) เป็นคุณสมบัติจำเป็นอย่างยิ่งในการบริหารองค์กรขนาดใหญ่ยุคปัจจุบัน ความรู้ความสามารถดีถ้าขาดชั้นดิธรรมก็ไม่สามารถนำความรู้ความสามารถออกมาใช้ได้ ชั้นดิธรรมทำให้จิตใจนิ่ง และกิริยาอาการสงบเยือกเย็นสง่าผ่าเผย แม้ขณะประสบกับปัญหาอุปสรรคใหญ่ ก็รักษาความสมดุลของจิตและกายได้ บุคคลที่มีวุฒิภาวะสูงส่งก็คือผู้บำเพ็ญชั้นดิบารมี

นัยที่ ๒ ชั้นดิบารมี หมายถึงความอดทน ความอดกลั้น ความไม่ดูร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความเข้มแข็งแห่งจิตของผู้ปฏิบัติญาณตนเป็นพระโพธิสัตว์

^{๑๐๕} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๒๑๕-๒๑๖/๓๕๗-๓๕๙.

^{๑๐๖} พ.ช.อ. (ไทย) ๔/๒๖๕.

ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสโมธาน ๘ ประการ ครบถ้วนสมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรเจ้าที่ในยุคอื่นๆว่าจะได้เป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคต เช่นสมัยเกิดเป็นธัมมิกเทพบุตร สมัยเกิดเป็นจุฬามณีปาลราชกุมาร สมัยเกิดเป็นขันตีวาทีดาบสที่บำเพ็ญบารมีเน้นขันติธรรม ในขณะที่เดียวกัน ขันติธรรมก็เป็นฐานสำหรับการบำเพ็ญบารมีธรรมอื่นๆ อย่างขาดมิได้ เช่น สมัยเกิดเป็นพระเตมีย์ (เตมียกุมาร) ประสงค์อย่างยิ่งที่จะออกบวช แต่พระราชบิดาไม่ทรงอนุญาต เพราะประสงค์จะให้สืบต่อราชสมบัติ แม้จะถูกสภาพแวดล้อมบีบคั้นอย่างหนัก พระองค์ก็ทรงอดทน การบำเพ็ญเนกขัมมะของพระเตมียกุมารต้องใช้ความเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างใหญ่ ใช้ขันติธรรมมาก ใช้วิริยะมาก และใช้ระยะเวลายาวนานถึง ๑๖ ปี ทำยที่สุดแม้ถูกฝังในป่าช้าผีดิบก็พร้อมที่จะสละชีวิต ด้วยจุดประสงค์แน่วแน่ขอให้ได้บวช สมัยเกิดเป็นบุตรเศรษฐี (มหาโลมหังสบัณฑิต) ไม่ปรารถนาสมบัติ ประสงค์จะบำเพ็ญอุเบกขาบารมีและเนกขัมมบารมี จึงออกจากบ้านท่องเที่ยวไปถูกพวกนักเลงอันธพาลเบียดเบียนกลั่นแกล้งด้วยวิธีการต่างๆ ก็ไม่แสดงความโกรธ ยังรักษาความสงบนิ่งอยู่ได้ ข้อนี้ก็เพราะขันติธรรมนั่นเอง

ระดับการบำเพ็ญขันติในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ ขันตีบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่า ได้ใช้ขันติเป็นเครื่องนำทางในการทำหน้าที่การงานปกติ หรือใช้ขันติ (อดทน อดกลั้น อดอ้อม) แก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา โดยมีเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าบำเพ็ญขันตีบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นธัมมิกเทพบุตร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ เทียวชักชวนมนุษย์ให้บำเพ็ญกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีกัตถุญกตเวทิตาธรรมต่อมารดาบิดา ในขณะที่ธัมมิกเทพบุตรเทียวชักชวนให้มนุษย์สมาทานอุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น วันหนึ่ง เทพบุตรทั้ง ๒ พบกันโดยบังเอิญ บริวารทั้ง ๒ ฝ่ายก็หุ้มเสียดไต่แย่งกัน เทพบุตรก็ได้คารมแสดงไหวพริบกัน พระโพธิสัตว์ธัมมิกเทพบุตรกล่าวตอนหนึ่งว่า “ธรรมแลปรากฏ

ขึ้นก่อน ภายหลังธรรมจึงเกิดขึ้นในโลก ข้าพเจ้าเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุด และเก่าแก่กว่า เพราะเหตุนี้ จงหลีกเลี่ยงให้หนีไปเถิด น้องชาย” อัมมิกเทพบุตร กล่าวตอบว่า “ข้าพเจ้าก็จะไม่ให้หนทางแก่ท่านเพราะการขอร้อง เพราะการเจรจา ไม่ถูกต้อง หรือเพราะเป็นผู้ควรแก่หนทาง วันนี้เราทั้ง ๒ จงรบกันเถิด ผู้ใดชนะ ในการรบ หนทางเป็นของผู้นั้น” ท้ายที่สุด อัมมิกเทพบุตรก็พ่ายแพ้คุณความดีของ พระโพธิสัตว์^{๑๐๗}

ระดับที่ ๒ ชั้นติวูปบารมี

ชั้นดีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี และเมตตาบารมี เป็นฐาน ชื่อว่าชั้นติวูปบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นจุฬามณีปาลราชกุมาร พระนางจันทา เทวีผู้เป็นพระมารดาทรงให้ความเอ็นดูมากจนลืมนำเอาพระทัยใส่พระราช เมื่อนี้มี พระชนมายุได้ ๗ เดือน พระราชบิดาทรงกริ้วที่มีแต่คนเอาใจพระกุมาร ไม่สนใจ พระองค์เลย จึงรับสั่งให้เพชรฆาตตัดพระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้าง ตัดพระบาททั้ง ๒ ข้าง พระกุมารก็ได้ทรงกรรแสง ทรงบำเพ็ญขันติและเมตตาไว้ ออกล้นทุกขเวทนา ท้ายที่สุด พระราชารับสั่งให้ตัดศีรษะพระกุมารแล้วรับสั่งให้โยนร่างพระกุมารขึ้นไป ในอากาศแล้วสวนด้วยปลายดาบซ้ำแล้วซ้ำอีก พระมังสะ(เนื้อ)ของพระกุมาร กระจัดกระจายไปทั่วห้อง นับแต่ถูกตัดพระหัตถ์มาจนถึงตัดศีรษะสิ้นพระชนม์ พระกุมารมิได้ทรงกรรแสงแสดงอาการเป็นทุกข์ให้ปรากฏเลย นี้ชื่อว่าบำเพ็ญขันติ บารมี^{๑๐๘}

ระดับที่ ๓ ชั้นตีปรมัตถบารมี

ชั้นดีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดพร้อมที่จะสละชีวิตโดยมีวิริยบารมี อธิษฐานบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อชั้นตีปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็น ขันตีวาทีดาบส ถูกพระเจ้ากลาพุกทรงกริ้วเพราะนางสนมของพระองค์ไม่ดูแลปรนนิบัติ

^{๑๐๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๖-๓๖/๓๕๘-๓๖๐, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๖/๒๖-๓๖/๑๕-๒๐.

^{๑๐๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๔-๔๙/๒๐๗-๒๐๘, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๔๔-๔๙/๔๓๕-๔๔๑.

ตัวเองแต่กลับไปนั่งสนทนารธรรมกับดาบส พระเจ้ากลาพูเสด็จไปหาดาบส ตรัสถามว่า “สมณะ ท่านสรรเสริญธรรมอะไร” พระโพธิสัตว์ตอบว่า “สรรเสริญขันติ ถวายพระพร”

พระเจ้ากลาพู : อะไรชื่อว่าขันติ

พระโพธิสัตว์ : อาการที่ไม่โกรธเมื่อเขาด่า เขาบริภาษ เขาทุบตี ชื่อว่าขันติ ถวายพระพร

พระเจ้ากลาพู : เราจักเห็นกัน ณ บัดนี้ว่า ท่านเป็นผู้มีขันติหรือไม่

ต่อจากนั้น พระเจ้ากลาพูรับสั่งนายเพชรฆาตผลักพระโพธิสัตว์ให้ล้มลงที่พื้น เอาหวายหนามเขี่ยน ๒,๐๐๐ ครั้ง พระโพธิสัตว์มีหนึ่งขาด เนื้อก็ เลือดไหล

พระเจ้ากลาพู : ท่านกล่าวสรรเสริญอะไร

พระโพธิสัตว์ : กล่าวสรรเสริญขันติ มหาบพิตร แต่พระองค์คงเข้าพระทัยว่า ‘ขันติอยู่ในระหว่างหนังของอาตมา’ ขันติมิได้อยู่ในระหว่างหนังของอาตมา แต่ขันติของอาตมาอยู่ในภายในในหทัย ซึ่งพระองค์ไม่อาจเห็นต่างหาก ถวายพระพร

พระเจ้ากลาพูจึงรับสั่งให้เพชรฆาตตัดมือ ตัดเท้า ตัดหู ตัดจมูกของพระโพธิสัตว์ แล้วตรัสถามว่า “ท่านกล่าวสรรเสริญอะไร” พระโพธิสัตว์ตอบว่า “กล่าวสรรเสริญขันติ ถวายพระพร ก็พระองค์อย่าทรงสำคัญเลยเถิดว่า ‘ขันติอยู่ที่ปลายหูและจมูก’ ขันติของอาตมาอยู่ในส่วนลึกภายในหทัย” พระเจ้ากลาพูตรัสว่า “ชฎิลโงง เจ้าจงนั่งประคองขันติของเจ้าไว้เถิด” ทรงกระเทียบหทัยของพระโพธิสัตว์แล้วเสด็จกลับไป พระโพธิสัตว์ไม่ได้แสดงอาการโกรธ กลับกล่าวว่า “พระราชาพระองค์ได้รับสั่งให้ตัดมือ เท้า ใบบู และจมูกของข้าพเจ้า ขอให้พระราชาพระองค์นั้นจงมีพระชนมายุยืนนาน บัณฑิตทั้งหลายเช่นอาตมาไม่โกรธเคืองเลย” เมื่อพระราชาเสด็จไปได้ไม่นาน พระโพธิสัตว์ก็เสียชีวิต^{๑๐๙}

^{๑๐๙}

พ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๙-๕๒/๑๖๖-๑๖๗, พ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๔๙-๕๒/๒๖๕-๒๖๙.

ทสภารมี ๗ : สัจจะ

ความหมายและประเภทของสัจจะ

“สัจจะ” แปลว่า ความจริง มีนัยรวมถึงความตรงและความแท้ ในหมวดทสภารมีนี้^{๑๑๐} หมายถึง

- ๑) จริ่งใจ ได้แก่ ซื่อสัตย์
- ๒) จริ่งวาจา ได้แก่ พูดจริง
- ๓) จริ่งการ ได้แก่ ทำจริง

คนที่มีสัจจะมีความรับผิดชอบต่องานที่ทำทุกอย่าง ทำอย่างสุดกำลังและเต็มความสามารถ ลักษณะของสัจจะ มี ๕ ประการ คือ^{๑๑๑}

๑. สัจจะต่อหน้าที่ เช่น พ่อ-แม่, บุตร-ธิดา, ภรรยา-สามี ต่างต้องมีหน้าที่ต่อกันและกันตามหลักสังคาลสูตร เป็นต้น ใครมีหน้าที่อะไรก็ต้องมีความรับผิดชอบ

๒. สัจจะต่อการทำงาน คือ เมื่อตั้งใจทำงานชิ้นใดแล้วจะทำให้เต็มที่ ไม่เสร็จไม่เลิก มีแต่ต้องทำงานชิ้นนั้นให้สำเร็จและดีที่สุด

๓. สัจจะต่อวาจา คือ เมื่อพูดอย่างใดก็ต้องทำอย่างนั้น เป็นผู้มิวาจาตรงก็บัง

^{๑๑๐} “สัจจะ” มี ๒ นัยหลักคือ **นัยที่ ๑** สัจจะ ความจริงที่หมายถึง ๑) สมมติสัจจะจริงโดยสมมติ เช่น คน พ่อค้า ปลา แมว ไต๊ะ เก้าอี้ ๒) ปรมัตถสัจจะ จริงโดยปรมัตถ์ เช่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นสัจจธรรม **นัยที่ ๒** สัจจะ ความจริงคือจริ่งใจ จริ่งวาจา และจริ่งการคือทำจริง เป็นสัจจาธิฐาน(สัตยาธิฐาน); พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิติธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒๕-๔๒๖.

^{๑๑๑} [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://palungjit.org/threads> [วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๖๐]. สัจจบารมีก็บอชฐานบารมีเป็นธรรมคู่กัน ชาดกอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้บุคคลผู้ชาดสัจจะก็ไม่มี ความมั่นคงแน่วแน่ คนไม่มีความมั่นคงแน่วแน่ก็คือบุคคลที่ไม่มีสัจจะ จึงนิยมใช้คำบาสีว่า สัจจาธิฐาน (คำสันสกฤตคือ สัตยาธิฐาน) แปลว่า ที่มั่นคือสัจจะ ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจให้เป็นฐานที่มั่นคือสัจจะ คนมีสัจจะเป็นฐานที่มั่น; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิติธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒๕-๔๒๖.

๔. สัจจะต่อบุคคล คือ ไม่หน้าไหว้หลังหลอก คบกับใครต้องเป็นมิตรแท้กับคนเหล่านั้น ถึงขนาดยอมตายแทนกันได้

๕. สัจจะต่อความดี คือ มั่นคงต่อความดี ไม่หันเหไปในทางชั่ว ไม่ข้องเกี่ยวกับบอขายมุขทุกชนิด คิดแต่จะทำความดี ไม่ว่าจะมีความรู้หรือไม่ก็ตาม

“สัจจะ” ในนัยนี้ มีความสำคัญในฐานะเป็นฐานแห่งความน่าเชื่อถือ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นตนเอง บุคคลรอบข้างก็เชื่อมั่นในคนมีสัจจะ ธรรมนี้จึงเป็นข้อ ๑ ในหมวดธรรมสำหรับการครองเรือน(ฆราวาสธรรม ๔) เป็นข้อ ๒ ในหมวดธรรมอันเป็นฐานที่มั่นของบุคคล(อริยฐานธรรม ๔) เป็นข้อ ๔ ในหมวดธรรมอันเกื้อกูลแก่การรักษาศีล ๕ (เบญจธรรม)

การสมาทานถือปฏิบัติสัจจะ

“สัจจะ” ความจริง ที่มีนัยหมายถึง

๑) จริใจ ได้แก่ ซื่อสัตย์

๒) จริงวาจา ได้แก่ พูดจริง

๓) จริงการ ได้แก่ ทำจริง

ดังกล่าวมานี้เป็นคุณธรรมจริยธรรมสำคัญทั้งในการประกอบธุรกิจหน้าทีการทำงานและการดำเนินชีวิตครอบครัว ความเป็นคนน่าเชื่อถือเกิดจากความเป็นคนพูดจริงทำจริง หรือพูดอย่างใดทำอย่างนั้น เป็นคนรักษาคำพูด ยึดมั่นในสัญญา ความหวังหรือกำลังใจให้กับตัวเอง เกิดจากการอ้างคุณความดีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนศรัทธาเชื่อถือมาเป็นกำลังเสริม การสมาทานถือปฏิบัติสัจจะจึงมี ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ยถาวาที ตถากาโร ยถากาโร ตถาวาที^{๑๑๒} พูดอย่างใดทำอย่างนั้น ทำอย่างใดพูดอย่างนั้น มี ๒ นัย คือ การทำตามทีพูดหรือให้สัญญาแก่กันไว้

^{๑๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๓๑; เป็นพระคุณตามความเป็นจริงข้อ ๗ ในจำนวน ๘ ประการของพระพุทธเจ้าที่ท้าวสักกะจอมเทพ ได้ประกาศแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ ดังนี้ “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงมีปกติตรัสอย่างใด ก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างใด ก็ตรัสอย่างนั้น”

และการพูดตามที่ทำหรือให้สัญญาไว้ เช่นกรณีพระเจ้าสุทโสมแห่งกรุงอินทปัตต์ ถูกลมหาโจรโปริสาทจับตัวไว้ ทรงให้สัญญากับโจรว่าขอไปทำกิจธุระให้เรียบร้อย เสียก่อนแล้วจะกลับมาให้จับตัวภายหลัง โจรจึงปล่อยตัวไป เมื่อทรงทำกิจธุระเสร็จแล้วก็กลับมาหาโจรตามที่ให้สัญญาไว้

ประการที่ ๒ สัจจกิริยา การทำสัจจาธิษฐานหรือสัตยาธิษฐานมี ๒ ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ ๑ การอ้างคุณของพระรัตนตรัยหรือคุณความดีของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออานุภาพยักข์อินทร์พรหมอันมีอยู่ เพื่ออำนวยให้เกิดความสวัสดิหรือสมปรารถนา การอ้างพลังสัจจะหรือการอ้างเอาความจริงเป็นพลังบันดาล ในการตั้งสัตยาธิษฐาน เพื่อให้บรรลุผลตามที่ได้ตั้งจิตปรารถนาไว้นั้น จะบังเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อในคำอธิษฐานนั้น ได้มีการอ้างอิงถึงสิ่งที่เป็นความจริง หรือคุณธรรมที่ตนเชื่อมั่น และได้ถือปฏิบัติอย่างจริงจัง เช่น บทสวดอาฏานาฏิยปริตร^{๑๑๓} ตอนที่ว่า

เตสํ สจฺเจน สีเลน ขนฺติเมตฺตาพเลน จ
 เตปิ ตุมฺहे อนุรทฺตุนฺตุ อาโรคฺเยน สุเชน จ
 ด้วยศีลอันจริงแท้และด้วยพลังแห่งขันติและ
 เมตตาธรรมของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
 พระองค์แม่เหล่านั้นจงตามรักษาท่านทั้งหลาย
 โดยเอื้อความสุขที่ปราศจากโรค

^{๑๑๓} อาฏานาฏิยปริตร หรืออาฏานาฏิยสูตร เป็นพระสูตรที่ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงเรียนเพื่อคุ้มครองรักษาไม่ให้พวกยักษ์ที่ไม่เลื่อมใสหันมาเลื่อมใสหรือไม่มาเบียดเบียน ; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕-๒๘๕/๒๑๙-๒๔๖.

และในบทสวดเดียวกันอีกตอนหนึ่งว่า

นตฺถิ เม สรณํ อถฺถิ	พุทฺโธ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน	โหตุ เต ชยมงฺคลํ
นตฺถิ เม สรณํ อถฺถิ	ธมฺโม เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน	โหตุ เต ชยมงฺคลํ
นตฺถิ เม สรณํ อถฺถิ	สงฺโฆ เม สรณํ วรํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน	โหตุ เต ชยมงฺคลํ

ที่ฟังอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
ด้วยคำกล่าวจริงนี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ท่านทุกเมื่อ

ที่ฟังอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระธรรมเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
ด้วยคำกล่าวจริงนี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ท่านทุกเมื่อ

ที่ฟังอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระสงฆ์เป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า
ด้วยคำกล่าวจริงนี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ท่านทุกเมื่อ

ความศรัทธาดีสิทธิ์ของบทสวดมนต์จะปรากฏผลได้ก็ต่อเมื่อผู้สวดได้ถือปฏิบัติ
ตามข้อความ หรือ สัจจาจากที่ได้แสดงไว้ในบทสวดนั้นได้จริงๆ กล่าวคือ ผู้สวด
จะต้องมีความเคารพ เชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัยจริงๆ มิใช่กล่าวออกไปเฉยๆ
พอเป็นพิธีเท่านั้น

ลักษณะที่ ๒ การอ้างคุณธรรมจริยธรรมที่ตนสั่งสมมาเพื่อให้เกิดความสวัสดิ์
หรือสมปรารถนาอ้างถึงการรักษาศีล การบริจาคทาน การภาวนา เป็นต้น เมื่อได้
กล่าวอ้างอิงถึงความจริงแล้ว ก็ให้อิच्छฐานขอสิ่งที่ตนปรารถนาสิ่งที่พึ่งเป็นไปได้
ไว้ในใจ อธิच्छฐานขอความคุ้มครองให้ตนพ้นจากทุกข์โศกโรครภัย เช่น บทสวดวัฏฏก-
ปริตร(คาถานกคุ้ม)ว่า

อดีต โลเก สีลคฺโณ	สจฺจํ โสเจยยนุทฺทยา
เตน สจฺเจน กาทามิ	สจฺจกิริยมนฺุตฺตรํ
อวาชชิตฺวา ฐมฺมพลํ	สริตฺวา ปุพฺพเก ชิเน
สจฺจพลมวสฺสาย	สจฺจกิริยมกาสหํ
สนฺติ ปกฺขา อปตฺตนา	สนฺติ ปาทา อวณฺจนา
มาตา ปิตา จ นิกฺขนฺตา	ชาตเวท ปฏิกฺกม
สท สจฺเจ กเต มยฺหํ	มหาปชฺชลิโต ลีชี
วชฺเชสิ โสฬส กรีสานิ	อุทกํ ปตฺวา ยถา ลีชี
สจฺเจน เม สโม นตฺติ	เอสา เม สจฺจปารมมี

คุณแห่งศีลมีอยู่ในโลก ความสัจความสะอาดและความเอ็นดูกรุณา มีอยู่ในโลก ด้วยคำสัตย์นั้น ข้าพเจ้าจะทำสังจกิริยาอันเยี่ยม ข้าพเจ้ารำลึกถึงกำลังแห่งธรรม รำลึกถึงพระเจ้าทั้งหลายในปางก่อน อาศัยกำลังแห่งสัจจะ ขอทำสังจกิริยา ปีกทั้งหลายของข้าพเจ้ามีอยู่ แต่ก็ยังบินไปไม่ได้ เท้าทั้งหลายของข้าพเจ้ามีอยู่ ก็ยังเดินไม่ได้ มารดาและบิดาของข้าพเจ้าก็ออกไปแล้ว ดูก่อนไฟฟ้า ขอท่านจงถอยไป ครั้นเมื่อสัจจะ อันข้าพเจ้าทำแล้ว เปลวไฟอันลุกโพลงมาก ก็สงบประหนึ่งเปลวไฟที่ตักถึงน้ำ สิ่งใดเสมอด้วยสัจจะของเราไม่มี นี่เป็นสังจบาร์มีของเรา^{๑๑๔}

บทสวดมนต์นี้มีตำนานว่า ครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จไปจำพรรษาที่ตำบลหนึ่งในแคว้นมคธ เข้าวันหนึ่ง ได้เสด็จออกบิณฑบาต ระหว่างทาง ได้เกิดไฟป่าลุกไหม้ และไฟได้ลามมาใกล้ที่ประทับของพระพุทธองค์ แต่ก็ได้ดับลงไปเองอย่างน่าอัศจรรย์ บรรดาพระภิกษุสงฆ์จึงได้ขอให้พระสารีบุตร

^{๑๑๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๓๕/๓๐๖-๓๑๐, สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงแปล.

ทูลถาม พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเล่าว่า ภูฏานชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ได้เกิดมาแล้วในอดีต เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ที่ได้เสวยพระชาติเป็นลูกนกคุ่มผู้ที่สามารถรักษาสัจจวาจาได้จนเป็นนิสัย ก็เท่ากับผู้นั้นได้บำเพ็ญสะสมสังจบารมีของตนให้มากขึ้น โดยลำดับ และเมื่อนำมาประกอบกับอธิษฐานบารมีย่อมมีพลังแสดงผลให้เห็น ทันตาเห็น ดังที่ได้แสดงไว้ในบทสวดวิภูฏกปริตรข้างต้น^{๑๑๕}

อานิสงส์ของสังจะ

อานิสงส์ของสังจะประการที่ ๑ ยถาวาที ตถากาโร ยถากาโร ตถาวาที พุดอย่างใดทำอย่างนั้น ทำอย่างใดพุดอย่างนั้น **สรุปได้ดังนี้**

สังจะ จริ่งใจ ได้แก่ความซื่อสัตย์การปฏิบัติหน้าที่การทำงานด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต ย่อมมีอานิสงส์มาก เช่น ไม่ต้องถูกลงโทษ ตนเองไม่ต้องเดือดร้อนใจ ตนเองก็ชื่นใจเพราะหาข้อตำหนิตัวเองไม่ได้ คนอื่นๆก็ยกย่องนับถือ ตำแหน่งหน้าที่ การงานก็เจริญก้าวหน้า ความจริงใจสร้างความไว้กังวล สร้างแต่ปิติ

สังจะ จริ่งวาจา ได้แก่พุดจริงยอมทำให้ได้ความจริง เริ่มต้นด้วยการพุดความจริงแล้วจะทำให้มีความสะดวกตลอดไป เริ่มต้นด้วยพุดโกหกเพียง ๑ คำ จะต้องพุดโกหกต่อไปอีก ๑๐๐ คำเพื่อปกปิดคำโกหก ๑ คำที่พุดครั้งแรกนั้น คำจริงสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ตัวเอง คนทั้งหลายก็เชื่อถือ ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในสังคม ทั่วไปเมื่อได้รับฟังเรื่องต่างๆ คำพุดเป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม สื่อดีสังคมดี

^{๑๑๕}

[ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://palungjit.org/threads> [๖ กรกฎาคม ๒๕๖๐], มีตัวอย่างการทำสังจกิริยา(หรือสัตยาธิษฐาน)เพื่ออำนวยการให้เกิดความสวัสดิหรือสมปรารถนา จำนวนมากที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น ทำสังจกิริยาเพื่อให้เด็กหายจากพิษงู; ขุ.ชา.อ. ๕/๔๖๐, ทำสังจกิริยาเพื่อให้เรือพ้นภัยจากทะเลร้าย; ขา.อ. ๖/๗๓, ทำสังจกิริยาอ้างความซื่อสัตย์ต่อสามีเพื่อให้สามีหายจากโรคเรื้อน; ขุ.ชา.อ. ๗/๓๑๑, ทำสังจกิริยาเพื่อให้ลูกหายจากพิษลูกศร; ขา.อ. ๙/๑๒๕, องคฺลิมาลทำสังจกิริยาเพื่อให้เกิดความสวัสดิหญิงครรภ์แก่; ม.อ. ๓/๓๑๓, ทำสังจกิริยาเพื่อให้พ้นจากการจองจำเพราะถูกใส่ความ; ขุ.ชา.อ. ๙/๕๔, พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, หน้า ๙๖๘-๙๖๙.

สื่อไม่ดี สังคมแตกแยก โบราณจารย์จึงกล่าวว่า “การรักษาเบญจศีลข้อ ๔ คือ เว้นจากการพูดเท็จ เป็นหลักประกันสังคม” หมายถึงว่าทำให้เกิดความไว้วางใจกัน เกิดความสมัครสมานสามัคคีกันในสังคม มีเรื่องว่า สามเณรรูปหนึ่งประสงค์ จะอุปสมบท จึงเดินทางไปถามญาติเพื่อให้แน่ใจว่าอายุครบจะบวชเป็นพระได้แล้ว ระหว่างทางถูกโจร ๕๐๐ จับตัวไว้ ให้สัญญากับโจรพวกนั้นว่า ขอเดินทางไปหา ญาติก่อน เสร็จธุระแล้วจะกลับมาหาพวกท่าน โดยจะไม่บอกเรื่องที่ถูกจับตัวแก่ใคร ขณะนั้น พวกญาติของสามเณรเดินสวนทางมุ่งหน้าไปทางที่พวกโจรอยู่ สามเณร ก็ไม่ได้บอกพวกญาติว่าทิศทางที่กำลังไปนั้นมีพวกโจรชุ่มอยู่ ทำให้พวกญาติเหล่านั้น ถูกโจรจับตัวไป ต่อมา พวกโจรรู้ว่าคนเหล่านั้นเป็นญาติของสามเณร ก็รู้ต่อไปอีกว่า “สามเณรมีสังฆะ แม้กับพวกญาติของตนเองก็ไม่บอก” เลื่อมใสในสามเณร ปลอ่ยญาติ ไปทั้งหมดและขอบวชกับสามเณร ข้อนี้เป็นอานิสงส์ของสังฆะ-จริงวาจา^{๑๑๖}

สังฆะ จริตการ ได้แก่ ทำจริงการทำงานด้วยความเอาใจใส่จริงจัง ทำให้งาน ไม่คั่งค้างอาภูล สำเร็จได้ตามประสงค์ ตัวเองก็ได้รับประโยชน์จากงาน สังคมก็ได้รับ ประโยชน์ มีแต่ประโยชน์ไม่มีโทษเลย ทำงานประสบความสำเร็จทุกอย่างเป็นสิริมงคล แก่ตัวเอง ทำงานสำเร็จเป็นเรื่องๆ ไปตามลำดับยอมตัดข้อกังวลได้ไม่เดือดร้อน เกิดปราโมทย์ฟูใจ เกิดปีติอิ่มใจ เกิดปัสสัทธิสงบใจ เกิดความสุขใจ และท้ายที่สุด ย่อมเกิดสมาธิความมั่นคงของจิตใจ เป็นคุณภาพชีวิตที่ยอดเยี่ยม เป็นอานิสงส์ ของสังฆะทำจริงเฉพาะตน ในสังคมนวงกว้าง คนทำจริงเป็นคนที่มีความเชื่อมั่นสูง กล้าที่จะคิดจะทำตลอดเวลา มีภาวะผู้นำอยู่ในตัว และคนทั่วไปให้ความเชื่อถือ ยอมให้เป็นผู้นำ อานิสงส์ของสังฆะแบบจริงจัง จริงวาจา และจริงการพอสรุปได้ ดังนี้

- ทำให้คนทั้งหลายเกิดความไว้วางใจและเชื่อถือคำพูด
- ทำให้คนทั้งหลายเชื่อมั่นเห็นความสำคัญของฐานะและบทบาทของผู้มี

สังฆะ

^{๑๑๖} ส.ส. สตุลลปกายิกวรรค มก. ๒๔/๑๕๗, ปส. ๒๓/๑๐๐ อ้างจาก พระไพฑูริย์ ธมฺมวิปุล และคณะ, *ดรฺรชนีธรรม ฉบับมงคลสูตร*, หน้า ๒๘๙.

- ทำให้เกิดความพอใจ อิ่มใจ สุขใจตลอดเวลา
- ไม่ต้องลำบากที่จะคิดหาเหตุผลข้ออ้างมาเพื่อกลบเกลื่อนความเท็จ
- ทำให้เกิดความสมัคสมานสามัคคีในสังคม
- มีอานิสงส์ทำให้มีกลิ่นปากหอมทุกภพทุกชาติ

ส่วนอานิสงส์ของการทำสังจาธิษฐานหรือสัตยาธิษฐาน(สังจกิริยา) มีอานิสงส์ดังที่แสดงไว้บางส่วนในตอนต้น เช่น เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นลูกนกคุ้ม วันหนึ่งเกิดไฟป่าไหม้ลามเข้ามาใกล้รัง นกตัวอื่นบินหนีหลบไฟป่าไปหมดตัวเองบินไม่ได้ เดินก็ไม่ได้ จึงตั้งสัตยาธิษฐานว่า “ปีกของเรามีอยู่แต่บินไม่ได้เท้าทั้งสองของเรามีอยู่แต่เดินไม่ได้ มารดาบิดาของเราออกไปหาอาหาร ดูก่อนไฟท่านจงถอยไปเถิด” ด้วยอำนาจสังจจะ ไฟนั้นจึงถอยกลับ

อีกตัวอย่างหนึ่ง เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาปลาครั้งนั้น ฝนไม่ตกเป็นเวลานาน น้ำแห้งขอด ผุ่งปลาพากันคุ้ยเข้าโคลนตมเพื่อหลบภัยต่างๆ แต่ก็ยังตกเป็นเหยื่อของผุ่งนก พระโพธิสัตว์เห็นภัยเกิดกับผุ่งปลาเหล่านั้น จึงตั้งสัตยาธิษฐานขอท้าวปชุนเทพว่า “ท่านปชุนเทพผู้เจริญ เราอาศัยญาติทั้งหลายจึงประสบทุกข์ เมื่อข้าพเจ้าผู้มีศีลลำบากอยู่ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ทำฝนให้ตกเล่า ... สัตว์มีชีวิตแม้อื่นๆ ข้าพเจ้าก็ไม่เคยจงใจฆ่า ด้วยสังจจะนี้ ท่านจงทำฝนให้ตกแล้ว เปลื้องหมู่ญาติของข้าพเจ้าจากทุกข์เถิด” ทันใดนั้นฝนก็ตก มีน้ำพอให้ผุ่งปลาอาศัยรอดชีวิต^{๑๑๗} สังจบาร์มีของพระโพธิสัตว์แม้ไม่ได้ปรากฏออกมาทางกาย วาจา แต่ก็เป็นที่ลึกลับใจอยู่ตลอดเวลา

สังจจะในฐานะเป็นสังจบาร์มี

นัยที่ ๑ สังจบาร์มี หมายถึงการดำเนินชีวิตของบุคคลผู้ยึดความจริงใจจริงวาจา และจริงการเป็นหลัก ไม่ว่าจะทำการใดๆ ที่ไหน เมื่อไรก็ยึดหลักนี้ อยู่ใน

^{๑๑๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๕/๓๑, ขุ.ชา.อ. (ไทย) /๗๕/๑๒๐-๑๒๓.

ทางแห่งความดีที่เรียกว่า “กุศลกรรมบถ”^{๑๑๘} คำว่า “จริงใจ” ก็คือมโนสุจริต ประกอบด้วย

- ๑) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น ๒) ไม่คิดร้าย
๓) ความเห็นชอบ

“จริงวาจา” ก็คือวจีสุจริต ประกอบด้วย

- ๑) เว้นจากการพูดเท็จ ๒) เว้นจากการพูดส่อเสียด
๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ ๔) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

“จริงการ” ก็คือกายสุจริต ประกอบด้วย

- ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) เว้นจากการลักทรัพย์
๓) เว้นจากการประพฤตินิन्दในกาม

อีกประการหนึ่ง หมายถึงการดำเนินชีวิตของบุคคลบนหลักศรัทธา ๔ ประการ คือ

- ๑) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
๒) กัมมสัทธา เชื่อกรรมคือการกระทำ
๓) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม
๔) กัมมัสมกตาสัทธา เชื่อว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตัวเอง

ตามหลักการที่ว่า

ยาทิสํ วปะเต พืชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ
กลยณการี กลยณํ ปาปการี จ ปาปกํ
หว่านพืชเช่นใดย่อมได้ผลเช่นนั้น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

อุปนิสัยที่ยึดหลักจริงใจ จริงวาจา จริงการ และศรัทธาที่ผ่านการฝึกฝนอบรม
กลุ่มเมกลามาเป็นเวลานาน จัดเป็นสังฆบารมี

^{๑๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๓๔๗/๓๖๒-๓๖๓.

นัยที่ ๒ สัจจบารมี หมายถึง ความจริงใจ จริงวาจา จริงการ(จริงทำ) และ การทำสัตยาธิษฐานอ้างความดีเพื่อให้เกิดความสวัสดิมีชัย ของผู้ปฏิบัติตนเป็น พระโพธิสัตว์ บรรารณาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มีธรรมสมุธาน ๘ ประการครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น สมัยเกิดเป็นที่ปายนดาบส เกิดเป็นพญาปลา เกิดเป็นพระเจ้ามหาสุทโธสม

ระดับการบำเพ็ญสัจจบารมี

ระดับที่ ๑ สัจจบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้สัจจะ เป็นเครื่องนำทางในการ ทำหน้าที่การงานปกติ หรือใช้สัจจะแก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญสัจจบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นลูกนกคุ้มตัวเท่าลูกบอลขนาดใหญ่ ครั้งหนึ่งได้เกิดไฟป่าไหม้ ลูกกลามา นกทั้งหลายก็พากันบินหนี มารดาบิดาของนกคุ้มนั้นก็บินหนีภัยจากไฟป่า เช่นกัน ปล่อยให้ลูกนกคุ้มที่ยังเดินไม่ได้ บินไม่ได้นอนอยู่ในรัง ลูกนกคุ้มโพธิสัตว์ ชูคอขึ้น เห็นไฟลูกกลามา คิดว่า “หากว่า เราพึงมีกำลังที่จะกางปีกบินไปในอากาศ เราพึงบินขึ้นไปในที่อื่น หากพึงมีกำลังที่จะยกเท้าทั้ง ๒ เดินไป เราก็พึงย่างเท้าเดินไป ในที่อื่น แม้มารดาบิดาของเราแล กลัวภัยคือความตายแล้วปล่อยเราผู้เดียวไว้ ป้องกัน ตนหนีไป บัดนี้ เราไม่มีที่พึ่งอื่น เราเป็นผู้ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่พึ่ง ควรที่เราจะกระทำ อย่างไรหนอในวันนี้” จึงคิดต่อไปว่า “ชื่อว่าคุณแห่งศีลมีอยู่ในโลกนี้ ชื่อว่าคุณแห่ง สัจจธรรมก็มีอยู่ ชื่อว่าพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล บำเพ็ญบารมี ทั้งหลาย ประทับนั่งที่โคนต้นโพธิ์ ตรัสรู้เองแล้ว พึ่งพร้อมด้วยศีล ... ประกอบด้วย สัจจะ ความเอ็นดู ความกรุณา และขันติ มีเมตตาภาวนาถึงพร้อมแล้วในสรรพสัตว์ มีอยู่ ชื่อว่าคุณแห่งพระธรรมที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นตรัสรู้แล้วก็มิอยู่ ... ควรที่เราจะระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตและคุณของพระธรรมที่พระพุทธเจ้า ทั้งหลายเหล่านั้นตรัสรู้แล้ว ถือเอาสภาวะธรรมคือสัจจะที่มีอยู่ในเราแล้ว กระทำ สัจจกิริยาแล้วให้ไฟหมุนกลับ กระทำความสุขแก่ตนและแก่นกที่เหลือในวันนี้”

จึงกระทำสักจกิริยา(กล่าว)ว่า “ศีลคุณ ความสัจย์ ความสะอาด และความเอ็นดู ยังมีอยู่ในโลก ด้วยความสัจย์นั้น เราจักทำสักจกิริยาอันยอดเยี่ยม” พร้อมกับสักจกิริยาของลูกนกค่อมโพธิสัตว์นั้นจบลง ไฟปากก็ถอยกลับและไม่ไหม้สิ่งอื่นเลย^{๑๑๙}

อีกเรื่องหนึ่งสมัยเกิดในตระกูลพราหมณ์ เมื่อเรียนจบศิลปศาสตร์แล้วไม่ประสงค์จะครองเรือน จึงนำสมบัติที่มีอยู่ทั้งหมดออกบวชเป็นทาน บอกลาหมู่ญาติออกบวชได้ชื่อว่าที่ปายนดาบส บำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าหิมพานต์เป็นเวลา ๕๐ ปี ต่อมาดาบส ได้ออกจากป่าเที่ยวภิกขาจารไปตามสถานที่ต่าง ๆ นายมัททัพยะ ผู้เป็นเพื่อนเก่า สมัยยังไม่ได้บวชเห็นเข้าจึงนิมนต์ไปพักที่สวนหลังบ้าน อุปัฏฐากไม่ให้ขาดตกบกพร่อง วันหนึ่ง ลูกชายของมัททัพยะนั้นชื่อยัญญูทตตกุมาร ถูกงูพิษกัด ทนพิษไม่ไหวจึงสลบไป มัททัพยะกับภรรยาอุ้มลูกชายไปหาดาบสให้ช่วยเยียวยา อ้อนวอนว่า “พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ธรรมดาบรพชิตย์่อมจะรู้จักยาหรือพระปริตรโปรดช่วยลูกน้อยของข้าพเจ้าด้วยเถิด” พระดาบสกล่าวว่า “อาตมาไม่รู้จักโอสถทำยากี่ไม่ได้” สองสามีภรรยาอ้อนวอนต่อไปว่า “ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอท่านโปรดตั้งสัตยาธิษฐานแผ่เมตตาไปในเด็กด้วยเถิด” หนักเข้า พระดาบสท่านจึงแผ่เมตตาจิตวางมือลงบนศีรษะของเด็ก พลังตั้งสัตย์อธิษฐานว่า

อาตมาต้องการบุญ มีจิตเลื่อมใส ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้เพียง

๗ วันเท่านั้น ต่อแต่นั้น แม้จะไม่พอใจประพฤติพรหมจรรย์ก็ยังประพฤติ

ต่อมาเกิน ๕๐ ปี ด้วยสัจจวาจา นี้ ของงูมีความสวัสดิ์ ของพิษจงคลาย

ขอยัญญูทตตกุมารจงรอดชีวิต

ทันใดนั้น พร้อมกับการตั้งสัตยาธิษฐาน พิษงูตั้งแต่ส่วนบนขึ้นไปได้คลายซึ่มลงไปบนแผ่นดิน กุมารลืมหามองดูมารดาบิดา นอนพลิกกายไปมา ดาบสกล่าวกับบิดาว่า “อาตมาได้แสดงพลังของตนก่อนแล้ว ท่านจงแสดงพลังของตนบ้าง บิดาวางมือที่หน้าอกของบุตรพร้อมกับตั้งสัตยาธิษฐานว่า

^{๑๑๙} ขุ.ชา (ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๓๕/๓๐๖-๓๑๐.

เพราะแต่ไหนแต่ไรมา ข้าพเจ้าเห็นผู้คนในเวลามาพัก ก็ไม่ยินดีให้พัก
อนึ่ง สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแม้ผู้เป็นพหูสูตก็ไม่ทราบความที่
ข้าพเจ้าไม่พอใจ ข้าพเจ้าแม้จะไม่พอใจก็ตาม ก็ยังให้ทาน
ด้วยสัจจวาจา^{๑๒๐} นี้ ของงมีความสวัสดิ์ ขอพิชจงคลาย

ขอยัญญุทัตต์ ลูกพ่อจรงรอดชีวิต

เมื่อบิดาตั้งสัตยธิษฐานแล้ว ยัญญุทัตต์เริ่มอาการดีขึ้นแต่ยังไม่หายสนิท
จึงกล่าวกับภรรยา “น้องรัก พี่ได้ทำสุดกำลังแล้ว ที่นี้ น้องจงทำสัจจกิริยาให้ลูกชาย
ลุกขึ้นเดินได้ด้วยเถิด” ภรรยาบอกว่า “นาย ความสัตย์ของฉันทมีอยู่อย่างหนึ่ง
แต่ไม่กล้ากล่าวต่อหน้าพี่” สามีบอกวา “อะไรก็ได้น้องรัก ทำให้บุตรของเราหายโรค
ก็แล้วกัน” นางจึงตั้งสัตยธิษฐานว่า

ลูกรัก อสรพิชที่มีพิชร้ายแรงตัวใด ได้ไพล่ขึ้นจากปล่องมากัดเจ้า
วันนี้ อสรพิชตัวนั้นและบิดาของเจ้า ไม่มีความแตกต่างกันเลย
เพราะไม่ได้เป็นที่รักของแม่ สัจจวาจา^{๑๒๐} นี้ ของงมีความสวัสดิ์

ขอพิชจงคลาย ขอยัญญุทัตต์ลูกชายจรงรอดชีวิต

พร้อมกับการตั้งสัตยธิษฐาน พิชูทั้งหมดก็คลายซึ่มลงแผ่นดินไป ยัญญุทัตต์
กุมารลุกขึ้นเดินได้หายเป็นปกติ^{๑๒๐}

ระดับที่ ๒ สัจจอุปบารมย์

สัจจอุปบารมย์ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมย์ ขันติบารมย์
และเมตตาบารมย์เป็นฐาน ชื่อว่าสัจจอุปบารมย์ เช่น สมัยเกิดเป็นพญาปลาอาศัยอยู่
ในลำห้วยแห่งหนึ่งล้อมรอบด้วยเถาวัลย์ สมัยนั้นฝนไม่ตก ข้าวกล้าเหี่ยวแห้งตาย
ในบึงและลำห้วยต่างก็ไม่มิน้ำ ฝูงปลาและเต่าก็เข้าไปอาศัยอยู่ในโคลนตม พวกนกกา
ก็จิกเป็นอาหาร พญาปลาโพธิสัตว์เห็นฝูงปลาและเต่าตายไปเป็นจำนวนมาก
จึงประสงค์จะทำสัจจกิริยา บันดาลฝนให้ตก คู้เปือกตมสี่ตำออกเป็น ๒ ส่วน ลืมตา
มองดูอากาศ กล่าวกับท้าวปชขุนนทเวราชว่า “ท่านปชขุนนะผู้เจริญ เราอาศัยญาติ

^{๑๒๐}

บุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๒-๗๑/๓๓๒-๓๓๔, บุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๖๒-๗๑/๔๖๖-๔๗๗.

ทั้งหลายจึงประสบทุกข์ เมื่อข้าพเจ้าผู้มีศีลลำบากอยู่ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ทำฝนให้ตกเล่า ข้าพเจ้าเกิดในฐานะที่จะกินผู้มีชาติเสมอกัน แต่ไม่ได้เคยได้ชื่อว่า กัดกินปลา แม้มีประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารเป็นต้น สัตว์มีชีวิตเหมือน ข้าพเจ้าก็ไม่เคยจงใจปลงจากชีวิต ด้วยสัจจะนี้ ท่านจงทำฝนให้ตกแล้วเปลื้องหมู่ญาติของข้าพเจ้าจากทุกข์เถิด” พร้อมกับเรียกท้าวปชุนนเทพเหมือนกับสังคนรับใช้ว่า “ปชุนนเทพ ท่านจงร้องคำรามให้ฝนตกมาทำลายชุมทรัพย์ของฝูงกา ทำฝูงกาให้ได้รับความเศร้าโศก และช่วยปลดเปลื้องข้าพเจ้าและหมู่ญาติให้พ้นจากความเศร้าโศกเถิด” พญาปลาโพธิสัตว์ร้องเรียกท้าวปชุนนเทพ เหมือนสังคนรับใช้ ให้ฝนทำใหญ่ตกในแคว้นโกศลทั้งสิ้น เปลื้องมหาชนจากทุกข์คือความตาย^{๑๒๑}

ระดับที่ ๓ สัจจปรมัตถบารมี

สัจจบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีขันติบารมี วิริยบารมี และ อธิษฐานบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าสัจจปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพระราชกุมารชื่อ สุตโสสม เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโกรัพยะแห่งกรุงอินทปัตต์ แคว้นกुरु ไปศึกษาวิชาที่สำนักอาจารย์ทิสปาโมกข์ แห่งตักกศิลา วันหนึ่ง นัดหมายไว้กับพราหมณ์คนหนึ่ง แต่ถูกมหาโจรโปริสาท(อดีตพระเจ้ากรุงพาราณสี)จับตัวไปเพื่อจะฆ่าเป็นอาหาร ไม่สามารถไปตามนัดหมายได้ จึงทรงกรรแสง ร้องขอให้โจรปล่อยตัวไป ตามนัดหมายก่อนแล้วจะกลับมาให้จับตัวภายหลัง โจรโปริสาทไม่เชื่อ จึงตรัสว่า “โปริสาทสหายรัก ท่านจงปล่อยข้าลงจากบ่าเสียก่อน ข้าพเจ้ากระทำการสาบานให้ท่าน” ในที่สุดโจรโปริสาทก็ยอมปล่อยตัวพระเจ้าสุตโสสมไป เมื่อกลับไปกระทำการกิจต่างๆ ตามนัดหมายเสร็จแล้วก็กลับมาหาโจรโปริสาทตามสัญญา โจรจึงถามว่า “พระตำหนักที่ประทับ แผ่นดิน โค ม้า สตรีผู้น่ารักใคร่ ผ้าแคว้นกาสิ และแก่นจันทน์ พระองค์ทรงได้ทุกอย่างในเมืองนั้น ก็พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ทรงเห็นอนิสงอะไรด้วยความสัตย์” พระเจ้าสุตโสสมโพธิสัตว์ตอบว่า

^{๑๒๑} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๕/๓๑, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๒/๗๕/๑๒๐-๑๒๓.

รสเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ในแผ่นดิน
 สัจจะเป็นรสดีกว่ารสเหล่านั้น
 ก็เพราะสมณะและพราหมณ์ผู้ดำรงอยู่ในสัจจะ
 ย่อมข้ามฝั่งแห่งชาติและมรณะได้

พระเจ้าสุตโสมแสดงธรรมแก่มหาโจรโปริสาทหลายนัย เพื่อจะให้โจรเกิด
 ศรัทธาเลื่อมใสในหลักธรรม จึงตรัสต่อไปว่า

นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอภัยวาระที่สำคัญ
 เมื่อจะรักษาชีวิตก็พึงสละอภัยวาระ
 เมื่อระลึกถึงธรรม ก็พึงสละทั้งอภัยวาระ ทรัพย์ และแม้แต่ชีวิตทั้งหมด

ในที่สุด มหาโจรโปริสาทก็ระลึกได้ เลิกกินเนื้อมนุษย์ ปล่อยพระราชาทิ้งหมด
 ที่จับตัวไว้เพื่อฆ่าเป็นอาหาร กลับเป็นพระเจ้ากรุงพาราณสีผู้ทรงธรรมตามเดิม^{๑๒๒}

สมัยเกิดเป็นสุปปารกกุมาร เป็นบุตรของหัวหน้าต้นหน อาศัยที่เมืองท่า
 ชื่อว่ากรุกัจฉะแห่งแคว้นกุรุ เรียนจบวิชาเดินเรือตอน ๑๖ ปี เท่านั้น ต่อมาเมื่อบิดา
 เสียชีวิต ได้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าต้นหน เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาดถึงพร้อมด้วยญาณ
 เรือที่สุปปารกจะขับไปไม่เคยอับปางเลย ต่อมาวันหนึ่งน้ำเค็ม(น้ำทะเล)เข้าในตาทำให้
 ตาทั้ง ๒ ข้างของเขามองไม่เห็น แต่ด้วยความเฉลียวฉลาดมีญาณ พระราชา
 จึงสถาปนาเขาให้เป็นพนักงานตีราคาให้กับพระราชา วันหนึ่งมีคนเอาช้างสีดำ
 มาถวายพระราชา เพราะคิดว่าเป็นช้างมงคล พระราชารับสั่งให้สุปปารกตรวจดู
 ลักษณะ เขาเอามือลูบคลำช้างนั้นดูแล้วพูดว่า “ช้างเชือกนี้ไม่สมควรจะเป็นช้างมงคล
 มันค่อมอยู่หน่อยหนึ่งด้วยเท้าหลังทั้ง ๒” ซึ่งก็จริงตามที่เขาพูด สุปปารกทำหน้าที่
 ตีราคาสินค้าและดูลักษณะสัตว์ที่เป็นมงคลอยู่ระยะหนึ่งเกิดความเบื่อหน่ายจึงกลับ
 ไปอยู่ที่เมืองท่ากรุกัจฉะตามเดิม แม้จะเป็นคนตาบอด แต่พวกพ่อค้าก็ไปอ้อนวอน
 ให้เขาทำหน้าที่เป็นต้นหน วันหนึ่ง ขณะแล่นเรือไปเนมมหาสมุทร ลมไม่โช่ฤดูกาล

^{๑๒๒}

พ.ช. (ไทย) ๒๘/๓๗๑-๔๙๓/๑๕๘-๑๘๑, พ.ช.อ. (ไทย) ๘/๓๗/-๔๙๓/๔๖๒-๕๔๕.

(ลมนอกฤดู) ก็เกิดขึ้นพัดพาเรือแล่นไปเป็นเวลา ๔ เดือน ถึงมหาสมุทรที่แปลกประหลาด เต็มไปด้วยฝูงปลาร่างเหมือนมนุษย์ จมูกคม พวกพ่อค้าเข้าใจผิดคิดว่า เป็นมนุษย์จึงถามต้นหนโพธิสัตว์ว่า “มนุษย์ทั้งหลายมีจมูกแหลม ย่อมโผล่ขึ้น ดำลง ท่านสุปารกะ พวกเราขอลาม ทะเลนี้ชื่ออะไร ?”

สุปารกะโพธิสัตว์ได้ฟังพวกพ่อค้าพูดคุยกันเกี่ยวกับลักษณะของทะเลและปลา เทียบกับสูตร(หลักสูตร)ต้นหนของตน ตอบว่า “เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้า แสวงหาทรัพย์ ออกไปจากท่าภรุ๊กัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง ทะเลนี้ชื่อว่า ชุรมาสี” และพระโพธิสัตว์รู้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า ทะเลนี้เต็มไปด้วยเพชร แล่นเรือต่อไปถึงทะเลชื่อ อัคคิมาลี ซึ่งเต็มไปด้วยทอง ทะเลชื่อธิมาลี ซึ่งเต็มไปด้วยเงิน ทะเลชื่อกุสมาลี ซึ่งเต็มไปด้วยแก้วมณีสีเขียว ทะเลชื่อนหมาลี ซึ่งเต็มไปด้วยมรกต ไพฑูรย์ แต่พวกพ่อค้าไม่รู้ว่าเป็นเพชรทองพระโพธิสัตว์ก็ไม่บอก เพราะจะทำให้พวกพ่อค้าเกิดความโลภจนเพชรทองขึ้นมาใส่เต็มเรือทำให้เรือหนักเกินไปจนอับปางได้ แต่พระโพธิสัตว์เองก็หาอุบายนำเพชร ทอง เป็นต้น บางส่วนขึ้นบนเรือ

พวกเขาแล่นเรือต่อไปถึงมหาสมุทรที่มีน้ำเดือดพล่าน ฟุ้งขึ้นเหมือนเหวใหญ่ เสียงดังน่ากลัว พวกพ่อค้าสะดุ้งกลัว ถามพระโพธิสัตว์ว่า “เสียงมากกลัวมาก น่าสยด-สยอง ฟังคล้ายเสียงอมมนุษย์ ทะเลปรากฏเหมือนเป็นหลุมเป็นบ่อ ท่านสุปารกะ พวกเราขอลาม ทะเลนี้ชื่ออะไร ?” พระโพธิสัตว์บอกว่า “เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ ออกไปจากท่าภรุ๊กัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง ทะเลนี้ชื่อว่า พลาวามุซี” และกล่าวต่อไปว่า “เรือที่แล่นมาถึงทะเลชื่อพลาวามุซีนี้แล้ว ไม่มีลำไหน กลับไปได้ มีแต่อับปาง” พวกพ่อค้าประมาณ ๗๐๐ คนต่างส่งเสียงร้องด้วยความหวาดกลัว พระโพธิสัตว์เห็นเหตุการณ์แล้วเกิดความสงสาร เรียกพ่อค้าเหล่านั้นมา บอกว่า “ท่านทั้งหลาย พวกเจ้าให้เราอาบน้ำหอม นุ่งผ้าใหม่ จัดแจงถมน้ำ วางไว้ที่รูปเรือ” แล้วเอามือทั้ง ๒ ถือถมน้ำ ยืนอยู่ที่รูปเรือ กระทำสักจกิริยา(สัตยาธิษฐาน) ว่า “ตั้งแต่ข้าพเจ้ารู้เพียงสา ข้าพเจ้าจำตัวเองได้ว่า ข้าพเจ้ายังไม่ได้รู้สึกรู้ว่าเจตนา เบียดเบียนสัตว์แม้สักตัวหนึ่งเลย ด้วยสังจวาจານี้ ขอเรือจงกลับโดยความสวัสดิเกิด”

ทันใดนั้นเรือที่แล่นไปผิดทิศทางเป็นเวลา ๔ เดือน ก็ได้กลับแล่นไปยังท่าซื้อกรู๊จจะ โดยใช้เวลาเพียง ๑ วัน เท่านั้น ด้วยยานุภาพแห่งสัจจกิริยา^{๑๒๓} หมายถึง การอ้างถึง คุณความดีที่ตัวเองได้บำเพ็ญสั่งสมมาตั้งแต่ครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นความ ดีที่ตนได้กระทำจริงและมีอยู่จริง ขอให้คำกล่าวอ้างนี้จึงเป็นเหตุให้พ้นจากปัญหา อุปสรรคอยู่รอดปลอดภัย ได้รับความเกษมสำราญ ข้อนี้สังเกตได้ว่า “สัจจะ” ในนัยว่าสัจจกิริยา(หรือสัตยธิชฐาน)นี้ พระโพธิสัตว์มุ่งให้เดชานุกาภาพของสัจจะส่งผล ดลบันดาลให้ประสบความสวัสดิ ไม่ได้มุ่งให้เดชานุกาภาพแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใด

ทสبارมี ๘ : อธิชฐานะ

ความหมายและประเภทของอธิชฐานะ

“อธิชฐานะ” แปลว่า ที่มั่น หมายถึงธรรมอันเป็นฐานที่มั่นของบุคคล ธรรมที่ควรใช้เป็นทีประดิชฐานตนเพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็น ที่หมายได้โดยไม่เกิดความสำคัญตนผิด และไม่เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ^{๑๒๔} หลักธรรมที่ใช้ตั้งตัวให้หรือเป็นที่ตั้งตัวให้มั่น มี ๔ ประเภท คือ^{๑๒๕}

^{๑๒๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๘-๑๒๐/๓๗๑-๓๗๓, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๖/๑๐๘-๑๒๐/๖๗-๗๕.

^{๑๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๘; ในทางพระวินัย แปลว่า การตั้งเอาไว้ ตั้งใจกำหนดแนนอนลงไป เช่น อธิชฐานพรรษา ตั้งใจไว้เป็นการจงเพื่อการนั้นๆ หรือตั้งใจกำหนดลงไปว่าเป็นการใช้ประจำตัวชนิดนั้น เช่น ได้ผ้ามาผืนหนึ่ง ตั้งใจว่าจะเป็นอย่างใด คือ จะเป็นสังฆาฏิ อุตตราสงค์ หรืออันทรวาสกก็อธิชฐานเป็นอย่างนั้นๆ ในภาษาไทย ใช้เป็นคำกิริยาและมักมีความหมายเพี้ยนไปว่า ตั้งใจมุ่งขอให้ได้ผลอย่างใด อย่างหนึ่ง ตั้งจิตปรารถนาเฉพาะอย่างยิ่ง ตั้งจิตขอต่อสิ่งที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ให้สำเร็จผลอย่างใด อย่างหนึ่ง; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๔๙๐.

^{๑๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔๖/๔๐๔.

ประเภทที่ ๑ ปัญญาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือปัญญา

ประเภทที่ ๒ สัจจาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือสัจจะ

ประเภทที่ ๓ จาคาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือจาคะ

ประเภทที่ ๔ อุปสมาธิษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคืออุปสมะ

เหตุที่ข้อธรรมเหล่านี้ได้ชื่อว่า “อริยฐานธรรม” ก็เพราะ “ปัญญา” ในที่นี้ มีนัยว่า ภาวะที่ฉลาด ที่รู้ละเอียดและแจ่มแจ้งจึงหมายถึงปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ปัญญาเหมือนประทับ ปัญญาเหมือนดวงแก้ว คือสัมมาทิฏฐิ^{๑๒๖} โดยนัยที่เข้าใจง่ายก็คือ “มองตัวเองออก บอกตัวเองได้ ใช้ตัวเองเป็น” อีกนัยหนึ่งคือ “เข้าใจตัวเอง เข้าใจโลกและสภาพแวดล้อม” ความหนักแน่นมั่นคงหรือฐานที่มั่นของบุคคลเกิดเพราะเหตุนี้

“สัจจะ” คือ ความจริงใจ(ซื่อสัตย์) จริงวาจา(พูดจริง) และจริงการ(ทำจริง) ทำให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจไม่ต้องวิตกกังวล ไม่ต้องคิดหุยมหิม ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน เมื่อซื่อสัตย์คือยึดความซื่อสัตย์เป็นที่ตั้งแล้ว แม้จะเกิดความผิดพลาดหรือถูกกล่าวหาที่มั่นใจในตนเอง หนักแน่นมั่นคงไม่หวั่นไปตามข้อกล่าวหา ในการสื่อสารเรื่องใดๆ เมื่อพูดความจริงแล้ว แม้จะเกิดความไม่เข้าใจหรือความเข้าใจ

^{๑๒๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๙/๓๒ เป็นต้น; ปัญญากับสัมมาทิฏฐิมีนัยเดียวกัน ดังที่ท่านนิยาม “สัมมาทิฏฐิ” ไว้ว่า “สัมมาทิฏฐิที่เกิดขึ้นสมัยนั้น เป็นไฉน ? ปัญญา กิริยาที่รู้ ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทับ ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม; อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๓/๓๔.

คลาดเคลื่อนขึ้นก็ไม่วิตกกังวล แม้จะถูกกล่าวหาว่าพูดไม่จริงก็ไม่หวั่นไหว ไม่คลอนแคลน ในการทำหน้าที่ทำงานใดๆ เมื่อทำเต็มที่สุดความสามารถของตัวเองแล้ว แม้จะไม่ประสบความสำเร็จก็ไม่วิตกกังวลไม่เดือดร้อนใจ แม้จะถูกกล่าวหาว่าทำไม่เต็มที่ ไม่เอาใจใส่ทำอย่างแท้จริง ก็ไม่หวั่นไหวไม่คลอนแคลน ความหนักแน่นมั่นคงหรือฐานที่มั่นของบุคคลเกิดเพราะเหตุนี้

“จาคะ” คือ สละ มีนัยครอบคลุมถึงการการสละสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภค และสละอกุศลธรรมคือความไม่ดีออกจากไปจิตใจ ในที่นี้มุ่งถึงการสละอกุศลธรรม ในการดำเนินชีวิต ประสบอิฏฐารมณ(สิ่งที่น่าพอใจ)คือได้ลาภ ได้ยศ ได้คำสรรเสริญ ได้สุข เกิดความยินดีพอใจ เกิดความรักใคร่พอใจ เกิดตณหาราคะ ก็ไม่ให้มาก เกินประมาณจนหลงไหลติดใจอยู่ในอิฏฐารมณ สละออกไปไม่ยึดติดจนทำให้รุ่งรัง ประสบอนิฏฐารมณ(สิ่งไม่น่าพอใจ) คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทา ประสบทุกข์ เกิดความอึดอัดขัดเคือง หงุดหงิดไม่พอใจ ก็สละความอึดอัดขัดเคืองเหล่านี้ออกไป ไม่ยึดติด ไม่ยึดติด ย้ำคิดย้ำนึกอยู่กับอนิฏฐารมณเหล่านี้ มีจาคะเป็นหลักใจอย่างนี้ ทำให้มีความมั่นคงหนักแน่นในตน ไม่เสียศูนย์เพราะอิฏฐารมณและอนิฏฐารมณ “จาคะ คือ สละ” นี้ตรงกันข้ามกับคำว่า “สังสม” การสังสมทำให้เกิดความรุ่งรัง จาคะ ก็คือ ไม่มีการสังสมยอมทำให้จิตใจเบา ใจเบาทำให้เกิดความหนักแน่น ^{๑๒๗} ความหนักแน่น มั่นคงหรือฐานที่มั่นของบุคคลเกิดเพราะเหตุนี้

“อุปสมะ” คือ สงบใจในระดับโลกิยะ หมายถึงปัสสัทธิคือความสงบใจซึ่งมีพัฒนาการมาจากศีล มีศีลทำให้ไม่ต้องเดือดร้อนใจ มีความไม่เดือดร้อนใจทำให้เกิดความพอใจ มีความพอใจทำให้เกิดความอิมใจ มีความอิมใจทำให้เกิดความสงบใจ “อุปสมะคือความสงบใจ” เป็นพื้นฐานแห่งสมาธิคือความมั่นคงแห่งจิตใจ เพียงระดับ

^{๑๒๗} พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้ไม่มีการสังสม กำหนดรู้อาหารก่อนแล้วจึงบริโภค มีสุญญตวิโมกข์ และอนิมิตตวิโมกข์เป็นอารมณ์ ไม่ทิ้งทางไว้ให้เป็นที่รู้ได้ เหมือนนกไม่ทิ้งทางไว้ในอากาศ ฉะนั้น”; ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙๒/๕๗.

โลกิยะนี้ก็พอแล้วที่จะทำให้เกิดความหนักแน่นมั่นคง เป็นฐานที่มั่นของบุคคล ในระดับโลกุตตระ หมายถึงนิพพานคือความดับเย็นสนิทของจิตใจ

การปฏิบัติอิฐฐานะ

พระพุทธเจ้าตรัสวิธีถือปฏิบัติอิฐฐานะแก่บรรพชิตชื่อบุคกุสาดิว่า “ภิกษุ บุรุษนี้ มีธาตุ ๖ มีผัสสสายตนะ(แดนเกิดแห่งผัสสะ) ๖ มีมโนปวีจาร(ความนึกห่วงทางใจ) ๑๘ มีอิฐฐานธรรม(ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ) ๔ เมื่อความกำหนดหมายซึ่มซาบไม่ถึงบุรุษผู้คงอยู่ในอิฐฐานธรรม บัณฑิตจึงเรียกบุรุษนั้นว่า ‘มุนีผู้สงบ’ บุรุษไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาแต่ทางสงบเท่านั้น”

พระพุทธเจ้าตรัสวิธีปฏิบัติอิฐฐานธรรมโดยละเอียดต่อไป สรุปความได้ว่า “บุรุษไม่ประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาแต่ทางสงบเท่านั้น” นั่นก็คือให้รู้ว่า ในธาตุ ๖ นั้น ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เป็นอย่างไร พึงเห็นว่าธาตุเหล่านี้ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ ครั้นเห็นวาโยธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนดจากวาโยธาตุ

ให้รู้ว่า อากาศธาตุเป็นอย่างไร เป็นสภาวะว่างเปล่า มีความว่างเปล่า ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก เป็นต้น ให้เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ ครั้นเห็นอากาศธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอากาศธาตุและทำจิตให้คลายกำหนดจากอากาศธาตุนั้น วิญญาณอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง เหลืออยู่ บุคคลย่อมรู้เรื่องอะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณนั้น คือรู้ว่า “สุข” บ้าง “ทุกข์” บ้าง ... “อทุกข์มสุขเวทนา” มีอุเบกขาอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน จิตเข้าสู่ อรูปฌานมีอากาศานัญจายตนะ เป็นต้น ภิกษุละอวิชชาคือความหลง ตัถราภ ถอนโคณอวิชชานั้น จึงชื่อว่าผู้ประกอบด้วยอิฐฐานธรรมคืออุปสมะอันยอดเยี่ยม”

นี่คือวิธีการถือปฏิบัติอริษฐานธรรม^{๑๒๘} ในเชิงระบบ เห็นได้ชัดว่า การถือปฏิบัติอริษฐานธรรมนี้ใช้เป็นปัญญาเป็นจุดเริ่มต้น ต่อจากนั้นให้รู้ความจริงและหมั่นฝึกฝนปฏิบัติจริง ต่อจากนั้นให้ปล่อยวางทำจิตใจให้สงบ

อานิสงส์ของอริษฐานะ

อาคารสถานที่เช่นตึกสูงที่มีรากฐานมั่นคง แม้เกิดลมพายุหรือแผ่นดินไหวก็ยังดำรงอยู่ได้ ไม่พังถล่มเสียหาย บุคคลที่มีปัญญาอริษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือปัญญา สัจจาอริษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือสัจจะ จาคาอริษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือจาคะ อุปสมาอริษฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นอุปสมะก็เช่นเดียวกันย่อมมีจิตใจมั่นคงซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดความมั่นคงทางกายและวาจา

อริษฐานธรรมเป็นฐานแห่งการบำเพ็ญบารมีข้ออื่นๆ ตลอดเวลา เช่น สมัยเกิดเป็นพระเจ้ามหาราชก บำเพ็ญวิริยบารมีอย่างยิ่งยวด ขณะเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ เรืออับปางจมลงในมหาสมุทร วายน้ำอยู่ในมหาสมุทร ๗ วัน ก่อนที่นางมณีเมขลาจะมาช่วยอุ้มขึ้นฝั่ง พระเจ้ามหาราชกประกอบด้วยวิริยะอุตสาหะแรงกล้าก็จริง แต่ความมั่นคงของจิตใจที่ไม่หวาดหวั่นต่อท้องทะเลอันกว้างใหญ่ไพศาลไม่กลัวคลื่นลมแรงน่ากลัว ทำให้วิริยะอุตสาหะไม่ถดถอย ข้อนี้ก็เพราะมีอริษฐานะนั้นเอง อีกตอนหนึ่ง เมื่อครองราชสมบัติ ทรงสร้างความสำเร็จรุ่งเรือง ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขแล้ว พระองค์ก็เสด็จออกบรรพชา แม้พระมหาสีจะทูลอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมเสด็จกลับ ทรงบำเพ็ญธรรมจนได้ฌานสมาบัติ ข้อนี้ก็เพราะอริษฐานธรรมนั่นเอง

ความสำเร็จสมประสงค์ การได้สิ่งที่ต้องการ การบรรลุเป้าหมายใดๆ อาจได้เพราะความรู้ความสามารถ อาจได้เพราะใช้ทรัพย์สินเงินทองซื้อหามา อาจได้เพราะความช่วยเหลือของคนรอบข้าง อาจได้เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งก็จริง แต่เมื่อพิจารณาดูโดยละเอียดแล้วจะเห็นว่า “อริษฐานะ” เป็นฐานรองรับอยู่

^{๑๒๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๔-๓๔๖/๔๐๓-๔๑๓.

นั่นคืออาศัยความบากบั่นมั่นคงต่อเนื่อง การกระทำอย่างต่อเนื่อง การติดต่อกันอย่างต่อเนื่อง การศึกษาหาความรู้เพื่อกระทำกรให้ได้สิ่งที่ประสงค์อย่างต่อเนื่อง “ความต่อเนื่อง” นี้แหละคืออริชฐานธรรม

พระโพธิสัตว์สมัยเกิดเป็นพระเจ้าเนมิราช ทรงบำเพ็ญกรรมฐาน สมาทานอุโบสถศีลอย่างต่อเนื่อง สมัยเกิดเป็นมโหสถบัณฑิต ใช้ปัญญาแก้ปัญหาต่างๆ อย่างต่อเนื่อง อยู่ท่ามกลางปัญหาตลอดเวลาและก็ใช้ปัญญาแก้ปัญหาทุกอย่าง ได้สำเร็จจุล่งมาโดยตลอด สมัยเกิดเป็นพญานาคฐิริทัต ตั้งใจแน่วแน่ที่จะไปเกิดในเทวโลก จึงสมาทานรักษาศีลอุโบสถศีลอย่างต่อเนื่อง แม้จะลำบากทุกข์ยากก็ไม่ย่อท้อ ในที่สุดก็สำเร็จสมปรารถนาทุกภพทุกชาติ ความมั่นคงต่อเนื่อง นี้เองคืออริชฐานธรรม

อริชฐานในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ หมายถึงคุณธรรมคือปัญญาอริชฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือปัญญา สัจจาอริชฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือสัจจะ จาคาอริชฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคือจาคะ อุปสมาอริชฐาน ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นอุปสมะ ที่มีอยู่ในจิตใจตลอดเวลา บุคคลผู้ประกอบด้วยอริชฐานธรรม ๔ ประการนี้ แม้จะไม่ได้บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ก็ชื่อว่าบำเพ็ญอริชฐานบารมี บุคคลผู้ดำเนินชีวิตด้วย “สัจจะ” คือจริงใจ ซื่อสัตย์ จริงวาจา พูดจริง จริงการ ทำจริง มีสัจจะมีความรับผิดชอบต่องานที่ทำทุกอย่าง ทำอย่างสุดกำลังและเต็มความสามารถ มั่นคงแน่วแน่ต่อหน้าที่ต่อการทำงาน คือ เมื่อตั้งใจทำงานชิ้นใดแล้วจะทำให้เต็มที่ ไม่เสี้งไม่เลิก มีแต่ต้องทำงานชิ้นนั้นให้สำเร็จและดีที่สุด ต่อวาจา คือ เมื่อพูดอย่างไรก็ต้องทำอย่างนั้น เป็นผู้มีความตรงกับใจต่อบุคคล คือ ไม่หน้าไหว้หลังหลอก คบกับใครต้องเป็นมิตรแท้กับคนเหล่านั้น ถึงขนาดยอมตายแทนกันได้ ต่อความดี คือ มั่นคงต่อความดีไม่หันเหไปในทางชั่ว ไม่ข้องเกี่ยวกับอบายมุขทุกชนิด คิดแต่จะทำความดี ไม่ว่าจะมีความรู้หรือไม่ก็ตาม ข้อนี้ก็ชื่อว่ามามีอริชฐานบารมี

นัยที่ ๒ หมายถึงการบำเพ็ญอริษฐานบารมีของบุคคลผู้ปฏิบัติญาณตนเป็น พระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มั่งคั่งมั่งมี ๘ ประการครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้นๆ ว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น สมัยเกิดเป็นพญาอุกกุระ(พญาสุนัข) สมัย เกิดเป็นมาตังคบัณขิต สมัยเป็นเตมียราชกุมาร

ระดับการบำเพ็ญอริษฐานะ ในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ อริษฐานบารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้อริษฐานธรรม เป็นเครื่องนำทาง ในการทำหน้าที่การงานปกติหรือใช้อริษฐานธรรม(ความมั่นคงแน่วแน่)แก้ปัญหา อยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าบำเพ็ญอริษฐานบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพญาอุกกุระ(พญาสุนัข) มีสุนัขเป็นบริวารหลายร้อยตัว อาศัยอยู่ในป่าช้า วันหนึ่ง พวกสุนัขที่เลี้ยงไว้ในพระราชวังแอบมากัดหนังและเชือกชะเนาะของราชรถขาด พระราชาทรงกริ้ว จึงรับสั่งให้ฆ่าสุนัขทุกตัวที่พบเห็น ทำให้สุนัขถูกฆ่าเป็นจำนวนมาก ที่เหลือก็หลบภัย ไปอาศัยอยู่ในป่าช้ากับสุนัขโพธิสัตว์

สุนัขโพธิสัตว์เห็นพวกสุนัขมีภัย คิดว่า ไม่มีใครสามารถช่วยเหลือสุนัขเหล่านั้น ได้นอกจากตัวเอง ประสงค์จะช่วยเหลือจึงหาอุบายวิธีเข้าไปเฝ้าพระราชาในพระราชวัง ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ทรงรับสั่งให้ฆ่าสุนัขทั้งหลายหรือ?” พระราชาตรัสตอบว่า “ใช่ เราสั่งให้ฆ่า เพราะพวกสุนัขกัดกินหนังและเชือกชะเนาะ รถของเรา”

สุนัขโพธิสัตว์ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์ทรงทราบ หรือว่าสุนัขตัวไหนกัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถ” พระราชาตอบว่า “ไม่ทราบ” สุนัขโพธิสัตว์ทูลถามต่อไปว่า “พระองค์รับสั่งให้ฆ่าสุนัขทุกตัวหรือ?” พระราชา ตรัสตอบว่า “ฆ่าเฉพาะสุนัขบ้าน ยกเว้นสุนัขในพระราชวัง” สุนัขโพธิสัตว์จึงทูล แนะนำให้พระราชาทรงพิจารณาให้ถ้วนถี่ ไม่มีความลำเอียง กราบทูลว่า “สิ่งที่

พระราชากระทำลงไปนั้นไม่เป็นธรรม” จากนั้นกราบทูลให้คำแนะนำแก่พระราชาก็เกี่ยวกับวิธีตรวจสอบว่าสุนัขตัวไหนกัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถโดยการขยำหญ้ากับเปรียงให้พวกสุนัขตี๋ม สุนัขเหล่านั้นตี๋มหญ้ากับเปรียงแล้วสำรอกออกมา ตัวที่กัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถก็สำรอกหนังออกมา ทำให้รู้ว่าตัวไหนกัดกินหนังและเชือกชะเนาะรถ พระราชาทรงทราบเช่นนี้แล้วทรงยินดีมาก ทรงบูชาสุนัขโพธิสัตว์ด้วยเสวตฉัตร ทรงให้อภัยทานแก่สุนัขทั้งหมด ความเด็ดเดี่ยวแน่วแน่มั่นคงในการแก้ปัญหาของพญาอุกกุระ(พญาสุนัข)นี้ ชื่อว่าบำเพ็ญอริชฐานบารมี^{๑๒๙}

ระดับที่ ๒ อริชฐานอุปบารมี

อริชฐานธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี ชันติบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าอริชฐานอุปบารมี เช่น สมัยเกิดในตระกูลคนจัณฑาลนอกเมืองพาราณสี ชื่อว่ามาตังคะ เมื่อเติบโตเป็นหนุ่มได้ชื่อว่ามีมาตังคะบัณฑิต วันหนึ่งถูกบริวารของนางทิฐุมังคลิกาผู้เป็นธิดาเศรษฐีรุมทำร้ายด้วยข้อหาว่าเป็นคนจัณฑาล เทียวไปในที่สาธารณะให้คนอื่นมองเห็นไม่เป็นมงคล มาตังคะบัณฑิตถือว่าตัวเองถูกบริวารของนางทิฐุมังคลิการุมซ้อมด้วยไม่มีเหตุผล จึงไปนอนที่ประตูเรือนบิดาของนางทิฐุมังคลิกา โดยตั้งจิตมั่นแน่วแน่(อริชฐาน)ว่า “ถ้าไม่ได้นางทิฐุมังคลิกาเป็นภรรยาจักไม่ลุกขึ้น” เมื่อได้นางทิฐุมังคลิกาเป็นภรรยาแล้ว จึงลุกขึ้นพานางไปอยู่ที่บ้าน แต่ก็ไม่ได้ล่วงเกินนางในฐานะสามี ต่อมาวันหนึ่งหลีกเข้าไปบำเพ็ญธรรมในป่าจนได้ฌานสมาบัติ มีฤทธิ์มาก ในขณะที่นางทิฐุมังคลิกามีระดู มาตังคะบัณฑิตเอาหัวแม่มือขวาลูบคลำสะดือของนางทิฐุมังคลิกา ทำให้นางตั้งครรภ์ ต่อมาได้คลอดบุตร พวกพราหมณ์ตั้งชื่อบุตรนั้นว่า “มัตถัพยกุมาร” มาตังคะบัณฑิตชื่อว่ามีบำเพ็ญอริชฐานบารมีอย่างนี้ พระโพธิสัตว์มาตังคะบำเพ็ญอริชฐานบารมีตลอดเวลา วันหนึ่ง เพราะเมตตาธรรมประสงค์จะอบรมกล่อมเกลาคาบสชื่อวาชาติมันต์ผู้มีมานะทิฐิมานะ จึงอริชฐานให้ไม้ชำระฟันลุดไปติดที่ขญา

^{๑๒๙}

พ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒/๑๐, พ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๒๒/๒๕๙-๒๖๓.

ของดาบชาติมันต์ ซึ่งกำลังอาบน้ำอยู่ ทำให้ชาติมันต์ดาบสโกรธมาก ต่ำว่าสาปแข่งด้วยประการต่างๆ แต่มาตั้งคโพรธัสต์ว์ก็ไมโกรธตอบ กลับหาวิธีที่จะทำลายมานะทิกฏฐิของชาติมันต์ดาบส วันหนึ่งอริชฐานจิตห้ามดวงอาทิตย์ขึ้น ชาวบ้านเดือดร้อนหนักจึงเข้าไปร้องทุกข์บอกให้ปล่อยดวงอาทิตย์ขึ้นมาเถิด มาตั้งคโพรธัสต์ว์บอกว่า “ต้องให้ชาติมันต์มาขอขมาโทษก่อนจึงจะปล่อยให้ดวงอาทิตย์ขึ้น” ชาวบ้านจึงไปอุคตลากชาติมันต์ดาบสให้มาขอขมาโทษพระโพรธัสต์ว์ ดวงอาทิตย์จึงขึ้น^{๑๓๐}

ระดับที่ ๓ อริชฐานปรมัตถบารมี

อริชฐานธรรมที่พระโพรธัสต์ว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีขันติบารมี วิริยบารมี สัจจบารมี และเนกขัมมบารมีเป็นฐาน ชื่ออริชฐานปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็น เตมียราชกุมาร ประสงค์จะออกบวช แต่ก็เป็นเรื่องยากที่จะสละราชสมบัติได้ เพราะพระบิดาและพระมารดาต่างหวังให้เป็นรัชทายาท คินหนึ่ง เทวดาที่เคยเป็นญาติกันได้ให้คำแนะนำว่า “ท่านอย่าแสดงความเป็นบัณฑิต” พระเตมียกุมารเมื่อได้ฟังคำแนะนำจากเทวดาแล้วได้อริชฐานองค์ ๓ ประการอยู่เป็นเวลา ๑๖ ปี คือ

- ๑) ทำที่เป็นคนใบ้
- ๒) ทำที่เป็นคนหูหนวก
- ๓) ทำที่เป็นคนเปลี้ย^{๑๓๑}

เพื่อให้ทุกคนเห็นว่า พระองค์ไม่เหมาะที่จะเป็นรัชทายาท แม้พระมารดา พระบิดาทดสอบและอ้อนวอนตลอดเวลาว่า “เตมียกุมารลูกรัก พ่อและแม่รู้ว่าเจ้าทำได้เป็นใบ้ เพราะปาก หู และเท้าอย่างนี้มีไซ้ของคนเป็นใบ้ คนหูหนวกและคนง่อยเปลี้ยเลย ลูกเป็นบุตรที่แม่รักชาติลบริสุทธ์และตั้งจิตปรารถนาจึงได้มา ลูกอย่าให้พ่อแม่ต้องพินาศเลย จงปลดเปลื้องข้อครหาจากราชสำนักในชมพูทวีปทั้งสิ้นด้วยเถิด” แม้พระมารดาพระบิดาจะทรงขอร้องอยู่อย่างนี้ พระเตมียกุมารก็ทรงนอนทำเป็นไม่ได้ยิน ท้ายที่สุด พระบิดาให้หมอดูตรวจทำนายลักษณะ หมอดูกราบทูล

^{๑๓๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑-๒๓/๔๖๙-๔๗๓, ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๗/๑-๒๓/๑-๒๑.

^{๑๓๑} ชุ.จริยา. อ. (ไทย) ๕๗/๓๑๕.

ว่า “น่าจะเป็นคนกาฬกนิ ให้อยู่ในพระราชวังก็จะเป็นอันตรายแก่ชีวิตของพระองค์ และพระมเหสี เป็นอันตรายแก่ราชบัลลังก์” พระราชาจึงรับสั่งให้นำพระเทมียกุมารใส่รถออกไปฝังในป่าช้าผีดิบ พระเทมียกุมารได้ทราบดังนี้ ก็ตั้งใจยิ่งนักที่จะได้ปลดเปลื้องภาระออกบวชดังที่ปรารถนา เมื่อทรงผนวชแล้วก็แสดงธรรมโปรดพระบิดาและข้าราชการบริวาร ทำให้คนเหล่านั้นออกบวชตามเป็นจำนวนมาก

การดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุเป้าหมายของพระเทมียกุมารต้องใช้ความเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างใหญ่ ใช้ขันติธรรมมาก ใช้วิริยะมาก และใช้ระยะเวลายาวนานถึง ๑๖ ปี ท้ายที่สุดแม้ถูกฝังในป่าช้าผีดิบก็พร้อมที่จะสละชีวิต ด้วยจุดประสงค์แน่วแน่ขอให้ได้บวช แม้จะประสบปัญหาอุปสรรคมาก ประสบทุกข์ตลอดเวลาก็ไม่หวั่นไหว ถูกสภาพแวดล้อมบีบคั้นคือมารดาบิดาอ่อนวอนเพื่อให้เป็นรัชทายาทสืบราชสมบัติ ข้าราชการบริวารฝากความหวังให้ปกครองบ้านเมืองสืบไป พระองค์ก็ยังคงยืนหยัดหนักแน่นทำที่เป็นคนใบ้ หูหนวก ง่อยเปลี้ย ท้ายที่สุดชีวิตก็ยอมสละได้ พระจริยาวัตรของพระองค์จึงเป็นการบำเพ็ญอุชิฐฐานปรมัตถบารมี

ทสبارมี ๙ : เมตตา

ความหมายและขอบข่ายของเมตตา

“เมตตา” แปลว่า ความรัก กิริยาที่รัก ภาวะที่รัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ภาวะที่เอ็นดู ความปรารถนาเกื้อกูลกัน ความอนุเคราะห์ ความไม่พยาบาท ความไม่ปองร้าย กุศลมูลคืออโทสะในหมู่สัตว์^{๑๓๒} เป็นไมตรีความรักความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกัน ความใส่ใจหรือต้องการสร้างเสริมประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย “เมตตา” เป็นธรรมกลางๆ ทั้งในแง่ผู้มีความเมตตาและในแง่ผู้ควรได้รับเมตตา จึงควรมีทั้งผู้น้อยต่อผู้ใหญ่และผู้ใหญ่ต่อผู้น้อย คนจนต่อคนมีและคนมีต่อคนจน ยากต่อเศรษฐีและ

^{๑๓๒} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๒/๕๕๐.

เศรษฐีต่อจาก คนฐานะต่ำต่อคนฐานะสูงและคนฐานะสูงต่อคนฐานะต่ำ คฤหัสถ์ ต่อพระสงฆ์และพระสงฆ์ต่อคฤหัสถ์ เป็นธรรมเนียมพื้นฐานของใจชั้นแรกในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล “สมบัติ” ของเมตตาก็คือระงับพยายามได้ วัตถุประสงค์ของเมตตาก็คือเกิดสิเนหะ(ความโปรดปรานส่วนตัว)ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความลำเอียงช่วยเหลือกันในทางผิดเมตตาก็แท้จริงจึงเป็นธรรมที่เอื้อต่อการรักษาความเที่ยงธรรม เป็นธรรมกลางๆ ทำให้มีภาวะปราศจากความเห็นแก่ตัว ปราศจากความเกลียดชังคิดร้าย มีไมตรีปรารถนาดีต่อคนทุกคนสม่ำเสมอ ช่วยให้เกิดพิจารณาและกระทำการต่างๆไปตามเหตุผล^{๑๓๓} เมตตาก็แท้จริงจะเป็นไปในแบบที่ว่า^{๑๓๔}

พระผู้มีพระภาคนั้นทรงมีพระทัยเสมอกัน
 ทั้งต่อนายขมังธนู(ที่รับจ้างมาลอบสังหารพระองค์)
 ต่อพระเทวทัต ต่อโจรองคฺลีมาล ต่อช้างธนบาล
 (ที่พระเทวทัตปล่อยมาเพื่อฆ่าพระองค์)
 และต่อพระราหุล ทั้งทุกคน

ในเรื่องนี้ มีกรณีตัวอย่าง ๒ เรื่องที่เป็นการยืนยันว่า “เมตตา” เป็นธรรมกลางๆ ที่ควรแผ่ไปในสรรพสัตว์ คราวหนึ่งภิกษุถูกงูกัดถึงแก่ภรรณาภพ พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้พวกภิกษุแผ่เมตตาคิดให้ตระกูลพญางูทั้ง ๔ คือ พญางูวิรูปักษ์ พญางูเอราปละ พญางูฉัพยาบุตร และพญางูกัณหาโคตมกะ รวมทั้งสัตว์อื่นๆ ด้วย เพื่อเป็นเครื่องคุ้มครองรักษาป้องกันตัวเองไม่ให้ถูกงูกัดและถูกสัตว์ทำร้าย^{๑๓๕}

^{๑๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, หน้า ๗๐๗-๗๐๘.

^{๑๓๔} ชู.อป. (ไทย) ๓๒/๘/๖๘; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐๘.

^{๑๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๑-๑๔-๑๕; วิธีการแผ่เมตตาในกรณีนี้ก็คือการสวดสาธยายชั้นปริตรว่า “วิรูปกฺเขหิ เม เมตฺตํ เมตฺตํ เอราปเถหิ เม, ฉพฺยาบุตรเถหิ เม เมตฺตํ เมตฺตํ กณฺหาโคตมเกหิ จ ฯเปฯ” ซึ่งเป็นที่นิยมสวดกันทั่วไปในประเทศไทย

อีกกรณีหนึ่ง พวกภิกษุพากันเข้าไปอยู่ป่าปฏิบัติธรรม ถูกพวผีसाงเทวดารบกวน
เกิดความหวาดกลัวจึงออกจากป่าไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงแนะนำ
ให้ภิกษุเหล่านั้นสวดบทกรณียเมตตสูตร เพื่อให้ผู้กมิตรไมตรีกับผีसाงเทวดา
ความแห่งพระสูตรตอนหนึ่งว่า^{๑๓๖}

ผู้ฉลาดในประโยชน์ มุ่งหวังบรรลุนันตบพ ควรบำเพ็ญกรณียกิจ
ความเป็นผู้อาจหาญ ซื่อตรง เคร่งครัด ว่องาย อ่อนโยน
และไม่เย่อหยิ่ง... เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี
เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูตหรือสัมภเวสีก็ดี
ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด จงมีตนเป็นสุขเถิด ...

การบำเพ็ญเมตตา (เมตตาภาวนา)

หลักของการบำเพ็ญเมตตา มี ๔ ชั้น คือ^{๑๓๗}

ชั้นที่ ๑ เว้นบุคคลที่เป็นโทษหรือเป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญเมตตาไม่ควร
เจริญเมตตาในบุคคล ๖ ประเภทคือ

- ๑) บุคคลที่เกลียดกัน จะทำให้เกิดความลำบากใจ
- ๒) บุคคลที่เป็นเพื่อนรักกันมาก
- ๓) บุคคลที่เป็นกลาง ๆ
- ๔) บุคคลที่เป็นศัตรูกันจะทำให้เกิดความโกรธ
- ๕) บุคคลที่เป็นเพศตรงข้าม จะทำให้เกิดความกำหนัดได้ง่าย ถ้าจะเจริญ
ก็ควรเจริญโดยไม่เจาะจง
- ๖) บุคคลที่เสียชีวิตแล้ว

^{๑๓๖} ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๑-๑๐/๒๐-๒๒.

^{๑๓๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ-
มหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๒-๒๒๐.

ขั้นที่ ๒ แผ่เมตตาให้แก่ตนเองพึงเจริญเมตตาในตนเองบ่อยๆ ว่า “ขอเราจงเป็นผู้ถึงซึ่งความสุข ไม่มีทุกข์เกิด” หรือว่า “ขอเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีกรรม เบียดเบียน ไม่มีกรรมทุกข์ มีความสุขบริหารตนเกิด” เมื่อเจริญเมตตาในตนเองบ่อยๆ อย่างนี้ จะเกิดความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข โดยเปรียบเทียบกับตนเองว่า “เราเป็นผู้รักสุขเกลียดทุกข์และอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตายฉันใด แมสัตว์อื่น ๆ ก็ฉันนั้น” แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า

บุคคลตามค้นไปด้วยใจตลอดทุกทิศ ก็มีได้พบผู้เป็นที่รักกว่าตน
ที่ไหนเลย ฉันใด ตนของคนอื่นๆ ก็ย่อมเป็นที่รักของเขามากฉันนั้น
เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น

ขั้นที่ ๓ แผ่เมตตาารวมแดนถ้ามีบุคคลเหล่านี้อยู่ในวิถีชีวิตหรือมีเหตุให้สัมพันธ์กันอยู่เป็นประจำ พึงเจริญเมตตาในบุคคลเหล่านี้ตามลำดับ คือ

- ๑) บุคคลที่เป็นเพื่อนรักกันมาก
- ๒) บุคคลที่เป็นกลางๆ
- ๓) บุคคลที่เป็นศัตรูกัน

ขั้นที่ ๔ กำจัดธรรมปฏิบัติและบำเพ็ญเมตตา

- ๑) ขั้นกำจัดธรรมปฏิบัติ คือความโกรธ

วิธีอบรมสร้างเมตตาให้เกิดมีขึ้นในอุปนิสัยสันดานนั้นคือการสำรวมระวังดูแลรักษาใจมิให้โกรธแค้นขัดเคืองอาฆาตพยาบาท เมื่อใดเกิดภาวะจิตขัดเคืองอาฆาตพยาบาทก็พยายามสงบระงับเสียโดยคิดว่า “ตนเองรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่น สัตว์อื่นก็ฉันนั้น” ถ้าไม่สามารถระงับความรู้สึกโกรธขัดเคืองอาฆาตพยาบาทได้ด้วยวิธีการนี้ ก็ให้ระลึกท่องบ่นภาวนาต่อไป ด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่งที่จะมีประสิทธิผล ดังแสดงไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๙ วิธี^{๑๓๘} ดังนี้

^{๑๓๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า

วิธีที่ ๑ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงโทษของความโกรธ

วิธีที่ ๒ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงความดีของเขา

วิธีที่ ๓ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้รู้เสียด้วยว่า “โกรธคือทำทุกขให้ตนเอง”

วิธีที่ ๔ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้พิจารณาว่า “มนุษย์ทุกผู้ตัวตนมีกรรมเป็นของตน”

วิธีที่ ๕ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกบุพพจริยา(การทำความดีครั้งอดีต)

ของพระพุทธรองค์

วิธีที่ ๖ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ระลึกถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในวิภวสงสาร

วิธีที่ ๗ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้พิจารณาอานิสงส์เมตตา

วิธีที่ ๘ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ใช้วิธีพิจารณาตัวคนโดยแยกธาตุ

วิธีที่ ๙ เมื่อรู้สึกโกรธ ให้ทำทานสังวิภาค คือให้สิ่งของแก่คนที่โกรธและ
รับสิ่งของจากคนที่โกรธ

ทั้ง ๙ วิธีนี้ เป็นการตัดกระแสความรู้สึกไม่ดีมิให้เกิดขึ้นในจิต ถือเป็นอุบาย
วิธีที่จะป้องกันไม่ให้ความรู้สึกโกรธเคืองอาฆาตพยาบาทเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นการตัด
เชื้อไฟที่จะมาเผาไหม้จิตใจ ซึ่งในขณะที่เดียวกันก็ถือเป็นการเพาะปลูกหน่อแห่งเมตตา
ธรรมขึ้นในจิต นานวันเข้าเมตตาธรรมก็จะประทับฝังแน่นอยู่ในจิต กลายเป็นคน
มีอัธยาศัยรักใคร่ เมื่อจะคิดจะพูดจะทำก็ปรากฏออกมาพร้อมกับเมตตาเสมอ
นานวันเข้าก็กลายเป็นผู้มีอุปนิสัยเมตตา ซึ่งเมตตาที่เราทั้งหลายได้อบรมสั่งสมไว้
เป็นนิจ จนกระทั่งติดแน่นฝังอยู่ในอุปนิสัยจิตใจแล้ว ย่อมทำให้บุคคลผู้นั้นๆ
มีลักษณะนิสัยที่มีเยื่อใยไมตรีจิต คิดเกื้อกูลด้วยประโยชน์สุข ปราศจากอาฆาต
พยาบาทซึ่งเคียดโกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบเข้มขื่น มองด้วย
สายตาดำอันแสดงถึงใจที่เอิบอาบด้วยปรารถนาดีให้มีความสุข

๒) การเจริญเมตตาโดยไม่เจาะจง(อนธิโสภรณา)

เจริญเมตตาหรือแผ่เมตตาต่อกันและกัน โดยไม่เจาะจงว่า

๑) สพเพ สตตา อเวรา อพยาปชฌา อนีฆา สุขี อตตานันฺ ปริหรนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่มีควมบีบคั้นไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๒) สพเพ ปาณา อเวรา อพยาปชฌา อนีฆา สุขี อตตานันฺ ปริหรนตุ ขอปาณะ(ผู้เนื่องด้วยลมหายใจ)ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่มีควมบีบคั้นไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๓) สพเพ ภูตา อเวรา อพยาปชฌา อนีฆา สุขี อตตานันฺ ปริหรนตุ ขอภูต(ผู้เป็นแล้ว)ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๔) สพเพ ปุคคลา อเวรา อพยาปชฌา อนีฆา สุขี อตตานันฺ ปริหรนตุ ขอบุคคลทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๕) สพเพ อตตภาวปริยาปนนา อเวรา อพยาปชฌา อนีฆา สุขี อตตานันฺ ปริหรนตุ ขอผู้เนื่องอยู่ในอัทภพทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้นไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๓) การเจริญเมตตาโดยเจาะจง(อิธิโสภรณา)

เจริญเมตตาหรือแผ่เมตตาต่อกันและกันโดยเจาะจงว่า

๑) สพพา อิตถิโย อเวรา อพยาปชฌา อนีฆา สุขี อตตานันฺ ปริหรนตุ ขอสตรีทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๒) สพเพ ปุริสา อเวรา อพยาปชฌา อนีฆา สุขี อตตานันฺ ปริหรนตุ ขอบุรุษทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๓) สพเพ อริยา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตานิ ปฺริหรนฺตุ
 ขออริยชนทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข
 รักษาตนอยู่เถิด

๔) สพเพ อนริยา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตานิ ปฺริหรนฺตุ
 ขอผู้ไม่ใช่อริยชนทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์
 มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๕) สพเพ เทวา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตานิ ปฺริหรนฺตุ ขอเทพ
 ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตน
 อยู่เถิด

๖) สพเพ มนุสฺสา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตานิ ปฺริหรนฺตุ
 ขอมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข
 รักษาตนอยู่เถิด

๗) สพเพ วินิปาติกา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตานิ ปฺริหรนฺตุ
 ขอผู้ตกอยู่ในอบายทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์
 มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

๔) การเจริญเมตตาไปในทิศทั้ง ๑๐ (ทิสาพรณา)

เจริญเมตตาหรือแผ่เมตตาต่อกันและกันในทิศทั้ง ๑๐ ว่า “สพเพ ปุรตถิมา
 ทิสาย สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนินฺหา สุขี อตฺตานิ ปฺริหรนฺตุ ขอสัตว์ทั้งหลาย
 ทั้งปวงในทิศตะวันออก จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีควมบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข
 รักษาตนอยู่เถิด” เป็นต้น^{๑๓๙}

อีกส่วนหนึ่ง ในชีวิตประจำวันทั้งในขณะที่ทำหน้าที่การงาน และขณะอยู่กับ
 ครอบครัว ขอให้เราทั้งหลายตั้งเมตตาเป็นปุเรจาริกคือ ยึดมั่นตั้งเมตตาธรรมเป็นหลัก

^{๑๓๙} การเจริญเมตตาไปในทิศอื่นๆจนครบ ๑๐ ก็เช่นเดียวกัน รวมทั้งการเจริญเมตตา
 โดยไม่เจาะจงและโดยเจาะจงด้วย

ตั้งเมตตารธรรมไว้ข้างหน้าเสมอไม่ว่าจะคิดพูดทำอะไรก็ตาม ใจความก็คือว่า เมื่อจะคิดอะไรทั้งต่อหน้าและลับหลัง ก็ตั้งจิตปรารถนาติ่มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส เว้นขาดจากความละโมภยอยากได้เกินประมาณ(นั่นคือเว้นจากอภิชฌา) เว้นขาดจากความอาฆาตขัดเคือง (นั่นคือเว้นจากพยาบาท) และเว้นขาดจากความคิดที่ไม่มีเหตุผลวิปริตผิดจากความเป็นจริง(นั่นคือเว้นจากมิจฉาทิฏฐิ) ข้อนี้เรียกว่าเมตตามโนกรรม

เมื่อจะพูดเรื่องอะไรทั้งต่อหน้าและลับหลัง ก็มุ่งเรื่องที่เป็นประโยชน์ สุภาพ ไพเราะ แสดงความเคารพให้เกียรติกัน เว้นขาดจากการพูดเท็จ(มุสวาท) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด(ปิสุณาวจา) เว้นขาดจากพูดคำหยาบ(ผรุสวาจา) และเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ(สัมผัปปลาปะ) ข้อนี้เรียกว่าวจีสัจริต

เมื่อจะทำอะไรทั้งต่อหน้าและลับหลัง ก็เป็นไปเพื่อช่วยอนุเคราะห์ช่วยเหลือสุภาพนุ่มนวล เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์(ปาณาติบาต) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (อทินนาทาน) และเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม(กาเมสุมิฉาจาร) ข้อนี้เรียกว่าเมตตาทกกรรม

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักเบื้องต้นของการบำเพ็ญเมตตารธรรม สรุปความว่า^{๑๔๐} “ไม่ว่าจะประสบสิ่งที่ดีหรือไม่ดี เช่น ถูกตีเตียน ถูกทำร้ายก็ควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ ถูกคนอื่น ๆ มาพูดอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พูดตามกาลสมควรหรือไม่สมควร พูดเรื่องที่เป็นจริงหรือไม่เป็นจริง พูดคำที่อ่อนหวานหรือหยาบคาย พูดคำที่มีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ มีเมตตาจิต พูดหรือไม่มีโทสะพูด จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งอันเป็นประโยชน์ อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ เราจักแผ่เมตตาจิตไปให้บุคคลนั้นอยู่ และเราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบุลย์ เสมอด้วยแผ่นดิน

^{๑๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๒๓-๒๓๐/๒๓๔-๒๔๓.

“ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่า” จากนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการบริหารจัดการจิตเพื่อสร้างเมตตาระงับความโกรธไว้ ๔ ประการ คือ

ประการที่ ๑ ทำจิตให้หนักแน่นเหมือนแผ่นดิน

แผ่นดินใหญ่นี้หนักแน่น มั่นคงไม่หวั่นไหว ควรทำจิตใจให้เหมือนแผ่นดิน หนักแน่นมั่นคงในทุกสถานการณ์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใจความโดยสรุปว่า “ภิกษุทั้งหลาย เหมือนบุรุษถือเอาจอบและตะกร้ามาแล้วพูดว่า ‘เราจักทำแผ่นดินใหญ่นี้ไม่ให้เป็นแผ่นดิน’ เขาขุดลงตรงที่นั่น ๆ โขยเศษดินทิ้งลงไปในที่นั้น ๆ บ้วนน้ำลายลงในที่นั้น ๆ ถ่ายปัสสาวะรดลงในที่นั้น ๆ แล้วพูดสัพทว่า ‘เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน เอ็งอย่าเป็นแผ่นดิน’ เขาก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ เพราะแผ่นดินใหญ่ลึกลับประมาณไม่ได้” ความเป็นคนมีจิตหนักแน่นนี้ถือเป็นมงคลสูงสุด คือเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความสุข ความเจริญอย่างยิ่ง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า “บุญจสุส โลกธมเมหิ จิตตํ ยสฺส น กมฺปติ อโสภํ วิรชํ เขมฺ เอตมมงฺคลมุตฺตมํ แปลว่า จิตของผู้ถูกโลกธรรมกระทบไม่หวั่นไหว ไม่เศร้าโศก ปลอดภัยกิเลสตั้งฐิติ เกษมปลอดภัย นี่เป็นมงคลอย่างสูงสุด”

ประการที่ ๒ ทำจิตให้ว่างเหมือนอากาศ

ท้องฟ้าอากาศกว้างใหญ่ไพศาลไร้ขอบเขต ไม่มีขีดคั่นเขตแดน จิตใจที่จะมีคุณภาพและสุขภาพดีต้องไร้ขีดคั่นเขตแดน ไร้ขีดจำกัดเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใจความโดยสรุปว่า “คนถือเอาครึ่งสีเหลือง สีเขียว หรือสีแดงเลื่อนดนมมาแล้วพูดว่า ‘เราจักเขียนรูปในอากาศนี้ ทำให้เป็นรูปปรากฏ’ เขาก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ เพราะอากาศนี้ไม่มีรูปร่าง ชี้ให้เห็นไม่ได้ ใครก็ตามจะเขียนรูปในอากาศนั้น ทำให้เป็นรูปปรากฏไม่ได้ จิตว่างก็ยิ่งใหญ่เหมือนกับท้องฟ้าอากาศ

ต้นธารแห่งความชั่วมืดก็คือความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเกิดจากการที่คนทั้งหลาย เห็นว่ามีอัตตาและมีของที่เนื่องกับอัตตาอยู่ เรียกว่ามีสัkkายาทิฏฐิ คำว่า “สัkkายาทิฏฐิ”

แปลว่า ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน ถือเขาถือเรา ความเห็นเช่นนี้เป็นพื้นฐานแห่งความชั่วร้าย ในรายละเอียดหมายถึงเห็นชั้น ๕ โดยอาการ ๔ รวมเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ ดังนี้^{๑๔๑}

อาการที่ ๑ เห็นรูป:

๑) เห็นรูปเป็น “อตฺตา”	๒) เห็นอตฺตาว่า “มีรูป”
๓) เห็นรูปใน “อตฺตา”	๔) เห็นอตฺตาใน “รูป”

อาการที่ ๒ เห็นเวทนา:

๑) เห็นเวทนาเป็น “อตฺตา”	๒) เห็นอตฺตาว่า “มีเวทนา”
๓) เห็นเวทนาใน “อตฺตา”	๔) เห็นอตฺตาใน “เวทนา”

อาการที่ ๓ เห็นสัญญา:

๑) เห็นสัญญาเป็น “อตฺตา”	๒) เห็นอตฺตาว่า “มีสัญญา”
๓) เห็นสัญญาใน “อตฺตา”	๔) เห็นอตฺตาใน “สัญญา”

อาการที่ ๔ เห็นสังขาร:

๑) เห็นสังขารเป็น “อตฺตา”	๒) เห็นอตฺตาว่า “มีสังขาร”
๓) เห็นสังขารใน “อตฺตา”	๔) เห็นอตฺตาใน “สังขาร”

อาการที่ ๕ เห็นวิญญาณ:

๑) เห็นวิญญาณเป็น “อตฺตา”	๒) เห็นอตฺตาว่า “มีวิญญาณ”
๓) เห็นวิญญาณใน “อตฺตา”	๔) เห็นอตฺตาใน “วิญญาณ”

ในขณะเดียวกัน พื้นฐานแห่งความดีก็คือการถอนสักกายทิฏฐิได้ มีโลกทัศน์แบบอนัตตา นั่นคือเห็นว่าเป็นอนัตตา ห่างจากอตฺตา สิ่งทั้งหลายมีอยู่เป็นอยู่โดยเป็นปัจจัยแก่กันและกัน มีอยู่ด้วยความสัมพันธ์กัน มีอยู่ด้วยอาศัยปัจจัย ไม่มีความคงที่อยู่อย่างเดิม ไม่มีอยู่โดยตัวมันเอง ไม่มีตัวตนที่แท้จริง

^{๑๔๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑/๓-๕.

ประการที่ ๓ ทำจิตให้เย็นเหมือนแม่น้ำ

โลกปัจจุบันเปลี่ยนแปลงเร็วมาก คนวิ่งไล่ตามกันยังพอมิท่างทันกันได้ แต่คนวิ่งตามโลกไม่มีทางทัน เหมือนคำกล่าวของอาจารย์เซนว่า “ยิ่งไล่ตาม ยิ่งห่างไกล ยิ่งไขว่คว้า ยิ่งสุดเอื้อม ยิ่งโหยหา ยิ่งสิ้นหวัง” มีพุทธภาษิตว่า “สุสุขขิ วต ชีวาม อุตฺตมกฺกสฺส อุตฺตมกฺกา อุตฺตมกฺกสฺส มนุสฺสเสสุ วิหราม อุตฺตมกฺกา แปลว่า ในขณะที่คนต่อสู้ ตื่นรนชวนชวายนกระวนกระวาย พวกเราไม่ต่อสู้ตื่นรนชวนชวายนกระวนกระวาย ช่างอยู่เป็นสุขสบายจริงหนอ ในขณะที่คนต่อสู้ตื่นรนชวนชวายนกระวนกระวาย พวกเราอยู่ปราศจากการต่อสู้ตื่นรนชวนชวายนกระวนกระวาย” ในโลกสันนิวาส ปัจจุบันนี้ จำเป็นต้องมีจิตใจเย็นมากจริงๆ มิเช่นนั้นก็จะหาความสงบสุขไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ความโดยสรุปว่า “เหมือนคนถือคบหญาที่ลูกโหลงมาแล้ว พุดว่า ‘เราจักเอาคบหญาที่ลูกโหลงนี้เผาแม่น้ำคงคาให้ร้อนจัด เตือดเป็นควันพุ่ง’ เขาก็ไม่อาจทำสำเร็จได้ เพราะแม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำที่ลึกสุดประมาณ”

ประการที่ ๔ ทำจิตให้อ่อนโยนเหมือนกระสอบหนังแมว

พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ความโดยสรุปว่า “กระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้ว ฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว ย่อมนุ่มดั่งปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ถ้ามีคนเอาไม้หรือกระบือ่งมาแล้วพุดว่า ‘เราจักเอาไม้หรือกระบือ่งตีกระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้วนี้ให้มีเสียงดัง’ เขาก็ไม่อาจทำกระสอบหนังแมวนั้นให้มีเสียงดังได้ เพราะกระสอบหนังแมวที่ฟอกแล้วนั้น ตีไม่มีเสียง” จิตใจของคนก็เหมือนกัน ต้องมีคุณภาพ สุขภาพ และสมรรถภาพพอที่จะรองรับแรงกระทบและแรงกระแทกจากโลกธรรมได้ ภัยของชีวิตมี ๔ ประการ คือ

๑) อุมิภัย ภัยจากคลื่น ได้แก่ภัยจากความโกรธและความคับแค้นใจ

๒) กุมภิลภัย ภัยจากจระเข้ ได้แก่ภัยจากความเห็นแก่ปากแก่ท้อง การจับจ่ายใช้สอยเกินตัว

๓) อาวัญภัย ภัยจากน้ำวน ได้แก่ภัยจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่
นำใคร่น่าพอใจ

๔) สุขุภาภัย ภัยจากปลาร้าย ได้แก่ภัยจากเพศตรงข้าม

เมื่อมีภัยรอบด้านอย่างนี้ เราทั้งหลายต้องทำจิตให้มีความยึดหยุ่น พร้อมทั้งจะ
ปรับเข้าได้กับทุกสถานการณ์ ไม่มีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อสิ่งที่มากระทบกระแทก จึงจะ
เหมาะกับสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีปัญหาอุปสรรคที่มากขึ้น ซับซ้อนขึ้น และเข้มข้นมากขึ้น

อานิสงส์ของเมตตา

เมตตาเป็นคุณธรรมที่ค้ำจุนโลก ทำให้โลกดำรงอยู่ได้เป็นปกติสุข มวลมนุษย์
อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข มีความสามัคคีกลมเกลียวกัน ดังพุทธภาษิตว่า “โลโก-
ปตมมภิกา เมตตา แปลว่า เมตตาธรรมค้ำจุนโลก” บุคคลผู้มีเมตตาธรรมเป็นที่ตั้ง
ย่อมหวังได้แน่นอนว่าจะเกิดมีอานิสงส์คือคุณความดีมหาศาล สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้า
ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า^{๑๔๒} “ภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ ที่บุคคลเสพ เจริญแล้ว
ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดูจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สัมสมแล้ว
ปรารภดีแล้ว พึงหวังได้อานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ

๑) หลับเป็นสุข

๒) ตื่นเป็นสุข

๓) ไม่ฝันร้าย

๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย

๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย

๖) เทวดาทั้งหลายคุ้มครองรักษา

๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรากร้ากรายไม่ได้

๘) จิตเป็นสมาธิเร็ว

๙) สีนหน้าสดใส

๑๐) ไม่หลงลืมสติตาย

๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษอันยอดเยี่ยม ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

เรื่องของพระสุวรรณสามเป็นตัวอย่างของผู้ได้รับอานิสงส์จากการมีเมตตา
ประจำใจ สุวรรณสามเป็นบุตรชายของดาบสชื่อทุกลและดาปสินีชื่อปาริกาเกิดจาก
เทวดาบันดาลให้ เมื่อสุวรรณสามเติบโตใหญ่ ฤาษีและฤาษีณีถูกงูพันพิษใส่ตาจนทำให้

^{๑๔๒} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๓๗-๓๘/๗๑.

ทั้งคู่ตาบอด สุวรรณสามผู้ลูกชายได้เลี้ยงดูมารดาบิดาอยู่ในป่า ชีวิตประจำของทั้งสามคนที่ขาดเสียมิได้คือการเจริญเมตตาธรรมทางใจ วาจา และทางกาย มีเมตตาธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เป็นเหตุทำให้สัตว์ป่าทั้งหลายมีไมตรีจิต คั่นเคยสนิทสนม ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน เมื่อสุวรรณสามออกไปทำธูระเช่นตักน้ำ หาผลไม้มาเลี้ยงมารดาบิดา ก็ได้อาศัยสัตว์ป่าช่วยดูแลมารดาบิดาผู้ตาบอด คราวหนึ่งพระเจ้ากรุงพาราณสีออกไปล่าเนื้อในป่า ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามกำลังเดินไปตักน้ำ ห้อมล้อมด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้ล่าสัตว์โดยสะดวก จึงยิงลูกธนูอาบด้วยยาพิษใส่สัตว์เหล่านั้น ลูกธนูพลาดไปถูกสุวรรณสามล้มลง แทนที่จะแสดงอาการโกรธเคืองผู้ยิงธนู แต่สุวรรณสามกลับเรียกหาผู้ยิงธนูด้วยวาจาอ่อนหวาน ไม่แสดงอาการโกรธ ทำให้พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงมีพระทัยอ่อนโยนในขณะที่สุวรรณสามเองก็สลบไปเพราะพิษบาดแผล เมื่อทรงทราบว่า สุวรรณสามต้องเลี้ยงดูมารดาบิดาตาบอด ก็เสด็จไปยังที่อยู่ของมารดาบิดา ทรงรับภาระเลี้ยงดูแทน ทรงพามารดาบิดามายังที่สุวรรณสามนอนสลบอยู่ ครั้นมาถึงแล้ว มารดาบิดาได้ตั้งสัตยาธิษฐานขึ้นว่า “สามะนี้เป็นผู้ประพฤติ ประพฤติดีดังพรหม กล่าวแต่คำสัตย์จริงเลี้ยงมารดาบิดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล รักสัตว์มีชีวิต ด้วยความสัตย์นี้ ขอให้พิษศรในกายของสามะจงเหือดหายไปเถิด” และพสุนธรีเทพธิดาสถิตอยู่ ณ ภูเขาคันธมาถน์ ซึ่งในอดีตชาติเคยเป็นมารดาของสุวรรณสาม ก็ได้มากล่าวสัตยาธิษฐานเช่นกัน ด้วยอำนาจสัตยาธิษฐานอ้างอิงเมตตาบารมีเหล่านี้ ทำให้สุวรรณสามฟื้นคืนสติ มารดาบิดาของเขาก็หายจากความตาบอด พระเจ้ากรุงพาราณสีก็ทรงเปลี่ยนอุปนิสัยจากความเป็นคนชอบล่าสัตว์มาทรงตั้งอยู่ในเมตตาธรรม ชื่อนี้แสดงให้เห็นอำนาจของเมตตาบารมี

สมัยหนึ่ง ขณะพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ พระเทวทัตบอกให้ครมวชิชังปล้อยชังนาฬาคีรีไปเพื่อฆ่าพระพุทธองค์ ชังนาฬาคีรีนี้ดูร้ายหยาบคาย ชอบฆ่าคนยิ่งนัก คนทั้งหลายเห็นชังถูกปล้อยออกมา วิ่งหนีหลบภัยกัน

วุ่นวาย พระพุทธเจ้าประทับยืนนิ่งตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย มาเถิด พวกเธออย่ากลัวไปเลย ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสที่จะปลงชีวิตของ ตถาคตด้วยความพยายามของผู้อื่น ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลายจะไม่ ปรีณิพพานด้วยความพยายามของผู้อื่น” ลำดับนั้น พระพุทธองค์ทรงแผ่เมตตาไปที่ ช้างนาฬาคีรี ช้างได้สัมผัสกระแสเมตตาจิตของพระพุทธองค์ ลดวงลงแล้วเข้าไปหา ยืนอยู่ตรงพระพักตร์ พระพุทธเจ้าทรงยกพระหัตถ์ชวาลูปกระพองช้างนาฬาคีรี พร้อมกับตรัสว่า

กุญชรเอ๋ย เจ้าอย่าคิดมาทำร้ายพระพุทธเจ้า

กุญชรเอ๋ย การคิดเข้ามาทำร้ายพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

เป็นเหตุแห่งความทุกข์ กุญชรเอ๋ย ผู้ฆ่าพระพุทธเจ้า

จากชาตินี้ไปสู่ชาติหน้าจะไม่มีสุคติภพเลย ...

ช้างนาฬาคีรีเอางวงสูละอองธูลีที่ใกล้พระบาทของพระผู้มีพระภาคแล้วพ่น ลงบนกระหม่อม(ของตน) ย่อตัวถอยออกไปกลับไปโรงช้างตามเดิม ^{๑๔๓}

เมตตาในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ การบำเพ็ญเมตตาธรรมอยู่เนื่องนิตย์ น้อมนึกในใจตลอดเวลาว่า “สพเพ สตตา อเวรา โหนตุ อพยาปชฌา โหนตุ อนินชา โหนตุ สุขี อตตานิ ปรีหรนตุ” ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นสุข อย่าได้มีเวรภัยต่อกันและกัน อย่าได้พยาบาทปองร้ายกัน อย่าได้มีความทุกข์กายใจ ขอให้รักชาติตนพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด” ถือเมตตาธรรม เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันอย่างนี้ จัดเป็นเมตตาบารมี อีกประการหนึ่ง การมี เมตตาเป็นปุเรจาริก(มีเมตตานำหน้าหรือชูเมตตาไว้เป็นธง) ในระดับที่กล่าวในคำ บาลีว่า “อาเสวิตา ภาวิตา พหุสีกตา ยานีกตา วตถุกตา อนุญจिता ปริจิตา สุสมารุธา เมตตาที่บุคคลเสพ เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว” อย่างนี้ก็จัดเป็นเมตตาบารมี

^{๑๔๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๕-๑๙๗.

นัยที่ ๒ เมตตาทสพารมี หมายถึง ความมีไมตรีความรักความปรารถนาดี อยากให้เขามีความสุข ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกันของผู้ปฏิบัติตน เป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เป็นผู้มึธรรมสโมธาน ๘ ประการ ครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้น ๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่นสมัยเกิดเป็นสุวรรณสามดาบส สมัยเกิดเป็น กัณหาที่ปายนดาบส สมัยเกิดเป็นพระเจ้าเอกราช

ระดับการบำเพ็ญเมตตาในฐานะเป็นบารมี

ระดับที่ ๑ เมตตาทสพารมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้เมตตาธรรมเป็นเครื่องนำทาง ในการทำหน้าที่การงานปกติ หรือใช้เมตตาธรรมเป็นหลักในแก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา โดยมีขันติบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าบำเพ็ญเมตตาทสพารมี เช่นสมัยเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อ อรกะ^{๑๔๔} ออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ เป็นศาสดามีบริวารมาก สอนหมู่ฤาษี ประกาศอานิสงส์ของเมตตาว่า “บรรพชิตควรเจริญเมตตา ควรเจริญกรุณา ควรเจริญ มุทิตา ควรเจริญอุเบกขา ธรรมดว่าเมตตาจิตนี้ที่ถึงขั้นอุปนาแล้ว ย่อมให้สำเร็จ ความเป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า” แล้วคาถาเหล่านี้ว่า

ผู้ใดอนุเคราะห์ชาวโลกทั้งมวลด้วยเมตตาจิต หาประมาณมิได้
ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องล่าง โดยประการทั้งปวง

จิตก็เอื้อกุลหาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์

อันผู้นั้น อบรมดีแล้ว กรรมใดที่เขาบำเพ็ญแล้วพอประมาณ

กรรมนั้นจักไม่เหลืออยู่ในจิตของเขานั้น

ระดับที่ ๒ เมตตาทสพารมี

เมตตาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี และขันติบารมี เป็นฐาน ชื่อว่าเมตตาทสพารมี เช่น สมัยเกิดเป็นสุวรรณสามดาบส เรื่องมีอยู่ว่า มีหมู่บ้านนายพราณ ๒ หมู่บ้านใกล้กรุงพาราณสี นายพราณที่เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน

^{๑๔๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๗-๓๘/๗๒, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๓๗-๓๘/๗๑-๗๔.

ทั้ง ๒ นั้น รักใคร่ชอบพอกัน ครอบครัวหนึ่งมีลูกชายชื่อว่า “ทุกุล” อีกครอบครัวหนึ่งมีลูกสาวชื่อว่า “ปาริกา” ลูกชายและลูกสาวของทั้ง ๒ ครอบครัวนี้รักใคร่ชอบพอกัน พ่อแม่ของทั้ง ๒ ครอบครัวก็ชอบพอกัน จึงประสงค์จะให้ลูกชายและลูกสาวแต่งงานกัน แต่ลูกชายและลูกสาวมีอุปนิสัยจิตใจชอบการใช้ชีวิตเป็นนักบวช ไม่นิยมฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มีเมตตาธรรมเป็นหลักใจ จึงได้พากันออกบวชเป็นฤาษีและฤาษิณี ต่อมาเวทดาลี้กเห็นว่าในภพภาคหน้า ทั้งสองจะต้องตาบอด ทำให้การดำเนินชีวิตลำบาก จึงบันดาลให้ทั้งสองได้มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อสุวรรณสาม เมื่อลูกชายเติบโตใหญ่ ฤาษีและฤาษิณีถูกงูพิษใส่ตาจนทำให้ทั้งคู่ตาบอด สุวรรณสามผู้ลูกชายได้เลี้ยงดูมารดาบิดาอยู่ในป่า ชีวิตประจำของทั้งสามคนที่จะขาดเสียมิได้คือการเจริญเมตตาธรรมทางใจ วาจา และทางกาย มีเมตตาธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เป็นเหตุทำให้สัตว์ป่าทั้งหลายมีไมตรีจิตคุ้นเคยสนิทสนม ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน เมื่อสุวรรณสามออกไปทำธุระเช่นตักน้ำ หาผลไม้มาเลี้ยงมารดาบิดา ก็ได้อาศัยสัตว์ป่าช่วยดูแลมารดาบิดาผู้ตาบอด คราวหนึ่ง พระเจ้ากรุงพาราณสีออกไปล่าเนื้อในป่า ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามกำลังเดินไปตักน้ำ ห้อมล้อมด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะได้ล่าสัตว์โดยสะดวก จึงยิงลูกธนูอาบด้วยยาพิษใส่สัตว์เหล่านั้น ลูกธนูพลาดไปถูกสุวรรณสามล้มลง แทนที่จะแสดงอาการโกรธเคืองผู้ยิงธนู แต่สุวรรณสามกลับเรียกหาผู้ยิงธนูด้วยวาจาอ่อนหวาน ไม่แสดงอาการโกรธ กลับกล่าวคำแสดงเมตตาธรรมออกมาตอนหนึ่งว่า

ข้าแต่มหाराช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว มิได้เสด็จมาร้าย

พระองค์ผู้ใหญ่ เสด็จมาถึงแล้ว ขอจงทรงทราบสิ่งที่มีอยู่ในที่นี้เกิด

ข้าแต่พระราชา ขอเชิญเลือกเสวยผลมะพลับ ผลมะขาง

และผลหมากเฒ่า ซึ่งเป็นไม้เล็กน้อยแต่ผลที่ตีๆ เกิด

น้ำใสเย็นที่เข้าพระองค์ตักมาจากชอกเขาก็มีอยู่

จงโปรดเสวยจากนั้นเถิด พระเจ้าข้า ถ้าพระองค์ทรงพระประสงค์^{๑๔๕}

^{๑๔๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๖-๔๒๐/๒๒๙-๒๔๕, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๙/๒๙๖-๔๒๐/๑๒๙-๑๓๘.

อีกเรื่องหนึ่ง สมัยเกิดในตระกูลพราหมณ์ชื่อว่าโพธิกุมาร^{๑๔๖} เมื่อเรียนจบ ศิลปศาสตร์แล้ว มารดาบิดาให้แต่งงานกับกุมาริกาผู้งดงาม แต่ทั้ง ๒ ไม่ได้มีระคะ ต่อกันและกัน รักษาศีลบริสุทธิ์ อยู่ด้วยกันด้วยความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ต่อมา สละทรัพย์ ๘๐ โกฏิ ออกบวชเป็นฤาษี วันหนึ่ง พระเจ้ากรุงพาราณสีพนางปริพาชิกา เกิดความรัก ตรัสถามดาบสว่า “ท่านนักบวช ปริพาชิกานี้เป็นอะไรกับท่าน” ดาบส โพธิสัตว์ตอบว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร ไม่ได้เป็นอะไรกัน นางเป็นนักบวช ด้วยการบวชร่วมกันเท่านั้น แต่ในเวลาเป็นศฤงคาร นางเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดอาตมา”

พระราชาราชจึงเสียบเคียงถามดูว่า “ถ้ามีคนนำปริพาชิกานี้ไปโดยพลกาย ท่านจะอย่างไร” พระโพธิสัตว์ตอบว่า

ถ้าอาตมาเกิดความโกรธขึ้น
ความโกรธก็จะไม่พึงเสื่อมคลาย
จะไม่เสื่อมคลายตลอดชีวิตของอาตมา
อาตมาจะห้ามความโกรธเสียโดยพลัน
เหมือนฝนทำให้หญ่ระงับฝุ่นละออง^{๑๔๗}

พระราชาราชไม่สามารถหักห้ามความรักที่มีต่อปริพาชิกาได้ ใช้ให้คนนำตัวนาง ไปยังพระราชวัง ทั้งๆ ที่นางยังคร่ำครวญอยู่นั้นแหละ พระโพธิสัตว์ฟังเสียงคร่ำครวญ ของนางแล้วก็เพียงเหลือบมองครั้งเดียวแล้วไม่มองดูอีกเลย ปริพาชิกาแม้จะถูกนำ ตัวไปยังพระราชวังแล้วก็ยังยืนยันรักษาศีลให้บริสุทธิ์ กล่าวพรรณนาคุณแห่งบรรพชา เท่านั้น พระราชาประสงค์จะดูให้แน่ใจว่าดาบสไม่รู้สึกโกรธจริงหรือไม่ จึงกลับมาที่ อาศรมของดาบสอีกครั้ง พระโพธิสัตว์กล่าวว่า

เมื่อความโกรธเกิดขึ้นย่อมมองไม่เห็น เมื่อไม่เกิดย่อมเห็นได้ดี
ความโกรธนั้นเกิดขึ้นแล้วแก่อาตมา จึงไม่เสื่อมคลาย
เพราะความโกรธเป็นอารมณ์ของคนโง่ ...

^{๑๔๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๙-๖๑/๓๓๐-๓๓๑, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๔๙-๖๑/๔๕๗-๔๖๕.

^{๑๔๗} นัยก็คือว่า รีบหักห้ามความโกรธด้วยเมตตาภาวนา

ความโกรธย่อมเพิ่มพูนแก่ผู้ใด เหมือนดั่งไฟที่กองหญ้าและไม้แห้ง
 ผู้นั้นย่อมเสื่อมยศเหมือนดวงจันทร์ข้างแรม
 ผู้ใดระงับความโกรธเสียได้ เหมือนไฟที่ปราศจากเชื้อ
 ผู้นั้นย่อมบริบูรณ์เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น

เพราะธรรมชาติของพระโพธิสัตว์ พระราชาทรงสำนึกได้ รับสั่งให้นำปริพาชิกา
 กลับไปยังอาศรม ตรัสว่า “พระผู้เป็นเจ้า พระดาบสผู้ปราศจากความโกรธ ขอท่าน
 ทั้ง ๒ จงยังกาลเวลาให้ผ่านไปด้วยบรรพพสาสุข อยู่ในอุทยานนี้เถิด ข้าพเจ้าจะทำการ
 อารักขาป้องกันคุ้มครองอันเป็นธรรมแก่ท่านทั้ง ๒”

ระดับที่ ๓ เมตตาปรมัตถบารมี

เมตตาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดพร้อมที่จะสละชีวิตโดยมีวิริยบารมี
 อธิษฐานบารมี และขันติบารมีเป็นฐาน ชื่อเมตตาปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็น
 พระเจ้าเอกราช (พระเจ้ากรุงพาราณสี) สมัยหนึ่งถูกพระเจ้าโกศลพระนามว่าทุพภิกเสนา
 จับใส่สาแหกรก แขนวพระเศียรลงเบื้องต่ำที่ธรณีประตู พระเจ้าเอกราชทรงเจริญ
 เมตตาธรรมปรารภพระเจ้าทุพภิกเสนเป็นอารมณ์ บรรลุฌาน เครื่องพันธนาการ
 ขาดออกเพราะอานุภาพแห่งฌาน พระเจ้าเอกราชประทับขัดสมาธิในอากาศ
 ฝ่ายพระเจ้าทุพภิกเสนเกิดความเร่าร้อนในพระวรกายเพราะโทษคือลงโทษพระเจ้า
 เอกราชผู้ไม่มีความผิดและมีคุณวิเศษคือฌาน จึงรับสั่งให้ปล่อยพระเจ้าเอกราช
 ขอมมาพระเจ้าเอกราชโพธิสัตว์^{๑๔๘}

ทสবারมี ๑๐ : อุเบกขา

ความหมายและประเภทของอุเบกขา

“อุเบกขา” แปลว่า เข้าไปดูใกล้ๆ หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียง
 ด้วยชอบหรือชัง ความวางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้ายเมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอัน
 เกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือตามสมควรแก่

^{๑๔๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙-๑๒/๑๕๘, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๙-๑๒/๒๒๘-๒๓๒.

เหตุนี้ ความรู้จักวางใจเฉย ดูเมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ความวางที่เฉยคอยดูอยู่ในเมื่อคนนั้นๆ สิ่งนั้นๆ ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามสมควรของเขาตามควรของมัน ไม่เข้าข้าง ไม่ตกเป็นฝ่าย ไม่สอดใส่ ไม่จู้จี้สาระแน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง^{๑๔๙} เหล่านี้เป็นความทั่วไปพอให้เข้าใจง่าย

ความหมายที่ลึกซึ้งไปกว่านี้ “อุเบกขา” หมายถึง ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจตสัมผัส^{๑๕๐} หรือความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ภาวะที่วางเฉยในสัตว์ทั้งหลาย อุเบกขาเจโตวิมุตติ^{๑๕๑} อุเบกขามีหลายลักษณะ ดังนี้^{๑๕๒}

^{๑๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธิม, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖๔.

^{๑๕๐} อภิ.ส. (ไทย) ๓๔/๑๕๒-๑๕๔/๕๔, ๔๐๖-๔๐๗/๑๑๘, ๔๓๗/๑๒๔, ๔๔๐/๑๒๖, ๔๙๒/๑๓๕, ๔๙๕/๑๓๕.

^{๑๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๗๓/๔๓๑.

^{๑๕๒} ยังมีการอธิบายอุเบกขาอีกลักษณะหนึ่ง ๔ แบบ ดังนี้ ๑) อุเบกขาในสัมโพชฌงค์ ๗ ประกอบด้วยสัมมาสติ สัมมาสมาธิ และสัมมาปัญญาอันยิ่ง คือการมีสติรู้เท่าทันที่แน่วแน่ อีกทั้งยังต้องพร้อมด้วยปัญญาหรือปริชาที่แจ่มแจ้ง ๒) อุเบกขาในฉนเป็นอาการของจิตอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เมื่อจิตไปยึดเหนี่ยวหรือกำหนดในอารมณ์สิ่งใดอย่างแน่วแน่จนเป็นหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้ในที่สุดปล่อยวางในสิ่งอื่นๆ จิตเข้าสู่ความแน่วแน่เป็นเอกัคคตารมณ์ กล่าวคือเมื่อแน่วแน่เป็นเอกอย่างสมบูรณ์หรือเป็นหนึ่งเดียว ขณะนั้นเอง องค์คุณอุเบกขาก็จะเกิดเป็นผลขึ้นมารวมด้วย เนื่องจากสภาวะเอกัคคตา ๓) อุเบกขาเวทนาเป็นอีกชื่อหนึ่งของอุทกขมสุขเวทนานั่นเอง เป็นความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์หรือเป็นกลางๆ ที่เกิดขึ้นเมื่อมีการผัสสะกับอารมณ์ต่างๆ เกิดเวทนาต่างๆ ขึ้นเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นอุทกขมสุขเวทนาหรืออุเบกขา-เวทนาบ้างอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอย่างแนบเนียน ๔) อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔ คือความเป็นกลางวางที่เฉยเหมือนกับในโพชฌงค์ แต่เป็นข้อปฏิบัติหรือหลักประพฤติที่ผู้ปฏิบัติทำตามด้วยศรัทธาแล้วยอมยังให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขในการดำรงชีวิต จึงเป็นธรรมประจำใจของผู้ที่เสมอด้วยพรหม ; [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.nkgen.com/378.htm> [๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๐]

ลักษณะที่ ๑ อุเบกขาในองค์ฌาน

ส่วนผู้ปฏิบัติก็มีพื้นฐานจนได้ฌานที่ ๔ จะเกิดสภาวะที่เรียกว่า อุเบกขา-สติปาริสุทธิ จตุตถฌาน คือ จตุตถฌานอันมีอุเบกขาเป็นเครื่องให้สติปาริสุทธิ อุเบกขา ในฌานนี้ก็แปลว่า “ความวางเฉย” หรือ แปลว่า “ความมีใจเป็นกลาง” แต่ต้องขยายความว่า เป็นความวางท่าที่เฉยอยู่ หมายถึง การดูอย่างสงบ หรือ ดูตามเรื่องที่เกิด ไม่ตกเป็นฝ่ายใด ในกรณีของฌาน คือไม่ติดแม้ในฌานที่มีความสุขอย่างยอด และความหมายที่สูงขึ้นไปอีก หมายถึง วางท่าที่ดูเฉยในเมื่ออะไรทุกอย่างเข้าที่ดำเนินไปด้วยดี หรือเสร็จเรียบร้อยแล้ว ไม่ต้องชวนชวายเป็นก็เจ้าการโดยเฉพาะในฌานที่ ๔ คือบริสุทธิหมดจดจากธรรมที่เป็นข้าศึกเรียบร้อยแล้ว จึงไม่ต้องชวนชวายที่จะกำจัดธรรมที่เป็นข้าศึกนั้นอีก จัดเป็นองค์ฌานโดยเฉพาะของฌานที่ ๔ อุเบกขาที่เป็นองค์ฌานนี้ ก็คือ ตัตรมัชฌัตตตา คือภาวะเป็นกลาง อันเป็นกุศลธรรมอยู่ในหมวดสังขารชั้น

อุเบกขาสติสัมมุตติ อุเบกขาติ ยา จตุตถเณ ฌาเน อุเบกขา อุเบกขนา อชฎุเบกขนา จิตตสมตทา จิตตปปสสทตทา มชมตตทา จิตตสส แปลว่า คำว่า อุเบกขา ในคำว่า ที่บริสุทธิเพราะมีอุเบกขาและสติ ได้แก่ อุเบกขา คือ ความเพิกเฉย ความเพิกเฉยอย่างยิ่ง ความที่จิตสงบ ความที่จิตสงบ ความที่จิตเป็นกลางในจตุตถฌาน “อุเบกขา” ในนัยนี้จึงเป็นลักษณะของปัญญาในองค์ฌานที่เห็นอาการของชั้น ๕ หรือปฏิจจสมุปปาทที่แสดงอาการมาในภาวะที่จิตสงบและบริสุทธิ ตั้งแต่ระดับฌานที่ ๓ ไปถึงฌานที่ ๗ เป็นปัญญาที่พิจารณาดูชั้น ๕ ในฌานนั้น

อีกนัยหนึ่ง “อุเบกขา” มีความหมายตรงกับคำบาลีว่า “อริโย ตุนฺทิกาโว” ความนิ่งอย่างอริยะ ดังข้อความในพระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระมหาโมคคัลลานะ ท่านคิดว่า ตุนฺทิกาโวอย่างพระอริยะเป็นอย่างไรและท่านก็ทราบเอง พระพุทธเจ้าได้รับสั่งกับท่านไม่ให้ท่านประมาทความนิ่งอย่างพระอริยะ ท่านได้เล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ข้อความปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ดังนี้

“พระมหาโมคคัลลานะได้กล่าว ดังนี้ ว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อข้าพเจ้าหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคิดว่า ที่เรียกว่า ความนิ่งอย่างพระอริยะ ความนิ่งอย่างพระอริยะเป็นอย่างไร ข้าพเจ้าคิดว่า เพราะวิตก วิจารณ์สงบระงับไปแล้ว ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ได้บรรลุหฤทัยมาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ นี้เรียกว่า ความนิ่งอย่างพระอริยะ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว ข้าพเจ้านั้นบรรลุหฤทัยมานมีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ข้าพเจ้านั้นเมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญาและมนสิการอันเกิดร่วมกับวิตก ย่อมพุ่งขึ้นได้”

ลักษณะที่ ๒ อุเบกขาที่เป็นความรู้สึกกลางๆ ของคนทั่วไป

อุเบกขามีอยู่ในธรรมหลายหมวด เช่น อุเบกขา ในหมวดเวทนา ๓ คือ สุข (ความรู้สึกสบายทางกายหรือทางใจ) ทุกข์ (ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกายหรือทางใจ) อทุกขมสุข (ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข คือ เฉยๆ เรียกว่า อุเบกขา) หรือเวทนา ๕ คือ สุข (ทางกาย) ทุกข์ (ทางกาย) โสมนัส (ดีใจ) โทมนัส (เสียใจ) อุเบกขา (เฉยๆ) อทุกขมสุข อันเป็นความรู้สึกเฉยๆ

อุเบกขาในนัยนี้เป็นอุเบกขาในเวลาบุคคลทั่วไป ที่มีได้เจริญกรรมฐาน ประสพกับผัสสะทางอายตนะแล้วเกิดความสุข เรียกว่า สุขเวทนา เกิดความทุกข์ เรียกว่า ทุกขเวทนา เกิดความไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า อุเบกขา ซึ่งเป็นความเฉย ผัสสะนั้นไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ชาวบ้านธรรมดาผู้ไม่มีอุเบกขาระดับเดียวกับอุเบกขาในจตุตถฌาน ย่อมมีสภาวะทางจิตต่างจากสภาวะทางจิตของผู้ปฏิบัติจนได้ฌาน บุคคลที่มีได้ปฏิบัติกัมมัฏฐาน เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่จรมาทางทวารใด ทวารหนึ่งเขาพอจะมีพื้นฐานทางธรรม แม้จะมีการปรุงแต่งที่เรียกว่าสังขาร ก็รักษาจิตให้ดำรงอยู่ในอุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง มีจิตราบเรียบเที่ยงตรงไม่เอนเอียง ไม่ให้อ่านาจกิเลสมีความพอใจ ไม่พอใจ เป็นต้น เข้าครอบงำ อย่างนี้เป็นอุเบกขาแบบตัดرمىฉฉัตตตา คือภาวะที่มีใจเป็นกลาง

อุเบกขาในพรหมวิหารธรรมนั้น เป็นอุเบกขาที่เป็นไปในวิถีชีวิต ซึ่งไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติกรรมฐาน ท่านอธิบายว่า มารดาบิดาวางตนเป็นกลาง เมื่อพิจารณาตามสภาพความเป็นจริง มารดาบิดาไม่ได้ปฏิบัติพรหมวิหารในแบบกรรมฐาน มารดาบิดาก็มีอุเบกขา ชนิดที่มีใช้อุเบกขาในสมาธิ ดั่งนัยที่ปรากฏในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ัมมสังคณี ดังนี้ “อุเบกขา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น คือ ความสำราญทางใจที่ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจที่ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ในสมัยนั้น” การเสวยอารมณ์ที่เกิดจากการกระทบทางใจนี้ ไม่ใช่สมาธิแน่นอน ไม่ใช่อุเบกขาอย่างที่นักวิชาการบางคนต้องการให้สอน อุเบกขานี้เป็นสภาวะที่เกิดกับคนทั่วไป ที่มีอะไรมากระทบก็เฉย

ลักษณะที่ ๓ อุเบกขาที่เป็นท่าทีของบุคคลที่ไม่รู้

ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องบุคคลเห็นรูปแล้วอุเบกขา จัดเป็นอุเบกขาโง่โง่ ดังข้อความว่า “จกขุณา รูปุ ทิสวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มุฬฺหสฺส ปุณฺณชนสฺส อนินฺธิชินฺสส อวิปากฺชินฺสส อนาทินวทสฺสาวิโน อสฺสุตฺวโต ปุณฺณชนสฺส ยา เอวรูปา อุเปกฺขา, รูปุ สา นาติวตฺตติ. ตสฺมาสา อุเปกฺขา เคหสิตาติ วุจฺจติ แปรลว่า เพราะเห็นรูปทางตา ความวางเฉยจึงเกิดขึ้นแก่ปุณฺณ ผู้โง่เขลา งามาย ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ผู้ไม่ได้สดับ เป็นคนกิเลสหนา ความวางเฉยอย่างนี้ ยังไม่ล่วงพ้นรูป ดังนั้น เราตถาคตจึงเรียกว่าอุเบกขาอาศัยเรื่อน” พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ว่า “อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขาติ เอตถ นาม อณฺเฏณฺณเปกฺขา แปรลว่า ในคำว่า ความวางเฉยจึงเกิดขึ้น นี้คือ ความวางเฉยเพราะไม่รู้”

พระฎีกาจารย์ได้อธิบายเรื่องนี้ไว้ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกฏีกาว่า “อณฺเฏณฺณเปกฺขาติ อณฺเฏณฺณสทิตา อุเปกฺขา อสมเปกฺขนปวตฺตา. ... ปาลียํ ปุพฺเพ “ปุณฺณชนฺสสา”ติ วตฺวา ปุณ “อสฺสุตฺวโต ปุณฺณชนฺสสา”ติ วจัน อณฺุณฺณปุณฺณชนฺสสา”

อุเปกขา, น กลยาณปุถุชนสชาติ ทสสนตถฺ ... อญญาณน ปน ตตถ อชฌุเปกขนา-
การบฺพตติ โหติ แปลว่า คำว่า ความวางเฉยเพราะไม่รู้ คือ ความวางเฉยที่ประกอบ
ด้วยความไม่รู้ ดำเนินไปแบบไม่มีการพิจารณา ... ในพระบาลี พระผู้มีพระภาค
ตรัสว่า ปุถุชน ก่อนแล้วตรัสซ้ำอีกว่า ผู้ไม่ได้สติ เป็นคนกิเลสหนา ก็เพื่อจะแสดง
ว่า นี่เป็นความวางเฉยของปุถุชนคนมีติดบอด มิใช่ความวางเฉยของกัลยาณปุถุชน ...
ก็อัญญาณุเบกขา ย่อมดำเนินไปโดยอาการวางเฉยในอารมณ์นั้น”

จากข้อความในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกัณิ พระพุทธโฆสจารย์
ได้อ้างไปอธิบายเป็นอุเบกขาใจ เช่นกันว่า “จกขุณา รูปี ทิสวา อุปฺปชฺชติ อุเปกขา
พาลสส มุพฺพสส ปุถุชนสส อโนธิชินสส อวิปากชินสส อนาทินวทสสาวิโน
อสสุตฺวโต ปุถุชนสส ยา เอวรูปา อุเปกขา, รูปี สา นาทิวตตติ. ตสฺมา สา อุเปกขา
เคหสิตาติ วุจฺจตี” ตีอาทินา นเยน อาคตา เคหสิตา อญญาณุเปกขา แปลว่า
ความวางเฉยเพราะความไม่รู้ อาศัยเรือน(กามคุณ) มา(ในพระบาลี) โดยนัยเป็นต้น
ว่า เพราะเห็นรูปทางตา ความวางเฉยจึงเกิดขึ้นแก่ปุถุชน ผู้โง่เขลา งามาย ผู้ยังไม่ชนะ
กิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ผู้ไม่ได้สติ เป็นคนกิเลสหนา ความวางเฉย
อย่างนี้ ยังไม่ล่วงพ้นรูป ดังนั้น เราตถาคตจึงเรียกว่าอุเบกขาอาศัยเรือน”

พระภิกษุจารย์ผู้อธิบายคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคได้อธิบายอุเบกขาใจว่า โสมนสฺส-
โทมนสฺสรหิตํ อญญาณเมว อญญาณุเปกขา. ...อญญาณุเปกขา สตเตสุ วิชฺขมานมฺปิ
คุณโทสํ อจินเตนตี เกวลํ อชฌุเปกขนฺวเสเนว ปวตตติ. แปลว่า ความไม่รู้ที่เว้นจาก
โสมนัสและโทมนัสนั่นเอง เป็นความวางเฉยเพราะไม่รู้ ... ความวางเฉยเพราะไม่รู้
ไม่คำนึงถึงคุณและโทษแม้ที่มีอยู่ในสัตว์ทั้งหลาย ดำเนินไปโดยความวางเฉย
อย่างยิ่ง

ลักษณะที่ ๔ อุเบกขาที่เป็นท่าที่ต่อสิ่งไม่พึงประสงค์

อุเบกขามีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล พระพุทธเจ้าตรัสถึงอุเบกขาฝ่ายอกุศล
ที่ต้องรู้แล้วละ ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ต่อไปนี้ “จอมเทพ เราตถาคตกล่าวสอน
อุเบกขา ๒ อย่าง คือ ที่บุคคลพึงเกี่ยวข้องและไม่พึงเกี่ยวข้อง ที่เราตถาคตกล่าวดังนี้

เราอาศัยเหตุอะไรจึงกล่าว ในเรื่องนั้น บุคคลพึงรู้อุเบกขาอันใดว่า เมื่อเราเกี่ยวข้องกับอุเบกขานี้แล อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อมไป อุเบกขาอย่างนั้น อันบุคคลไม่พึงเกี่ยวข้อง”

พระพุทธเจ้าทรงแนะนำภิกษุทั้งหลายให้วางเฉยในภิกษุที่มีก่ล่วงละเมิด พระบัญญัติ ซีโกรธ ต้อรัน ไม่ยอมแก้ไขตน ปราภฏในคัมภีร์มัชฌิมนิคาย อุปริปัญณาสก์ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลายมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความลำบากจะมีแก่เราด้วยความขัดใจจะมีแก่บุคคลบางคนด้วย เพราะบุคคลบางคนเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ต้อรัน สละคืนได้ยาก และเราก็ไม่สามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้ เธอทั้งหลายก็ไม่พึงละเลยความวางเฉยในบุคคลเช่นนี้” อุเบกขาในที่นี้เป็นท่าทีของภิกษุปลุชนมีอุเบกขาในคนหัวดี

ส่วนพระอรหันต์ย่อมมีอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญาในเรื่องนี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายอุเบกขาไว้ในมัชฌิมนิคาย อุปริปัญณาสก์ อรรถกถาว่า “คำว่า ไม่พึงละเลยความวางเฉย อธิบายว่า ไม่พึงล่วงเลยความวางเฉย ได้แก่พึงทำการวางเฉย พึงทำความวางเฉยให้เกิด ก็ผู้ที่พบเห็นบุคคลลักษณะนี้ยื่นปัสสาวะอยู่แล้วจะบอกว่า ท่านน่าจะนั่งปัสสาวะนะ ก็ถืออุเบกขาเสีย” ข้อความนี้ หมายความว่า พบเห็นก็ให้เฉยไม่ต้องพูดด้วย พระโบราณจารย์บอกว่า ควรมียุเบกขา คือ การวางเฉยในบุคคลนั้น โดยคิดว่า เขาจะปราภฏด้วยกรรมของเขา” ภิกษุเห็นภิกษุยื่นปัสสาวะต้องอาบัติ ปกติจะต้องบอกให้ท่านนั่งปัสสาวะ แต่ท่านเป็นคนซีโกรธ ต้อรัน ไม่รับคำแนะนำ

ลักษณะการบำเพ็ญอุเบกขา

“ลักษณะการบำเพ็ญอุเบกขา” พิจารณาดูท่าทีของบุคคลที่ปราภฏออกมาตามนิยามของอุเบกขาที่ว่า “หลักความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง ความวางใจเฉยได้ ไมยินดียินร้าย เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควร แก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือตามสมควรแก่เหตุ นั้น ความรู้จักวางใจเฉยดูเมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควร

แก่ความรับผิดชอบของเขาเอง” จากนิยามนี้ยกตัวอย่างการบำเพ็ญอุเบกขาของ ๓ กรณีได้ ดังนี้

กรณีที่ ๑ ท่าทีของมารดาบิดาต่อบุตร มารดาบิดาเชื่อว่าเป็นพรหมของบุตร เพราะมีภาวนาทั้ง ๔ (พรหมวิหารธรรม ๔) ในบุตร เช่น เมื่อบุตรอยู่ในท้อง มารดาเกิดเมตตาคิดในบุตรว่า “เมื่อไรหนอ เราจึงจักเห็นลูกน้อยไม่มีโรค” เมื่อบุตรนั้นยังอ่อนนอนหงายอยู่ ถูกเส้นเป็นต้นกัดหรือได้รับทุกขรังไรให้ยู่ก็เกิดความกรุณาขึ้น เมื่อบุตรเริ่มวิ่งเล่นได้ กำลังน่ารักน่าชัง มารดาบิดาก็มีจิตบันเทิงเบิกบานใจเพราะมองเห็นบุตรน้อย เกิดมุทิตาคิด เมื่อบุตรเติบโตขึ้นมีสามีภรรยา แยกไปอยู่ครองเรือน มารดาบิดาก็เกิดวางใจเป็นกลาง เกิดอุเบกขาขึ้นว่า “บัดนี้ ลูกน้อยของเราพึ่งตัวเอง ได้โดยลำพัง”^{๑๕๓} ข้อนี้ตรงกับนิยามบางตอนว่า “ความรู้จักวางใจเฉยเมื่อเห็นเขา รับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ไม่สอดส่าย ไม่จู้จี้สารระแณ ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง”

กรณีที่ ๒ ท่าทีของโยคีผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานเมื่อมีการตั้งคำถามว่า “มีจิตสหระคตด้วยอุเบกขา แม้ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ เป็นไฉน ?” มีคำตอบว่า “ภิกษุผู้มีจิตสหระคตด้วยอุเบกขา แม้ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคนผู้หนึ่งผู้เป็นที่ชอบใจก็ไม่ใช่ ไม่เป็นที่ชอบใจก็ไม่ใช่ แล้วเป็นผู้มีอุเบกขาขณะนั้น”^{๑๕๔} ข้อนี้หมายถึงการใช้สัตว์โลกทุกชนิดเป็นอารมณ์กรรมฐาน มองสัตว์ทุกชนิดกำเนิดโดยปราศจากอคติ เห็นว่ามีฐานะเป็นสัตว์โลกเหมือนกันในการบำเพ็ญอุเบกขานั้น เบื้องต้นบุคคลใดเป็นกลางๆ อยู่โดยปกติของเขา พึงวางเฉยในบุคคลนั้น ต่อจากนั้น จึงยังอุเบกขาให้เกิดในบุคคลประเภทอื่นๆ เช่นผู้เป็นที่รัก^{๑๕๕}

^{๑๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แพล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๐๐.

^{๑๕๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๗๓/๔๓๑.

^{๑๕๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แพล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

ในกรณีที่ ๒ นี้ วิปัสสนาจารย์สอนโยคีผู้ปฏิบัติกรรมฐานให้รู้จักเวลาที่ไม่เหมาะสมและเวลาที่เหมาะสำหรับการบำเพ็ญอุเบกขา ตามนัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า^{๑๕๖} “ภิกษุทั้งหลาย สมัยใดจิตหดหู่ สมัยนั้นไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ ไม่เป็นเวลาเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตหดหู่ จิตที่หดหู่ นั้นยากที่จะให้ฟื้นขึ้นด้วยธรรมเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะให้ไฟน้อยชนิดลุกโพลง จึงใส่หญ้าสด ทรายเปียก ไม้สด พรมน้ำและโปรยฝุ่นลงในไฟนั้น เขาสามารถจะให้ไฟน้อยชนิดลุกโพลงได้หรือ (ภิกษุกราบทูลว่า ได้)... แต่สมัยใดจิตฟุ้งซ่าน สมัยนั้นเป็นเวลาเพื่อเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นเวลาเพื่อเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นเวลาเพื่อเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตฟุ้งซ่าน จิตที่ฟุ้งซ่านนั้นง่ายที่จะให้สงบด้วยธรรมเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษต้องการจะดับกองไฟใหญ่ จึงใส่หญ้าสด ทรายเปียก พรมน้ำและโปรยฝุ่นลงในกองไฟนั้น เขาสามารถจะดับไฟกองใหญ่หรือ(ภิกษุกราบทูลว่า ได้)”

กรณีที่ ๓ ท่าทีของพระโพธิสัตว์ต่อปรากฏการณ์รอบตัวถือเป็นการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีตลอดเวลา ความนิ่งเมื่อประสบกับอภิวุฏฐารมณ์หรืออนิวัฏฐารมณ์ เช่น สมัยเกิดเป็นพระจันทกุมารถูกจับไปมัดไว้เพื่อฆ่าบูชายักษ์ พระกุมารก็สงบนิ่งไม่สะทกสะท้าน ท่าทีสุดท้ายสัทกจะมาช่วยให้พ้นภัยได้รับอภิเษกให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ความวางใจเป็นกลางเมื่ออยู่ในท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งของสองฝ่าย เช่น สมัยเกิดเป็นมโหสถบัณฑิตได้บำเพ็ญปัญญาบารมี ใช้ปัญญาแก้ปัญหามากมายสำเร็จลุล่วงเพราะอุเบกขาบารมีคือความวางใจเป็นกลาง ความปล่อยวางเมื่อเห็นว่าเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง เช่น สมัยเกิดเป็นฤๅษีสอนฤๅษีตนหนึ่งไม่ให้มางูมาเลี้ยง แต่ฤๅษีตนนั้นไม่เชื่อฟังจึงถูกงูกัดตาย

^{๑๕๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๗๒-๑๗๓.

ธรรมที่เป็นฐานของอุเบกขา

หมวดที่ ๑ ข้อธรรมในโพชฌงค์ ๗ ประการ

โพชฌงค์ ๗ ข้อนั้นส่งผลต่อเนื่องกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเหตุที่ธรรมเหล่านั้น อาศัยกันจาก ๗ ประการ เป็น ๑๔ ประการ สรุปความได้ ดังนี้^{๑๔๗}

๑) ยกเอาธรรมที่ได้สติบหรือสิ่งที่ได้เล่าเรียนมานั้นขึ้นมานึกทบทวนทวนระลึก จับเอามานึกสำรวจตรวจทาน เป็นอันได้เจริญสติสัมโพชฌงค์

๒) เมื่อมีสติระลึกนึกถึงอยู่อย่างนั้น ก็ใช้ปัญญาเพิน เลือกคัต คิคคัน ไตร่ตรอง สอบสวน พิจารณาจัด จำแนก แยกแยะ สืบสาวไปด้วย เป็นอันได้เจริญธรรมวิจย- สัมโพชฌงค์

๓) เมื่อใช้ปัญญาเลือกเพิน ไตร่ตรอง สอบสวนพิจารณา ก็เป็นได้ใช้ความเพียร ยิ่งเลือกเพินมองเห็น ความเข้าใจชัดขึ้นหรือลึกลงไป ได้สารระคิบหน้าก็ยิ่งคึกคัก มีกำลังใจ อยากรเดินหน้าต่อไป กระตือรือร้น แข็งขัน เพียรพยายาม ไม่ย่อถอย เป็นอันได้เจริญวิจยสัมโพชฌงค์

๔) พร้อมกับที่ระดมความเพียร เอาจริงเอาจัง มีกำลังใจเข้มแข็งรุดหน้า ก็เกิดปิติที่เป็นนิรามิส เป็นอันได้เจริญปิตีสัมโพชฌงค์

๕) เมื่อใจปิติ ทั้งกายทั้งใจก็ผ่อนคลายสงบ เกิดกายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ เป็นอันเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖) เมื่อกายผ่อนคลายสงบ มีความสุข จิตก็ตั้งมั่น(เป็นสมาธิ) เป็นอันได้เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์

๗) เมื่อจิตตั้งมั่นแน่วอยู่กับงานของมัน หรือทำกิจของมันได้ดีแล้ว ใจก็เรียบ เข้าที่ เพียงแต่วางทีเฉยๆไป หรือนิ่งๆไปสบายพอดี เมื่อปฏิบัติเช่นนี้ก็เป็นอันได้เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์

^{๑๔๗}

ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๓/๑๗๐-๑๗๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, หน้า ๘๓๖.

หมวดที่ ๑ ข้อธรรมในโสฬสญาณ

เริ่มต้นด้วยญาณหรือความรู้กำหนดจำแนกรูปนามรูป(นามรูปปริจเฉทญาณ) รู้ว่ารูปนามนั้นเกิดจากเหตุปัจจัยและเป็นปัจจัยแก่กัน(ปัจจัยปริคคหญาณ) จากนั้นพิจารณาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน(สัมมสนญาณ) เห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป(อุท্থัพพยานุสัสสนาญาณ) ท้ายที่สุดก็เห็นว่า มีแต่ความดับเท่านั้นชัดที่สุด(กังคานุสัสสนาญาณ) เห็นว่าเป็นของน่ากลัว(ภยตูปัญฐานญาณ) เห็นว่าเป็นโทษ(อาทีนวานุสัสสนาญาณ) คำนึงเห็นด้วยความเบื่อหน่าย(นิพพิทานุสัสสนาญาณ) คำนึงใคร่จะพ้นไปเสีย(มฺหุจิจุกัมมตาญาณ) คิดคำนึงหาหนทางที่จะพ้นไป(ปฏิสังขานุสัสสนาญาณ) ท้ายที่สุดจึงมีท่าที่เป็นกลางต่อสังขาร คือเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้าย(สังขารุเปกขาญาณ)^{๑๕๘}

อานิสงส์ของอุเบกขา

อานิสงส์ของอุเบกขามี ๒ ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่ ๑ อานิสงส์โดยตรงของอุเบกขาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสกับราหุล ตอนหนึ่งว่า “ราหุล เธอจงเจริญเมตตาภาวนาเถิด ... เธอจงเจริญอุเบกขาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญอุเบกขาภาวนาอยู่ จักละปฏิฆะ (ความขุ่นเคือง) ได้” ปฏิฆะคือความขุ่นเคืองนี้เป็นกิเลสพร้อมที่จะเกิดได้ทุกขณะจิต เป็นความรู้สึกคอยแทรกขึ้นมาก่อความทำให้จิตไม่ปลอดโปร่ง ไม่เกษมสำราญ ไม่เบิกบาน อุเบกขาคือความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเท่านั้นที่จะปิดทางปฏิฆะไม่ให้แทรกขึ้นมาได้

ลักษณะที่ ๒ อานิสงส์ที่นับเนื่องอยู่ในอัมปัญญา ๔ อุเบกขาเป็นข้อธรรมในอัมปัญญา ๔ เป็นหลักปฏิบัติสมถกรรมฐาน โยคีผู้บำเพ็ญเมตตาอัมปัญญา กรุณา

^{๑๕๘} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๓๑/๑-๖, ๒๒๗/๓๘๒-๓๘๕, มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอนจบ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๔ เป็นต้นไป.

อัปมัญญา มุทิตาอัปมัญญา และอุเบกขาอัปมัญญาย่อมนิสงส์ ๑๑ ประการ
ดังนี้^{๑๔๙}

๑) หลับเป็นสุข หลับสนิทเหมือนคนเข้าสมาบัติ ขณะนอนหลับไม่กระสับกระส่าย ไม่พลิกกายกลับมา ไม่นอนกรน

๒) ตื่นจากหลับก็เป็นสุข เหมือนดอกบัวค่อยๆ แยมบาน ขณะตื่นจากหลับไม่ทำเสียงคราง ไม่บิดกายพลิกไปมา

๓) ไม่ฝันร้าย แม้นฝันก็ฝันเห็นแต่นิมิตที่ดีงาม เช่น ฝันว่ากำลังไหว้พระเจดีย์ กำลังทำสักการบูชา หรือกำลังฟังธรรม ไม่ฝันว่ากำลังถูกโจรล้อม ถูกฝูงสัตว์ร้ายทำอันตราย หรือตกเหว

๔) เป็นที่รักของคนทั้งหลาย เหมือนกับสร้อยไข่มุกที่เขาสวมไว้ที่คอ เหมือนกับพวงดอกไม้ประดับที่ศีรษะของเขา

๕) เป็นที่รักของอมนุษย์(ยักษ์มารเป็นต้น)ทั้งหลาย

๖) เทวดารักษาคุ้มครอง

๗) ไฟ ยาพิษ หรืออาวุธหรือของมีคมต่างๆ ไม่มาต้อง

๘) จิตเป็นสมาธิเร็ว

๙) สีหน้าผ่องใสเหมือนตาลสุกที่เพิ่งหลุดจากขั้ว

๑๐) ไม่ตายไปขณะหลงลืม แต่ตายไปเหมือนคนนอนหลับ

๑๑) เมื่อไม่อาจบรรลुพระอรหัตในชาตินี้ ย่อมตายไปเกิดในพรหมโลก

อุเบกขาในฐานะเป็นบารมี

นัยที่ ๑ “อุเบกขาบารมี” หมายถึง ทำที่ที่นิ่งเรียบต่อปรากฏการณ์ไม่เอนเอียง ไม่ปรุงแต่งต่อยอด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพาหิยะ ทารุจิริยะตอนหนึ่งว่า^{๑๖๐}

^{๑๔๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙๔-๒๐๐.

^{๑๖๐} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๖.

“พาหิยะ เพราะเหตุนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง พาหิยะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล เมื่อใด เธอเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่แจ้งรู้ก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้น เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใดเธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้น เธอก็ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่เป็นที่สุดแห่งทุกข์” อุเบกขาในนัยนี้ก็คือความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง

อีกประการหนึ่ง ในนัยที่ ๑ นี้ “อุเบกขาบารมี” หมายถึง ท่าทีของบุคคลผู้บรรลุนิพพานต่อปรากฏการณ์ทั้งที่น่าพอใจ (อิฏฐารมณ์) และไม่น่าพอใจ (อนิฏฐารมณ์) ที่เป็นไปด้วยความรู้ชัดและนิ่งเย็นสนิทตลอดเวลา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า^{๑๖๑} “ถ้าภิกษุหนึ่งเสวยสุขเวทนาก็รู้ชัดว่า ‘สุขเวทนานั้นไม่เที่ยง’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าหมกมุ่น’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าเพลิดเพลิน’ ถ้าเธอเสวยทุกขเวทนาก็รู้ชัดว่า ‘ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าหมกมุ่น’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าเพลิดเพลิน’ ถ้าเธอเสวยยทุกขมสุขเวทนาก็รู้ชัดว่า ‘ยทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าหมกมุ่น’ รู้ชัดว่า ‘ไม่น่าเพลิดเพลิน’ ถ้าเธอเสวยสุขเวทนาก็เป็นผู้ปราศจาก (กิเลส) เสวยสุขเวทนานั้น ถ้าเธอเสวยทุกขเวทนาก็เป็นผู้ปราศจาก (กิเลส) เสวยทุกขเวทนานั้น ถ้าเธอเสวยยทุกขมสุขเวทนาก็เป็นผู้ปราศจาก (กิเลส) เสวยยทุกขมสุขเวทนานั้น...”

อีกประการหนึ่ง ในนัยที่ ๑ นี้ “อุเบกขาบารมี” หมายถึง คุณธรรมของบุคคลผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วโดยชอบ(หมายถึงนิพพาน) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า^{๑๖๒} “ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วโดยชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมบรรลุธรรมเป็นเครื่องอยู่ประจำ ๖ ประการคือ เธอเห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ

^{๑๖๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๒.

^{๑๖๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๖๘.

ฟังเสียงด้วยหู ... รู้ธรรมารมณด้วยใจแล้วไม่ตีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ...”

นัยที่ ๒ อุเบกขาบารมมี หมายถึงความมีใจเป็นกลาง การดูอย่างสงบโดยไม่ตก เป็นฝักฝ่ายของผู้ปฏิญาณตนเป็นพระโพธิสัตว์ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคต เป็นผู้ที่มีธรรมสมโณธาน ๘ ประการครบถ้วน สมควรได้รับการพยากรณ์จาก พระพุทธเจ้าที่อุบัติในยุคนั้น ๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น สมัยเกิดเป็น พญานกกระจาบ เมื่อฝูงนกติดตาค่ายของนายพราน สอนนกทั้งหลายให้สามัคคีช่วยกัน ยกตาค่ายบินหนีไปได้ ต่อมานกเหล่านั้นทะเลาะกัน พญานกกระจาบนั้นห้ามไม่ฟัง เมื่อเห็นว่าการกระทำของนกเหล่านั้นสมควรแก่เหตุแล้ว มีเหตุปัจจัยที่ทำให้พวกเขา เป็นอย่างนี้ จึงวางใจเป็นกลางพาบวิวารของตนบางส่วนหนีไปอยู่ที่อื่น^{๑๖๓}

ระดับการบำเพ็ญอุเบกขาในฐานะเป็นบารมมี

ระดับที่ ๑ อุเบกขาบารมมี

พระโพธิสัตว์ที่ดำเนินชีวิตแสดงให้เห็นว่าได้ใช้อุเบกขาเป็นเครื่องนำทาง ในการทำหน้าที่การงานปกติหรือใช้อุเบกขา(ความนิ่ง)แก้ปัญหาอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่า บำเพ็ญอุเบกขาบารมมี เช่น สมัยเกิดเป็นพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต ออกบวชเป็นฤาษี พำนักอยู่ในอาศรมใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตหิมวันตประเทศ มีลิงตัวหนึ่งมาเล่น ชุกชนสอดองคชาตเข้าไปในช่องหู พระโพธิสัตว์ก็ไม่ได้ห้ามปราม นั่งเฉยอยู่ วันหนึ่ง เต่าตัวหนึ่งขึ้นจากน้ำมานอนหลับอ้าปากฝั่งแดงอยู่ ลิงตัวนั้นเห็นเข้าก็สอดองคชาต เข้าไปในปากเต่า ทันใดนั้นเต่าตื่นขึ้นมางับองคชาตของลิงไว้ ทำให้ลิงเจ็บปวด แสนสาหัส อุ่มลึงเดินไปหาพระโพธิสัตว์ขอให้ช่วยบอกเต่าให้ปล่อยองคชาต พระโพธิสัตว์จึงช่วยเจรจากับเต่าว่า “ธรรมดาเต่าเป็นต้นตระกูลกัสสปโคตร ลิงเป็นต้นตระกูลโกณฑัญญโคตร กัสสปะ ท่านจงปล่อยโกณฑัญญะเสียเถิด ท่านได้ เคยร่วมเมถุนกันมาแล้ว”^{๑๖๔}

^{๑๖๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓/๑๔, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๑/๓๓/๓๐๐-๓๐๓.

^{๑๖๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๘/๑๓๕, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๖๗-๖๙/๑๐๓-๑๐๖.

ระดับที่ ๒ อุเบกขาอุปปบารมี

อุเบกขาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีวิริยบารมี ชั้นดีบารมี และเมตตาบารมีเป็นฐาน ชื่อว่าอุเบกขาอุปปบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นพญากระบืออาศัยอยู่ในหิมวันตประเทศ มีร่างกายใหญ่สมบูรณ์ด้วยกำลัง วันหนึ่ง ลิงโลเลตัวหนึ่ง ขึ้นหลังกระบือโพธิสัตว์นั้น ถ่ายมูตรและคูรต จับเขาที่ห้อยโหนไปมา จับหางไล่เล่น พญากระบือก็ไม่ได้ใส่ใจถือสา ลิงก็มาทำอย่างนั้นอยู่เป็นประจำ รุกขเทวดาคนหนึ่ง เห็นอาการของพญากระบืออย่างนั้นจึงสอบถามว่า “เพราะเหตุไร ท่านจงอดทนการดูหมิ่นของลิงร้ายตัวนี้ จงกำจัดมันเสีย” พญากระบือโพธิสัตว์ตอบว่า “รุกขเทวดา หากข้าพเจ้าสูงกว่าสัตว์นี้โดยชาติ โคตร และกำลังเป็นต้น จักไม่อดทนต่อความผิดของสัตว์นี้ ความสมประสงค์ของข้าพเจ้าจะสำเร็จได้อย่างไร ...” วันหนึ่ง ลิงนั้นไปเล่นชุกชนอย่างนี้กับกระบือตัวอื่นที่ดุร้าย ถูกกระบือนั้นขวิดตาย^{๑๖๕}

ระดับที่ ๓ อุเบกขาปรมัตถบารมี

อุเบกขาที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดโดยมีชั้นดีบารมี วิริยบารมี และอิทธิฐานบารมีเป็นฐาน ชื่ออุเบกขาปรมัตถบารมี เช่น สมัยเกิดเป็นชายผู้ชอบบำเพ็ญตบะ วันหนึ่งประสงค์จะทดลองบำเพ็ญตบะของพวกเจ้าลัทธิติ จึงบวชเป็นอาชีวกเปลือยคลุกเคล้าตัวด้วยธูลี ชอบสงัดอยู่ผู้เดียว มีมหาวิกิตีเป็นโภชนะ บริโภคโคมัยของลูกโคเป็นต้น อยู่ในป่า ในตอนหิมะตก ออกจากป่าตอนกลางคืนอยู่ในที่กลางแจ้ง เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นจึงเข้าไปอยู่ในป่า ซีเปลือยโพธิสัตว์นั้นกลางคืนเปียกชุ่มด้วยหิมะ กลางวันเปียกชุ่มด้วยหยาดน้ำที่ไหลออกจากราวป่า เสวยทุกข์แต่ความหนาว อนึ่งในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน กลางวันอยู่ในกลางแจ้ง กลางคืนเข้าไปในราวป่า ประสบความร่ำร้อนเพราะแดดในกลางแจ้งตอนกลางวัน ประสบความร่ำร้อนในราวป่าที่อับลมตอนกลางคืน เมื่อทดลองบำเพ็ญตบะอย่างนี้ ซีเปลือยโพธิสัตว์ก็รู้ได้ว่า “การสมาทานวัตรนี้ไร้ประโยชน์” ละทิ้งลัทธินั้นเสียแล้วหันมาถือสัมมาทิฏฐิ^{๑๖๖}

^{๑๖๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๔/๑๓๙, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๔/๘๒-๙๓/๑๒๙-๑๓๑.

^{๑๖๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๔/๓๙, พุ.ชา.อ. (ไทย) ๒/๙๔/๒๐๓-๒๐๕.

ที่มา : http://aumpranchanok.blogspot.com/p/blog-page_2.html